

A hangsúly.

Az önhangzók mennyiségével karöltve jár azoknak hangsúlyozása (accentuatio), melynek behatóbb tanulmányozása annál szükségesebb, minél inkább jutottak a tudósok annak megismerésére, hogy a hangsúly az önhangzók változtatására, azaz, azoknak megerősítése — és gyengítésére a legnagyobb befolyást gyakorolja.

A hangsúly, a mint ez a mai nyelvekben divatozik, a hol valamely szótagnak nyomatékosabb kiemelésében áll, különbözik azon hangsúlytól, melyet a régi nyelvekben észlelünk. Már a megnevezések: *accentus*, *tonus*, melynek a görög *τόνος* felel meg, mutatják, hogy a hangsúly a zenével vonatkozásba hozatott és hogy a dallamosság bizonyos neme jellemző a hangsúlyt. A hangsúlynak szanszkrit megnevezése *udātta* (emelkedett hang) szinte ugyanezen fogalmat fejezi ki. A régi grammaticusok magyarázata szerint a hangsúly alatt a hangnak emelkedését értették, míg a szótagnak mennyisége az időtartamot határozza meg.

A nyelv e szerint, alávetve lévén a hangsúly és a mennyiség közötti törvényének, dallamos színezetű vala, a mennyiben a hangsúly a különböző hangfokozatokat a hanglajtorján, a mennyiség pedig az egész, fél stb. hangjegyeket képviselé. Az eredeti nyelv e szerint énekben nyilatkozóék, a mint is a tárgyak, melyeket kifejeze, költőiek valának. Hogy azonban szabályszerű énekről itt nem lehet szó, az magától is értetik.*)

Lássuk most a hangsúlyt a mint az az egyes, vizsgálódásunk alá vett nyelvekben nyilatkozik. Benfey szerint az ind grammaticusok háromféle hangsúlyt különböztetnek meg, ezek:

*) B a u d r y. Gram. comp. p. 14.

1) a főhangsúly, mely a görög *acutus*-nak felel meg; 2) az utóhangsúly, mely a főhangsúlyt közvetlen követi és mintaképét a szorosabb értelemben vett görög *gravis*-ban találja, és 3) az előhangsúly, mely a főhangsúlyt közvetlen megelőzi. Az utolsó minden egyes szótagnak a tulajdona, mely az 1. és 2. pont alatt említett hangsúlyok egyikét még nem bírja, mely e szerint a tágasabb értelemben vett *gravis*-sal összeesik.*) Igy pl. *a/sskr. tanaúmi* (*tendo*) szóban *ta* az elő-, *na* a fő-, *mi* pedig az utóhangsúlyt tünteti fel.

Ezen hangsúlyozási rendszer azon általánosan helyes észleletre támaszkodik, mely szerint a hang, hogy ereje a főhangsúlyra megtakaríttassék, a szónak megelőző szótageit, különösen a főhangsúlyt közvetlen megelőzőket, csak gyengén érinti, míg ellenben a főhangsúlyról nem szállhat le rögtön a mélyhangú szótagok niveaujára, melyhez csak az utóhangsúly közvetítésével közeledhetik.

A görög nyelv az utóhangsúly keretét bővíti az által hogy a szók végén az *acutus*-t is *gravis*-szá változtatja, míg ellenben amaz a szanszkritban a főhangsúlyt csak közvetlen követi. Hogy a szanszkritban a beszédnek akadálytalan folyama elérjék, a görögével ellenkező eljárást követ a nyelv. A szanszkritban ugyanis megtartják a szók végükön az *acutus*-t. mi mellett a következő szónak mélyhangú szótagja utóhangsúlylyal láttatik el. Oka ennek, hogy a beszédben a szók szorosán egymáshoz fűződnek és így a mi az egyes szókra nézve áll, ugyanaz a beszéd folyamában egymással összekötött szókra is alkalmaztatik; egyszóval: a görög gyöngíti a szók végén a hangsúlyt utóhangsúlylyá, míg ellenben a szanszkrit a következő mélyhangú szótagot utóhanggá erősíti.

A hangsúlynak elhelyezése nem esik oly korlátok alá a szanszkritban mint azt a görög vagy latinnyelvben észlelhetni, a meny nyiben ott a szónak minden egyes szótagján, kezdettől végig állhat, anélkül, hogy a vég vagy végmásodik szótagnak mennyiségetekin-

*) Míteli az utóhangsúlyt középsőnek (*der mittlere*) az előhangsúlyt pedig mélyhangsúlynak (*der schwächste* vagy *tiefton*) nevezi. L. Kuhn. *Zeits. f. vergl. Sprachf.* XVII. 88. l.

tetbe vétetnék. Így áll az ékezet az első szótagon *á b u b a u d h i s' ā m a h i* (akarnánk tudni); a végmásodikon *t a n a ú m i* (tendo); a végszótagon *b a b a n d h i m á* (kötöttünk) szókban.

Azért is oly szabályokat felállítani akarni, mint a latinban, melyek szerint az első pillanatra a hangsúlynak helyét megalapítani lehessen, teljes lehetetlen. Az ezen tekintetben felállított elméletek között legelfogadhatóbb a Benfey és Benloew által felhozott, a mennyiben ők a logikai elvet a hangsúlyozás alapjául veszik, a mi a szanszkrit nyelv természetét tekintve egészen megfelelő; a szanszkritban ugyanis minden szótagnak van saját jelentése és jelentősége, mert a nyelv megtartá az öntudatot az összetétel egyes részeinek jelentőségét illetőleg. Innét van, hogy minden egyes, természetesen többtagu szó rövid mondatnak tekinthető, mely többnemű elemi szóból alkottatott. Miből következik, hogy a szó egyes szótagjaira alkalmazott hangsúly szótagi hangsúlyból szónokivá válik a mennyiben a rövid mondatnak legfontosabb szava általa kiemeltetik. Így fogva fel a hangsúlyt, megmagyarázható azon eredeti szabadság, mely szerint a szanszkritban a hangsúly majd a tövön, majd a határozón, minők: a képzők, elő- és utóragok áll, és hogy ennek következtében igen nehéz meghatározni a hangsúly helyét ott, hol az emberi ész és szabad akarat nyilatkozásának oly tág tér nyujtatott.

Még megjegyzendő, hogy a szanszkritban a hajtott hangsúlynak bizonyos neme, ha nem is nyilván és határozott jeleggel, de lappangva a hangsúly természeténél fogva felismerhető. Ha t. i. az *ī* és *ū* tökhez, melyeknek *ī* és *ū*-ja ékezve vagyon, az úgynevezett erős esetekben, az az: az egyes, kettős, többes nom. és vocat. és az egyes, kettős accus.-ban, melyek az ékezetet mindig a tőn megtartják, míg ellenben a gyenge esetek azt a végzetre votik, valami önhangzós rag járul, mely előtt az ékezett *ī* és *ū* *j* és *v*-be megy át, akkor megtörténik, hogy ezen következő rag az utóhangsúlyt megkapja; így lesz *n a d ī + ā s*-ből (folyó + k) *n a d ī ā s*-, írva: *n a d j ā s* és *v a d h ū + ā s* (nő-k)-ből *v a d h ū ā s*-, írva: *v a d h v ā s*. Itt tehát *ī* és *ū* egy szótagot képeznek, melyben a fő és utó hangsúly egybe olvad, természetesen a görög hajtott hangjeltől abban különbözvén,

hogy az utolsó csak tiszta iker- és hosszú összhangzókön nyugszik és az éles és tompa hangjelt tökéletesen magába olvasztva tünteti fel, míg itt az első önhangzó a félhangzó és folyékony közt ingadozik, a szótag e miatt rövid marad és az utóhangsúly a félhangsúly fölé kerekedik.

A görög hangsúlyozásnak módja egy elvre nem vezethető vissza. Az első hajlam, mely a görög hangsúlyozásnál észrevehető gondolkodástaniak (logicus) nevezhető, a mennyiben az, a mi legfontosabb a szóban hangsúly által kiemeltetik. Ezen hajlam vagy irány vezet leginkább a tőszótagok hangsúlyozására és ezen jelentésben a hangsúlyozás tárgyalapinak (thematicus) nevezhető. E tekintetben a görög hangsúlyozás átmenetet képez a szanszkritből. Bopp kimutatta, sok szót összehasonlítván, hogy a görög folytatá a szanszkrit hangsúlyozást, a mennyiben ezt hangsúlyozási törvényei megengedék. Így feltűnő a hasonlatosság a következőkben: sskr. bhárantī (dór φέρωντι), att. φέρουσι; sskr. pánka = πέντε; sskr. dhatávjas = Θεός; sskr. damájami = δαμάζω stb.

A második irány alakképzőknek (formaticus) nevezhető, melynek törekvése abban áll, hogy befolyásánál fogva az alakképző elemek a hangsúly által kiemeltetnek. Az alakképző elv a beszéd elevenítésére nagy befolyással bír és homlok-egyenest ellenkezik a logikai elvvel.

Mindezen két irány azonban egy harmadik elv által szorítottatik meg, és ez az úgynevezett hangtani (phoneticus) elv.

Ezen egymással ellenkező és egymást megszorító irányok azok, melyekből a görög hangsúlyozás megmagyarázható.*)

A. A logikai irány.

Ezen irány v. törekvés két főhatásban nyilatkozik:

1) A tőszótagok hangsúlyozásában. Ez mutatkozik α) az ígénélnél, mely tekintetben a görög hangsúlyozás a német hangsúlyozással megegyezik; pl. *καίμαι*, liege; *ἴθι*, gehe; *ἦσθα*,

*) Westphal megkülönbözteti az etymologiai és phoneticai irányokat.

warest stb. mely szabály még az igenevekre is kiterjed.*)

β) Az elvont jelentésű főneveknél pl. ὁ ἔρως νόσος, θάνατος, χρόνος, φόγος, τόπος, τρόπος, νόμος, φόβος, κίνδυνος, πόσιος, κόσμος, πλοῦτος, πόλεμος, ἄθλος; valamint minden ős végzetű köznemű neveknel, melyek egyáltalán mélyhanguak (barytona) pl. γένος, ἄνθος, ἔθνος, μέσος, ξίφος, ὄρος, ὄνειδος, πάθος, σκεῦος, χρέος, ἔθος, ἡθος, μέγισθος, ἔτος, μήκος, θάρσος, βίλος.

γ) az —ων és —ιστος végzetű közép- és felsőfokok az ékezetet a tőszótagra vetik vissza, mit loginkább a köznemben észlelhetni; pl.

ἡδύς, comp. ἡδίων, ἡδιον sup. ἡδιστος.
 αἰσχρός comp. αἰσχίων, αἰσχιον sup. αἰσχιστος.
 ἐχθρός comp. ἐχθίων, ἐχθιον sup. ἐχθιστος
 βέλτ comp. — βέλτιον sup. βέλτιστος
 κακός comp. κακίων κάκιον sup. κάκιστος.

2) Az összetett szóknál az első alkatrésznek hangsúlyozásában. Az első alkatrész az ilyen szókban a meghatározó; pl. φιλότιμος, διχόβουλος, διχόθυμος, δοξόσοφος, δοξύξενος, μεγάθυμος, μεγάλανδρος etc. Ezen hajlam az összetétel első alkatrészét hangsúlyozni a német nyelvben is észlelhető; pl. eigenthümlich, Körn-feld, aus-gehen, Kreuz-spinne etc. De a szanszkrit is nyújt erre példákat pl. ba h ú - v i d ha (multimodus); s v a j á m - p r a b ha (per se splendorem habens); n i r - m a l a (sine vitio).

B. Az alakképző (formaticus) irány.

Ez a nyelvnek azon törekvésén alapszik, mely szerint az alakképző elemeket hangsúly által kiemelni törekszik. A szanszkritban a hangsúlyozásnak ezen neme sokkal oltojtettebb, mint a görögben. A görögben az esetragoknak hangsúlyozására nézve csak egyes maradványok léteznek; ide tar-

*) A kivételek, melyek szerint az igenél a tőszótag hangsúlyozásának mellözésével más elem hangsúlyoztatik, szinte a logikai irányból magyarázható. Hasonl. ἔστι, létezik és ἐστὶ van; épen így magyarázandók a parancsoló alakok: λαβῆ, vél stb. továbbá az aoristos igenévi alakjai τυκῶν stb.

ido tarfozuak a III. főragozáshoz tartozó egytagu novok genitivus és dativus alakjai; pl. μήν gen. μηνός; σπλήν, gen. σπληνός, χήν, gen. χηνός; ῥίς gen. ῥινός. etc Ezen tekintetben tökéletesen meggyoz a szanszkrit a göröggel: pl. sskr. padás = ποδός; sskr. gon. nā v á s = ναός; dat. nā vi = ναι etc.

Különösen mutatkozik ezen hangsúlyozási elem a szóképző elemekben. E tekintetben figyelemre méltó: 1) hogy minél jelentékenyebb valamely képző rag, annál inkább vonja magára a hangsúlyt. Így pl. végéles a melléknév φευδής megkülönböztetileg a főnévtől φευδος; ide tartozik ευγενής összehasonlítva γένος-szal; ευκληής, ακληής összeh. κλειός-szal. Ugyanez található a szanszkritban is; pl. ápas (opus), mint főnév, de mint a melléknévnek himnemü nominativusa: apás; má há s (kéj, gyönyör), de mint igehatározó: ma há s. A görögben e szerint az elvont melléknév hangsúly által megkülönböztethető a tárgyi melléknévtől. Így összehasonlítható: ἥδύς, γλυκύς, εὐρύς, βαθύς, βραχύς, παχύς, βαρύς, ὄξύς, ὠκύς, ταχύς, βραδύς, θρασύς, σαφής, ἀληθής, ἀκριβής, ἀσθενής, ὑγιής, -ενδεής, ἀγαθός, κακός, εσθλός, σοφός, δεινός, ορθός, χαλεπός, χρηστός, ἀσχυρός, λιμπρός, μικρός, σφοδρός a következőktől: οίκειος, μέλας, τέλας, ἄπας, σκίοις.

Így látjuk, hogy a nomina agentis nagyobbbrózt a szók végén tüntetik fel az ékezetet; így pl. ποιητής, μαθητής, στρατηγός, ἡγυμῶν, σωτήρ, δαίηρ, πατήρ, ἀνήρ, βασιλεύς, γραφεύς, ἱππεύς, ἱερεύς, αἰλεύς, φηγάς stb.

2) Legfeltünőbbben mutatkozik ezen hajlam a — τίς végzetü igitörzsü melléknevекnél (verbalia adiectiva) pl. λυτός, πανστός, τιμητός, αἰριτός, γραπτός, πρακτός, σταλτός stb.

A kicsinyítő k (deminutiva) módosítják a tőszónak jelentését, azért is találjuk az ékezetet az alakképző elemen; pl. παιδίον, λεοντάριον, λεκιθίδιον, λεξιθίδιον, (szócska), μαζίον, (μαῖζα-ból tészta); μαινίς μαινη-ből (kis tengeri hal lat. maena); φιαλίς (csészecske); μαλακίσκιον, (kosaracska); ξιφίον, kardocska; ξυλάριον, (kis darab fa). Ezen alakképző iránynak következménye, hogy az előrag és a kottóztatás, a mennyire lehetséges, hangsúlyoztatik; pl. ἔ-λυον, ἔ-λαβον; τέ-τυπα, λέ-λυκα;

mely tekintetben a szanszkrittal összeesik; pl. sskr. á-labham = ἔλαβον.

3) Ezen elv alapján a tulajdonnevek megkülönböztetésére is gyakran külön hangsúlyozás alkalmaztatik; pl. a melléknév: φαίδρος tulajdonnév: Φαίδρος; a melléknév: δόλιος, tulajdonnév: Δολίος; a melléknév: δολιχός, tulajdonnév: Δολίχος; igenév: δρακών, tulajdonnév: Δράκων; főnév: δρυμός, tölgyfa erdő, tulajdonnév: Δρύμος; melléknév: σκοτίος; tulajdonnév: Σκοτίος; melléknév: σεμνός, tulajdonnév: Σέμνος, melléknév: διογενής, tulajdonnév: Διογένης; mellékn. νικητής tulajdonnév: Νικητής; mellékn. χρηστός tulajdonnév: Χρηστός, stb. A tulajdonnevek ugyanis a nyelvnek közönséges szavaiból származnak; így lett pl. τισάμενος igenévből a tulajdonnév Τισαμενός.¹⁾ 4) Ritkábban mutatkozik a mondat jelentőségének befolyása. Különös azonban a megszólításokban, miért is a vocativus 'sok helyütt hangsúlyának visszavonása által tűnik ki; pl. δέσποτα nom. δεσπότης; ἀδελφε nom. ἀδελφός; δᾶερ nom. δαήρ; σῶτερ, nom. σωτήρ; Πόσειδον nom. Ποσειδών; Ἄπολλον, nom. Ἀπόλλων; Ἀγάμεμνον nom. Ἀγαμέμνων; Ἀριστογείτον, nom. Ἀριστογείτων; Σώκρατες nom. Σωκράτης; Δημόσθινες nom. Δημοσθένης. Ugyanezen elvből megmagyarázható az — εὐς-ra végződő szók Vocativusának hangsúlyozása pl. βασιλῆν. A kérdésben is áll be hangsúlyozás; így a simuló szócsekáknál, ha a mondat elején állnak. Ugyan ezt tapasztaljuk a német nyelvben is. Az alakképző irány nagy befolyással volt az alakok fenntartására; így az előragnak megmaradása csak is a hangsúlynak tulajdonítható. Ezen itt elősorolt alakképző irány egészen ismeretlen volt a lesb-aeol tájnyelvekben.

Következik most a harmadik jelenség, t. i.

C. A hangsúlynak megszorítása a hangtani törvények következtében.

Ide sorolandó a) a háromszótagos törvény. Ezt régibb időkben természetes törvénynek tartották²⁾, mi azonban

¹⁾ L. erről bővebben: L e h r s, de Aristarchi studiis Homericis 2. kiad. 266. l L a R o c h e: Die homerische Textkritik 268. l.

²⁾ L. C i c e r o. Orator 58. §.

a tudományos kutatások folytán nem áll többé. Az ősrégi korszakban ugyanis a korlátlan hangsúlyozásnak uralma tétélezhető fel a görög és a latin nyelvben, a mint az, miként feljebb láttuk, a szanszkritban dívott.

Ugyanis a görögben *πίπω* egy kettőztötött *πίπειω*-t tétélez fel, mely a végharmadik szótagon tünteti fel a hangsúlyt, daczára a hosszú végszótagnak. *Ἀλήθεια, θεοσέβεια* csak is *Ἀλήθεια, θεοσέβεια, λέγουσα λέγοντια* alakból magyarázhatók, melyeknél az ékezet a végnegyedik szótagon áll. Szintúgy képeztetett a latinban *cognitus cognōtus*-ból az *credōti* ō-nak gyengítésével, melyen, mint hosszú végmásodik szótagon, az ékezetnek állania kellene. Az egész szótagnak eltűnése a *másti, amárunt* alakokban csak azon régibb hangsúlyozásból magyarázható, mely szerint a *mávisti, amáverunt* ejtetett ki, daczára annak, hogy a végmásodik szótag hosszú. Így *públicus* is régibb *pópulicus* alakot tétélez fel, hol a hangsúlyt a végnegyedik szótagon találjuk.*)

A felhozott példából azt látjuk, hogy a hangsúly, mely régente korlátlan vala, a *classicus* korszakban már bizonyos korlátok közé szorított, azon helyet foglalván el, melyet az akkor dívott szabályok szerint, vagy az önhangzónak gyengítése pl. *cognītus*, vagy az önhangzónak kiszorítása következtében, pl. *públicus*, elfoglalhatott, ugyanazon menetet követve, melyet a latinnyelvnél észlelünk azon korszakban, a midőn az a francia nyelvvel olőkészítette.

b) A végszótag törvénye. A görögben ugyanis a határozó szótag a végszótag (*ultima*), a latinban ellenben, mint azt allább látni fogjuk a végmásodik (*penultima*). Ezen törvénynél fogva a görög nyelv határozottan különbözik a latintól, melynek azon törekvés szolgál alapul, mely szerint a főhangsúly elhomályosításának elkerülése céloztatik. Ugyanezen törvényből származik ismét a nyújtott hangsúlynak kizárása azon esetre, ha a végszótag hosszú.

*) L. Weil et Benloew. *Accentuation latin*. Paris 1855. 105. l. skv. Corssen über Auspr. Vocal. n. Beton. 322 l. Misteli. *Kuhus Vergl. Zeits.* XVII. 102 skv. l.

c) A nyújtott hangsúlynak törvénye.¹⁾ Minden természeténél fogva hosszú végmásodik szótag, ha a vég-szótag rövid, csak is a nyújtott hangsúlyt veheti fel. Ugyanis a három időtartam (mora) törvényénél fogva a végszótag a leggyengébb hangsúlyra nézve, az ezt megelőző szótag, ha hosszú, két morának veendő, melyek közül az első morának a főhangsúly, a másodiknak pedig a középső jut részül. De éppen ezen fő (´) és középső (˘) hangsúlynak összeegyeztetése adja a nyújtott (ˉ) hangsúlyt; a mint pl. *ἑλίξτε* a három hangsúlyt visszafelé haladó irányban tünteti fel, ép úgy találjuk azokat *κηπος*-ban, csak hogy ott rövid szótagok szerint felosztva, itt pedig a fő és középső hangsúlyt hosszú szótagba összeronva, tehát *κηπος* = *κέπος*.

Ezen hangtani törvényektől két esetben találunk eltérést:

- 1) Általános azon szabály, hogy az — *αι* és *οι* többeszámu végzetek a hangsúlyra vonatkozólag rövideknek vétetnek; itt okvetlen hatályosabb a logikai törvény a hangtani törvényénél.
- 2) A második eltérés az attikai névragozásnál észlelhető, hol dacára a hosszú végzetnek, a hangsúly nem változtatja helyét; pl. *πόλις*.²⁾

A dór tájnyelvben sokkal nagyobb következetességgel találkozunk a hangsúlyt illetőleg. A dórokról tudjuk ugyanis, hogy ők különbséget tettek az egyes I. személy *ἔγωγον* és a többes III. személy *ἔγειρον* között, mely jelenség ugyanezen alakok keletkezési módjából megmagyarázható; ugyanis az I. személy *ἔγειρον* megfelel a sskr. *ábhara* nak, míg ismét a többes III. személy *ἔγειρον ἐγειροντι* alakból lett. Ép oly következetesek maradtak a dórok az — *εις* végzetű melléknévek hangsúlyozásánál; pl. *τιμάεις*, dacára annak, hogy a végszótag rövid.

Egyáltalában a dóroknál azon hajlam vehető észre a

¹⁾ L. Herodian 418 l. Lenz kiadása szerint.

²⁾ Misteli, Kuhus Vergl. Zeits. XVII. köt. 190 l. ezen esetet igen helyesen magyarázza. Ő ugyanis kimutatja, hogy ezen *ω*-t megelőző *ε* a j-féle, külön szótagot nem képező kiejtéshez mutat hajlamot, mi mellett az *ω* hosszú mennyiségét megtartja. E szerint volna *πόλις* = *πόλι(ς)ως* két tagban olvasva. Ép úgy megfelel szerinte az *ω*-t megelőző *ο* $\bar{\omega}$ -nak, úgy hogy *γάλωος*, *ἄθωος* a kéttagu: *γαλῶος*, *ἄθῶος* helyett állana.

hangsúlyt illetőleg, hogy azt a monnyire csak lehet, a szók végefelé szorítják; így pl. mondák: *φρατήρ* és nem *φράιτηρ*; *ἀνθρώπιος* és nem *ἄνθρωπος*. Az aeolok ellenben iparkodtak a hangsúlyt minél inkább a szók végétől elvonni, s azok elejére helyezni, nem törvén azt a szók végén; így pl. mondák: *σόφος σοφός* helyett, *δύνατος, δυνατός* helyett, mely jellegnél fogva a latin hangsúlyozáshoz közelebb állottak, mint az attikaihoz.

Az egytagu szóknál a hangsúlynak váltakozását bizonyos törvényekre visszavezetni lehetetlen. Kiemelendő csak, hogy az összehasonlítás alá eshető szókban, melyek a görögben nyújtott hangjellel jelölvék, a szanszkritban az éles hangjel a megfelelő; pl. *βοῦς* = sskr. g a ú s, *ραῦς* = sskr. n ā ú s. — Az aeolok az egytagu szók nominativusát hajtott hangjellel jelölték meg, míg ellenben a dórok kivételképen az éles hangjelt használták. És a mint a szanszkrit ezen esetben csak az éles hangjelt ismeri, és a régibb, erősebb hangjelezést megtartotta, ép ellenkezőleg járt el az aeól nyelv szemközt a dórral a későbbi és gyöngédebb hangjelezést fogadván el, mely esetben az aeól ismét a latinnal találkozik, a mennyiben ez a tagadó *nē* kivételével a parancsolóban (*nē* = *μη*) minden hosszú egytagu szót, sőt minden hosszú végszótagot, ha ez hangsúlyozva vagyon, hajtott hangjellel jelöl meg, mely törvény annyira előtérbe lépett, hogy, még a görög végzetek kedvelői is a görög nyelvtől épen e szókban nyilvánuló eltérő hangjelezést kénytelenültek alkalmazni; így irtak: *Atreús*, dacára annak, hogy a görögben *Ἄτρεΰς* áll.)*

A hangsúlynak (*accentus, tonus*) valódi latin kifejezése: *tenōres* (*tenere vocem*), míg a hangsúlyozás általánosan *vox acuta v. vocalatio* magnevezéssel jelöltetett meg, a főhangsúlynok (*Hochton*) neve pedig vala: *fastigium*.

A latin nyelv *classicus* korszakában a három szótagos törvény vergődött érvényre, mely szerint a végharmadik szótagot nem haladhatja túl. Állására, a görög nyelvtől eltérőleg

*) L. Misteli. Kuhns Vergl. Zeits. XVII. 96. 1.

a végmásodik (paenultima) volt befolyással, a mennyiben a hangsúly, ha a paenultima rövid, a végharmadik, ha pedig hosszú, a végmásodik szótagon foglalja el helyét; pl. ἡ ὀ μ ῖ ν ο ς, de a v ἔ ν α. A mit a latin grammatikusok a háromféle accentusról u. m. *vox acuta* = ὀξεία προσῳδία, *vox gravis* = βαρεῖα προσῳδία, *flexa*, *circumflexa* = περισπωμένη, *media* = μέση szólanak, az nem egyéb mint utánzása és átültetése azon szabályoknak a hangsúlyt illetőleg a latinnyelvbe, melyek a görög nyelvben igen is léteztek, de a latin nyelvre, már sajátágánál fogva, alkalmazhatók nem valának, és így okozták, hogy a latin hangsúlyt illetőleg annyi sok ferde nézet terjedt el, mely még mai nap is követőkre talál.

A latinnyelvre ép úgy mint a görögre a régi korszakban a hangsúlyra vonatkozólag korlátlanabb használatot kell föltételeznünk, a midőn is az egyes szókat alkotó elemekről való öntudat még eleven vala; csak később, midőn ezen öntudat mindinkább elenyészett, kezde helyet foglalni a r h y t h m u s i vagy is hangtani hangsúlyozás. Ha ugyanis a classicus korszakbeli hangsúlyozást összehasonlítjuk az ezt megelőző korszak hangsúlyozásával, ténykép fogjuk észrevenni, hogy a latinban a hangsúly mindinkább a szó elejétől visszafelé haladni törekszik; így tény, hogy négy vagy több szótagu szókban Plautus és Terentius idejében, a mint azt Bentlei Terent. Haut. tim. II, 3, 30-hoz irt jegyzetében első észrevevé a végnegyedik szótag hangsúlyoztatott, sőt, hogy az ilyen hangsúlyozás Phaedrus meséiben 95 helyen is kimutatható; Cicero idejében azonban már azt vesszük észre, hogy az ilyen szókban a hangsúly a végharmadik szótagon foglal helyet, és hogy azon szabály jutott érvényre, mely jelenleg is érvényes, mely szerint a hangsúly a végharmadik szótagon túl nem terjedhet.*) A második tény az, hogy Plautus és Terentius idejében a : q u e, v e, n e simulókkal összetett többtagu szók, ha csak utolsó

*) L. Cic. Orator 18, §. 58 ipsa enim natura in omni verbo posuit accentum vocem, nec una plus nec a postrema syllaba citra tertiam. És Quintil. I, 5, 30. Namque in omni voce acuta intra numerum trium syllabarum continetur.

szótagjuk természete vagy állásánál fogva hosszú nem vala, sok helyütt a végharmadik szótagot hangsúlyozták és, hogy ugyanezen szók a latinság későbbi idejében másodéleseké lőnek, akár hosszú vagy rövid a végmásodik szótag, mely tény még mai napig is megtartotta érvényét, Diomedost pedig, a grammatikust p. 428, 433*) és Prisc. p. 975, 1224, 1238, 1288 azon helytelen szabály felállítására bírta, hogy az említett simulók a megelőző szótagok messzebb fekvő hangsúlyát közelébb vonják. Ide járul, hogy Nigidius Figulus grammaticus idejében a nominativusban — ius. és ium-ra végződő szók, az egyszerű i-re végződő Genitivusban másodélesek a Vocativusban pedig harmadélesek valának (Has. össze evvol a görög Vocativust) pl. Vergili, ingéni Gen. de Vergili, Mércuri Voc. mig már Gellius idejében a Vocativus is úgy hangsúlyoztatott mint Genitivus, miről Gellius Noct. Att. XIII. 25. ekképen szól: „Sed si quis nunc Valerium appellans in casu vocandi secundum id praeceptum Nigidii acuerit primam, non aberit, quin rideatur.“ Ugyanez áll áffatim szóról, mely Ammianus költőnél harmad-Gellius idejében pedig másodéles**), valamint a de o-ról is, mely Plautus és Terentius idejében harmadéles és később Paullus tanúsága szerint másodéles vala.

A régi grammatikusok azon célból, hogy bebizonyítsák, miszerint a latinban a szók utolsó vagy is végszótagja is hangsúlyozva fordul elő, azon tannal léptek fel, mely szerint a hangsúlyozott szótag az apocope következtében a szó végére jutván, megtartá hangsúlyát, mint: tantón, (tantóne helyett). De itt is azon ténynyel találkozunk, hogy az ilyen szók nagy része Plautus és Terentiusnál a szokásos hangsúlylyal bir pl. a dútin, aúdin, audistin, díxin stb. valamint, hogy a c-re végződő névmások, minők: illuc, istuc stb. ugyancsak Plautus. és Terentiusnál másodéles hangsúlylyal birtak mig

*) Ipsae amittunt fastigium et verbi antecedentis cacumen iuxta se collocant.

**) Gell. Noct. Att. VII, 7. „Ammianus poeta affatim, ut admodum, prima acuta non media pronuntiabat atque ita veteres locutos sebat.“

ellenben a grammaticusok korszakában mind ezen esetekben a kurított szónak vége hangsúlyoztatott.*)"

A latin hangsúlyozás nagy szerepet játszott az újabb latin nyelvek létrehozásában. Azon módosítások közepette, melyeket a szók szenvedtek átalakulván olasz, francia stb. szókká, a hangsúly nem változtatá helyét, megmaradván ott, hol az az eredeti szókon áll vala, és az önhangzó, mely hangsúlyozva vala, csak annyiban módosula, hogy megerősödött, ha csak a positio azt nem ellenzé, míg a többi önhangzó, mely amazt követé, a gyengítés különféle nemének vala alávétve. Így pl. ámo = jáime, olasz: ámo; amávit = il aimá; amábilem = aimáble; légem-loí; pástor = pátre; pastórem = pastúr. Gyengítés és a nem hangsúlyozott önhangzóknak kiesése jellemzi egyáltalában az újabb latin, különösen pedig a francia nyelvet.

A német nyelvben a hangsúlyt illetőleg, ellentétben a szanszkrit, görög és latin nyelvekkel határozott elvet lehet találni és ez a logikai elv, mely szerint a mennyiség tekintetbe nem vételével a hangsúly kizárólag a szó elejére, azaz a gyök-szóra, vagy az ezt megelőző előragra, ha ez t. i. a szótól elválasztható, tétetik: géhen, aúsgéhen, angol: vómanishness (effeminatio); óffspring (aúffspringen); de: benéhmen, miután be el nem választható. Ezen elv alkalmazásában oly következetes a német nyelv, hogy az összetett szókban mindig a határozó elem az, mely hangsúlyoztatik; pl. Náchteule, Kámpflust, Vóll-mond. Innen van, hogy az ueber szóval összetett szókban, ha azok sajátlagos értelemben vétetnek, az összetétel első alkatrészén vágyon a hangsúly, míg ellenben, ha az ilyen szók átvitt értelemben vétetnek, a hangsúly a gyökszóra száll; tehát: uéber-géhen (átmenni) de ueber-géhen (elhanyagolni).

Ezen változatlan hangsúlyozás okozta, hogy az újabb

*) Jellemző e tekintetben Pompeius grammaticusnak nyilatkozata 311. l. Sed vide ne produco ultimam ot dicas illó, quia Latini in ultima syllaba accentum non habent. Sed ne forte dicas: quare ergo dicimus istúe?

germán nyelvekben a ragozási elemek el-oltünedeztek és hogy az angol nyelv oly nagy számú egyszótagos szót foglal magában.

A z önhangzóknak osztályozása és viszonylagos értéke.

Ha az állönhangzóktól minők: *r* és *l* eltekintünk a szanszkritban, nem marad csak három eredeti önhangzó és ezek: *a*, *i*, *u*, *a* megfelelő hosszú önhangzókkal és ikerhangzókkal *ai*, *au*, *āi*, *āu*, melyeknek közös jellege az, hogy *a*-val kezdődnek. Ami az *ia*, *ua* hangcsoportokat illeti ezekről volt már szó, a midőn is a szanszkrit nyújtott hangsúlyról értekeztünk.

Az alapönhangzó a szanszkritban az *a*. Szeropo következőkben nyilatkozik:

- 1) Uralkodik a legrégebbi alakokban.
- 2) Rendesen más önhangzóknak, melyeket megelőz, megérsítésére szolgál, átváltozván azokat ikerhangzókká.
- 3) Az *a* gyengyül *i* és *ī* *u* és *ū*-ba; de egy eset sem fordul elő, hogy *i* és *u* ellenkező irányban *a*-vá változtak volna.
- 4) A *a* teljesen eltűnhet. Ezen utolsó esetben *r* és *l*, mássalhangzók előtt, egész szótag képeznek és önhangzós érvénynyel bírnak. Ezen alkalommal nyújtásképes is, tehát: *r̄* épügy mint *i* és *u* *ī* és *ū*-vá nyujtható.

A rövid *ē* és *ō* nem létezik a szanszkrit nyelvben. A gótban a rövid *ō*-nak létezése föltételezhető. Összehasonlítható erre *Gewōnheit* a német *Gewohnheit*-tal.*) Az *e* és *o* előfordul a görögben mint *α*-nak hasonértékű helyettesítője, mi azonban csak az eltérő izülésnek a szanszkrittól tulajdonítható. Latinban majd mint *α*-nak hasonértékű önhangzói majd mind annak gyengítéseit fordulnak elő. Az utóbbi minőségben előfordul az *ē* mint közvetítő *a* és *i*, *ō* pedig ugyanezen minőségben *a* és *u* között.

A német nyelvben előforduló *ū* és *a* francia *u* közvetítő önhangzónak tekinthető *u* és *i* között, vagy is más szóval: ezen

*) L. Scherer zur Geschichte der deutschen Sprache.

önhangzó elhomályosított, *v.* A következő mintában ábrázolvák az egyes önhangzók vonatkozásai.



A hosszú önhangzók, melyek a szanszkritban hiányoznak a többi nyelvekben vagy *a* —, vagy az ikerhangzókból: *ai*, *au*, vagy azoknak egyenértékű *ei*, *oi*, *eu*, *ou*-ból keletkeztek.

Feladatunk lesz ezen három alaphangzót tiszta állapotában valamint a hasonértékű gyengített és megerősített alakjaiban nyomozni.

Bartal Antal.

Irodalmi állapotok Rómában Horatius korában.

Campe után.

Horatius helyes megítélésére és méltatására nem csokély fontossággal bír átértése az irodalmi irányoknak és állapotoknak azon korban, melybe szereplése esik. Horatius maga erre, főleg a satírákban és epistolákban bő anyagot nyújt. Kisértsük meg, ezekből vázlatát adni amaz állapotoknak s kimutatni legalább általános körvonalokban az állást, melyet amazok közepette Horatius elfoglalt.

A súlyos belviszályok kora, melyek az egész római államot alapjában megingatták, elmúlt (Carm. I, 2, 37 heu nimis longo satiate ludo), s bizonyára, néhány nagyravágyót vagy idealistát kivéve, nem igen találkozott Rómában vagy azon kívül ember, ki ama harcok megújulását óhajtotta volna. Ha Horatius oly számos helyen az istenek oltalmát esengi Augustusra, e szavai bizonyára minden értelmes és jóakaró polgár keblében viszhangra és helyeslésre találtak. Vannak körülmények és állapotok, melyek beálltát nem óhajtottuk, de ha egyszer tényleg léteznek, megváltoztatásukat nem tartjuk kívánatosnak.

A nyilvános élet új viszonyai, amint azoknak ama viszályok és harcok nyomán szükségkép alakulniok kellett, nem nyújtottak többé tért szabad, független, teremtő tevékonyságra. Az új állam fenntartásához és kormányzatához nem annyira lángelmékre és eszményi irányzatokra, mint inkább hű, odaadó szolgálókra, ügyes és tapintatos munkásokra volt szükség. Az ösztönzés a részvétre a nyilvános életben más kiinduló pontot nyert, mint azelőtt. Augustus korántsem utasítá vissza belátó férfiak tanácsát ott hol szükségét érzé, — de e férfiak állásának és hatásának helyét ő szabá meg úgy, hogy működésük érvénye-

sítésére szolgálatába kelle állaniok. Csakugyan ez volt az egyedüli mód, melyen egyes kiváló erők a köz javára értékesíthettek. Amaz idő legjobb férfiai is átláták szükségességét annak, hogy az új viszonyokhoz alkalmazkodjanak, s azért részben szorosán csatlakoztak Augustushoz, mint Agrippa és Maecenas, részben megelégedtek oly állással, melyben hozzájuk méltó függetlenségnek örvendhettek s nemes szellemi foglalkozásokban nyerhettek kárpotlást a megszorított politikai tevékenységért; e magatartást választák Asinius Pollio és Messalla Corvinus. Egy nemes, szabadelvű és mivelt főrangu magatartása volt ez, melyet az ifjabb Plinius irataiban észlelhetünk. Törekvésük célja, mint a hajdani optimatoké: *otium cum dignitate*, a mennyire Augustus megsértése nélkül lehetett, távol tartván magukat a közügyektől. — Horatius úgy gondolkodott mint ők, de ő magasabb függetlenséget biztosíthatott magának.

Igen természetes, hogy oly időben, midőn a nyilvános élet szabad férfiak számára magasabb teremtő tevékenységre tért nem nyújt, mindenki oda törekszik, hogy saját magánéletét minél kellemesebbé, minél élvezetesebbé tegye. Ily időben szokott éledni az érdeklődés a művészet, irodalom, tudomány iránt, s a polgári társadalomban is nagyobb tömegekre kiterjedni. Innen van, hogy e közös érdek egyesít személyeket, kik különben születés és polgári állásnál fogva távol állanak egymástól, s alkot-köröket, melyek ép oly tömör egészet képeznek, mint annak előtte a politikai érület alkotta egyesületek. Rómában ily irodalmi iránylat már korábban észlelhető, most azonban legteljesebb kifejezést nyer, míg a császárok korában lassankint enyész s végre általános szellemi tespedésnek ad helyt.

Horatius korában e mozgalom oly erős és általános, hogy a társadalom legmagasb köreit, sőt az uralkodó személyeket is magával ragadá.

Elhallgathatjuk a commentárokat, melyeket Augustus és más császárok szerkesztettek; ebben csak a régi köztársasági idő hagyományait követték, melyben a történetírás e neme már terjedt s gondos ápolásban részesült volt; de ők sok egyéb tekintetben koruk irodalmi törekvéseiben személyesen is tevékeny részt vettek.

Tiberius mint ifju férfit Messalla Corvinushoz csatlakozott (observarat), sőt latin irányára nézve is őt választá mintául. Az armeniai hadjárat alkalmával, mely Horatius több levele által nagyobb fontosságot nyert, mint történeti eseményei által, egész csapat ifju ember van kíséretében, melyet Horác enyelegve studiosa cohorsnak nevez (Epist I, 3, 6). Itt leljük Florust, kihez Ep. I, 3 van intézve, s kihez sok év múlva Ep. II, 2-t intézte a költő. Flore, bono claroque fidelis amice Neroni — így szólítja meg; fidelis több évig tartó közelebbi viszonyt tételez fel, claro Tiberius által szerzett kiváló érdemeket; Tiberius Rómától távol, talán a raetia-vindeliciai hadjárat alkalmával Horatius költői termékeit várta. Ama körhöz tartoztak továbbá Titius, Celsus, Munatius; Septimius is felvétetni óhajtván, e célból intézte Horatius ama mintaszerű ajánló iratot Tiberiushoz. A felvétel e körbe nem járt nehézség nélkül s függővé tétetett Tiberius nem közönséges kívánalmainak kielégítésétől (dignum mente domoque legentis honesta Neronis). Horatius ajánlata biztosítá a sikert, s néhány évvel utóbb ugyane Septimiust Augustus közelében leljük, ki őt „Septimius noster“-nek nevezi. Különben ez ifju emberek egyike sem felelt meg a várakozásnak és reménynek, melyet Horatius bennök helyezett: lehet, azért, mert oly kor volt ez, mely az ifjú elméket rövid idő alatt elemésztette — minő kort értek el p. Catullus, Tibullus és Propertius? — vagy, mivel a költői tevékenység inkább napi irodalomra mint állandó termékekre irányult, — annyi mindenetre tény, hogy a költői irány érvénnyel birt s az uralkodó körökben is ajánlatul szolgált.

Horatius hangsúlyozza az ódában, melyet Augustus ösztönzésére a két Nero tisztületére írt, a befolyást, melyet gondos novelés gyakorol természettől jeles ifjakra (Carm. IV, 4, 33):

doctrina sed vim promovet insitam
 rectique cultus pectora roborant;
 utcumque defecere mores,
 dedécorant bene nata culpa.

Tiberius kétség kívül igen gondos neveltetésben részesült. S v e t o n i u s (Tib. 70) mondja róla: „artes liberales utriusque generis studiosissime coluit.“ Augustus egy levelében szemrehányásokat tesz neki „et exoletas interdum et reconditas voces aucupanti.“ Főnebb említők, hogy Messalla Corvinus volt mintaképe; később azonban irányát homályossá tévé affectatio et nimia morositas, mesterkélttség és tulságos szigor és pontosság, mely szinte kínos benyomást tett. Szerzett görög költeményeket is, melyekben Euphoriont, Rhianost és Parthenioszt utánzá, kiknek műveivel és képeivel gazdagítá a könyvtárakat, s oly nagy tisztelőjük volt, hogy a görög költészet mesterei köré sorozta. Augustus az ó-atticai comoedia költőit kedvelte. Tiberius izlése egyébként teljesen megegyez lényével és jellemével, mint azt ismerjük. L. Caesar halálára (2-b. K. u.) lantos költeményt is írt „conquestio de morte L. Caesaris.“

Augustus maga azon emberekhez tartozik, kik egy hosszú élet folyama alatt erkölcsileg mindinkább tisztultak és nemesedtek. Szerzett volt egy leiró költeményt 1 kb. Sicilia címmel hőzameretekben és egy Liber epigrammatu mot, költésükre leginkább a fürdő idejét használván föl (L. S v e t. Aug. 85). Birunk tőle egy költeményt Fulviára, Antonius nejeére, mely a cím után ítélve ifju korába esik, tartalom- és hangra nézve egészen Catullusra emlékeztet s szenyben ritkítja párját. A költemény teljesen a valódiság s az akkori divat jellegét hordja magán. Későbbi korából e tekintetben nem maradt tudomásunkra semmi, mi ellenkeznék amaz ismert dicséretes buzgóságával, melylyel az erkölcsösséget emelni, a régi római erényt visszaállítani, s erre biztos alapot a házasságban teremni iparkodott. Foglalkozása közben a latin és görög irodalommal leginkább a gyakorlatira, a hasznosra volt tekintettel: praecepta et exempla publice vel privatim salubria — ezeket szószerinti kivonatban — küldözé vagy háza tagjainak vagy ismerőinek Rómában vagy a provinciákban. Ez alkalommal emlékezhetünk Brutusról, ki Polybiusból kivonatot készítettett volt hason célból. — Augustus nem birt költői hivatással. Egy ízben nagy buzgalommal hozzáfogott Ajax-hoz, később azonban, midőn sikertelenül küzdött a nyelvvel, meg-

semmissité az irottat, s midőn barátai kérdezők A j a x-a felől, „Ajacem suum in spongiam incubuisse“ felelheté. Egész lénye: világos, értelmes ítélet, következetes akarat és határozott cselekvés. Mióta a hatalom polcára jutott, az államot bölcseséggel s jóakarattal kormányozta. Bizonyos elszánt vonás észlelhető jellemében; gyakran önmaga elé szabott korlátokat, hogy célját elfogulatlanabbul megügyelhesse, feladatát helyesebben megoldhassa. Ifjúságától kezdve nagy szorgalommal és hévvel foglalkozott ékesszólással, irodalmi és bölcsészeti tanulmányokkal; még a mutinai háboruban is, szemben a legnagyobb veszélyekkel s a legfenyegetőbb helyzetben naponta olvasás, írás és szavalás által igyekvék szónokká képezni magát. Azonban hogy időt ne veszítsen az emlézéssel, s ne kockáztassa azt, hogy emlékezte cserben hagyja, olvasá beszédeit. Sőt midőn fontos ügyekről értekezett Liviával, nehogy többet vagy kevesebbet mondjon, írásba tevő a mondandókat. — S ezen Augustus is hódolt kora irodalmi irányának.

Suetonius még betekinthe té a császári levéltárakban Augustus autographáit, és sok érdekes s a mennyiben innen eredtek, kétségkívül hiteles jegyzetet köszönünk neki, főleg a vita Horatii-ban. E levelekben Augustus úgyszólván verseng Horatius barátságáért: közelébe óhajtja vonni, reá akarja bízni az officium epistularum-ot, felszólítja hogy támogassa in epistulis scribendis. Horatius visszautasítá ez ajánlatot, Augustus nem erőlteté. Más alkalommal ismét így ir a költőnek: „sume tibi apud me aliquid juris, tamquam si convictor mihi fueris; quoniam id usus tibi mecum esse volui, si per valedudinem tuam fieri posset“ — hol convictor értelme azonos az Ep. I, 7, 75-ben olvasható: certus conviva-éval. Horatius Augustussal szemben ép úgy mint Maecenassal gyenge egészségét hozá fel mentségül. Augustus elfogadá a mentséget, bár más alkalommal így ir hozzá: „neque enim, si tu superbus amicitiam nostram spreveris, ideo nos quoque ἀνθυσισησθησόμεν.“ A carmen saeculare-t, az ódát Augustus két mostoha fia tiszteletére a IV. k.-ben Horatius Augustus megbízása vagy kívánata tolytán írta; hasonlókép szerzé a II. k. 1-ső epistoláját: „cum tot sustineas“ Augustus azon panasza következtében,

hogy eddigelé egyetlen költeményt sem intézett közvetlenül hozzá, talán azt vélvén, hogy az utókor előtt pirulnia kellend, ha Augustus barátjának tűnik fel? Okot Augustus kívánatára a sermones szolgáltatottak, melyek alatt nem a régen ismert és általánosan elterjedt satirákat, hanem egyedül az epistolákat kell érteni. Sermones nem is jelentenek magas röptü költeményeket, hanem versbe szedett prózát, melynek rendeltetése: mulattatás és oktatás. Igen valószínű, hogy Hor. a III. könyv első hat ódáját is Augustus kívánatára írta, ki igen hatásosnak tartotta, ha a rómaiak szemei elé állíttatnak fenséges költői alakban az ősök erényei. Ez ódák mind a költő szándoka szerint mind tartalmuknál fogva egészet képeznek, csak mint öszszetartó egésznek lehetett hatásuk.

Midőn Cicero „Orator”-át írta (46 K. e.), Rómában három irányfaj állott fenn egymás mellett. Az első, melyet a rómaiak megismertek, az asiáni volt. Hortensiust lehet Rómában ez irány tulajdonképi képviselőjének tekinteni. Cicero Demosthenest választá példányul. Demosthenes C. ítélete szerint az egyedüli, ki a tökéletes ékesszólás mintaképét megközelíté. Hogy e mintaképet egész teljében és tisztaságában szeme elé állítsa a rómaiaknak, szokott remek módon lefordítá Demosthenes és Aeschines beszédeit az álkövetségről és a koszoruról. E második irányfajt Demosthenes-Ciceroinak lehet nevezni. De Cicero mellett már kitűnt az Atticaiak (Attici) irálya, kik nem Demosthenest, hanem Lysiaszt tarták a szónoklat eszményképének. Cicero ezek Asianus-nak tarták. Calvust lehet ez irány fejének tekinteni; róla mondja Seneca, hogy „diu cum Cicerone iniquissimam litem de principatu eloquentiae habebat.” Brutus is ez irány felé hajolt. Brutus és Calvus lelépte után Asinius Pollio képviselte az Atticismust, s élte fogytáig heves, elkeseredett ellenfele maradt Ciceronak. Cicero a legnagyobb szenvedélyességgel küzdött ez Atticismus ellen; s ez az ő álláspontjából könnyen kimagyarázható: mert ha ez irány vergődik felszínre, akkor reá nézve egy hosszú, fáradsalmas s harcokban gazdag élet eredménye vesz kárba, ő — üres árnyképért küzdött! Cicero aggodalmai nem valósultak. Miként is lehetett volna az Attici szenvedélytelen, inger nélküli, cicomás szépsége hivatva

érvényre emelkedni a népnél, főleg egy oly idegtompult népnél, minő a római volt! Így Calvust csak a történet feljegyzéseiből ismerjük, Cicerot ellenben a következő korok egyértelműleg princeps eloquentiae Romanae-nak ismerték el.

Már kevés év multával az Atticismusról alig tétetik említés; hanem az Attici helyét most az antiquarii foglalták el, — mint Augustus nevezi őket. Svetonius írja erről (Aug. 86): „cacozelos et antiquarios, ut diverso genere vitiosos, pari fastidio sprevit, et agitabatque nonnunquam.“ A cacozeli alatt csak az asiani irány tisztelői vagyis szerinte az Asiatici értethetnek. M. Antonius triumvirt azért gáncsolá, mivel úgy beszélt, hogy hallgatói bámulták inkább, mint megértették: „tuque dubitas, Cimberne Annius aut Veranius Flaccus imitandi sint tibi, ita ut verbis, quae Crispus Sallustius excerpserit ex originibus Catonis, utaris? an potius Asiaticorum oratorum inanibus sententiis verborum volubilitas in nostrum sermonem transferenda?“ Még Tiberiust sem kímélte (l. f.), mivel „exoletas et reconditas voces“ hajhászott (aucupanti). Észrevétlenül új ellentét képződött a régi helyébe. Azok, kik előtt Cicero tulságosan virágosnak, fényesnek tetszett, nem elégedtek be többé az atticai egyszerűséggel, józansággal, mely a közönségnek nem volt inyére, hanem az ósdihoz nyultak, hogy kifejezéseiket avval fűszerezzék; — Cicero csillámáról beszéltek, s ők maguk rég elmúlt idők elfeledett, szökevény csillámát ölték magukra. M. Antonius egész életben az ellentétek csodás vegyületét tünteté fel — kifejezéseiben is az egyes irányok közt ingatag volt. Környezetéhez tartoztak Annius Cimber és Veranius Flaccus (nem: Verrius Fl.), kik az ósdi irányt követték. Augustus kifejezése *genus elegans et temperatum* volt, kerülé az Asiatici *ineptiae*-it és *concinnitatis*-át (itt annyit mint „mesterkéeltség“) ép úgy, mint nem helyeslé a *fetores reconditorum verborum modorát*; főgondot fordított arra, hogy gondolatait tisztán és határozottan — *apertissime* — fejezze ki. Fényt a dictióban nem keresett; gyakorlatban Atticus volt, míg elméletben Cicerot helyeslé, úgy mint Messalla Corvinus, kinek körében Cicero tartatott tökéletes szónoknak.

Ama kor egyik legkiválóbb férfja kétségkívül Asinius Pollio volt. Augustus „homo sibi carissimus”-nak nevezi; megfelelőleg természetének, mely sem a kegy, sem a sors csapásai alatt meghajolni nem tudott, nagy függetlenséget örzött meg; az irodalomban is saját útját követés bizonyos irányt képviselt; volt egész lényében bizonyos contumacia, mely a sorssal is dacolt. Előrehaladt korban, közel halála előtt veszté el fiát Heriust; ugyanazon napon társaság volt asztalánál és három nappal utóbb declamatiót tartott házában; a belső harc csak a rendkívüli hévben — vehementia — nyilatkozott, melylyel szónokolt. Általában ő volt első, ki hívott társas kör előtt házában szavalatot — declamatio — tartott. Labienus szemére veté, hogy azt nem populo tette, azaz hogy nem engedé meg mindenkinek a részvétet: „illas triumphalis senex ἀκροάσεις suas nunquam populo commisit.” Ennek oka azonban bizonyára nem az önbizalom hiánya volt, hanem tartózkodás minden tüntetéstől. Házában a szónoklat, az ékesszólás mintegy otthon volt. Fia Asinius Gallus kitünős szónoknak tartatott volna, ha atyja el nem homálvosítja; ő maga úgy vélekedék, hogy unokája Marcellus Aeserninus, kit ő nagy gonddal iskolázott, leend ékesszólásának örököse. Pollio elméletileg és gyakorlatilag egyiránt jeleskedék. Igen helyes utasításokat szokott adni, p. hogy „color in narratione ostendendus, in argumentis exequendus”; hogy nem szabad minden instrumenta colorista a narratio-ban felhasználni vagy kimeríteni. Ha nyilvánosan lépett föl, irálya strictus et asper-nek vala mondható, a declamatiókban szendébb — floridior. — Találó jellemzését adja a rhetor Seneca 32. s k. k.

Pollio heves ellenfele volt Ciceronak: infestissimus famae Ciceronis mansit. Egy Lamia védelmére tartott beszédben egyenesen kimondá (Seneca 32, 26): „itaque numquam per Ciceronem mora fuit quin ciuraret suas esse quas cupidissime effuderat orationes in Antonium: multiplicosque numero et accuratius scriptas illis contrarias edere ac vel ipso palam pro contione recitare pollicebatur.” Történelmében Cicero haláláról ‚maligno’ emlékezett meg; mig Verresről azt írta, hogy ‚fortiter’ mult ki, Cicerot a halállal szemben gyá-

vasággal vádolta. Seneca egybegyűjti a többi történész idovágó helyeit, melyek bizonyítják, hogy Cicero ugyan iparkodott menekülni, de midőn ennek lehetetlenségét látá, bátran nézett a halál szemébe. Egyébként Pollio szép és igazságos ítéletet mond Ciceróról (Seneca 36, 16). Midőn egyszer Sextilius Ena Messalla házában egy költeményt akart előadni, in pro-scriptionem Ciceronis' sse verssel kezdé:

defendus Cicero est Latiaeque silentia linguae,

a jelen volt Pollio fölkel s ezeket mondván: „Messalla, tu quid tibi liberum sit in domo tua videris: ego istum auditorus non sum, cui mutus videor“ eltávozott.

E rövid kitérés után térjünk vissza Asinius irányához. Ő ugyan maga is gáncsolja Sallustii scripta, ut nimia priscorum verborum affectatione oblita, s úgy vélekedik, hogy ennek a híres grammaticus Atejus Praetextatus, ki önmagát Eratosthenes példájára Philologusnak nevezte, régi kifejezések és szóképek gyűjtése által segítségére volt. Atejus csakugyan baráti viszonyban élt Sallustiussal; ennek halála után Asiniushoz szegődött, ki ekkor épen nagy történeti művével volt elfoglalva. Sallustius számára egy breviarium rerum omnium Romanarum'ot szerzett, s most Asinius számára de ratione scribendi' irt, s e könyvben azt tanácsolja ennek: „ut noto civilique et proprio sermone utatur, vitetque maxime obscuritatem Sallustii et audaciam in translationibus.“ És Asinius történeti irálya csakugyan nagyban élüt Sallustiusétól azok után ítélve, miket róla tudunk; a föntidézett töredék remek szépségű. Beszédekben ellenben Quintilian szerint (Inst. or. X, 1, 113) „a nitore et jucunditate Ciceronis ita longe abest, ut videri possit saeculo prior;“ s a dialogus de oratoribus'-ban (21) mondja Aper: „Asinius videtur mihi inter Menenius et Appios studuisse: Pacuvium certe et Accium non solum tragoediis, sed etiam orationibus suis expressit.“ A ki nem akart Cicero után haladni, föléje emelkedni pedig nem birt, annak szükségkép ily eszközökhez kelle nyulnia. Augustus említett megkülönböztetése szerint nem az Asiaticici-hoz, hanem az antiquarii-hoz tartozott volna.

Azonban az *asiani* irány sem enyészett el egészen. Tacitus (*Dial. de or.* 26.) Messallának e kifejezést adja szájába: *tinnitus Gallionis*. S ha valakit, Galliot lehet ez irány képviselőjének tekinteni. Seneca gyakran említi őt, nem ritkán *Gallio noster*-nek nevezi; fiai közül egyet adoptált, ki a retorika történetében szinte bír névvel. Ez az ifjabb Junius Gallio, a bölcész Seneca fivére. Ebből is kitűnik, mily közel viszonyban állott a rhetor Seneca Galliohoz. A retorok négyes csillagzatában Latro, Arellius Fuscus és Albucius mellett Gallionak is van helye. Valahányszor ezek egymással versenyeztek, mindig Gallio nyerte a babért (Seneca 295, 21). A legfélelmesebb szónok egyike Labienus volt, kinek összes iratai tanácsvégzés következtében elégettettek, — mire önmagát vetett életének.

Ő a régi dölyfös és *dacos pompejanus* maradt; történetkönyvei oly tartalmuak voltak, hogy egy fölolvadás alkalmával maga átforgatá azok tetemes részét. Bathyllust, Maccenas védencét bevádolván, az ifju Gallio cáfiratot (*rescriptum*), *pro Bathyllo* bátorkodott ellene nyilvánosság elé bocsátani, „*in quo suspicietis — úgymond Seneca (294l.) — adolescentis animum illos dentes ad mordendum provocantis.*“ Hasonló merészségről tanuskodik, hogy mint ifju férfiu declamatióiban idiotismusokat (köznyelvből vett kifejezéseket) mert használni, képességéről — hogy helyesen és visszatetszés nélkül alkalmazta. A *dial. de or.* — ban *calamistri Maecenatis* és *tinnitus Gallionis* egybeállítatnak, kétségtelen, hogy az öregebb Gallio értendő. A számos idézetekből Senecánál, fájdalom! nem lehet példát hozni irányára. Valószínűleg oly kifejezésekkel élt, minőket Musáról olvasunk (Seneca 294. 10): „*Siphones coelo repluunt,*“ vagy „*odorati imbres.*“ *Divtae sententiae albae* is, mint Pollio találóan nevezé (Seneca 179 l.) „*simplices, apertae, nihil occultum, nihil insperatum afferentes, sed vocales et splendidae.*“ Ilyen volt-e Gallio beszédje, azt már nem lehet eldönteni: hanem annyi legalább kitűnik az előadotakból, hogy az *Asiani* üres hangzatossága és dagályossága — *volubilitas verborum sententis inanis* és *tumor* — korántsem enyésztek el teljesen. Főleg prózai és költészeti elemek össze-

elogyítóse lett mind általánosabbá, s Vergilius egyik főforrása a szónokok és szavalóknak.

Augustus, mint említettük, nem helyeslé az Asiáni irályát „sontentiarium ineptias et concinnitatem;“ Maecenas ellenben teljesen ennek hódolt, s ezért Augustus nem ritkán kigúnyolá s utánzá modorát. Birunk még egy kis dalt Maecenasról, mely a Quintilian által (IX, 4, 28) megfigyelt mesterkéltszórendet csakugyan feltünteti. A dal Horatiushoz van intézve:

lucentes, mea vita, nec smaragdos
beryllos mihi, Flacce, nec nitentes,
nec percandida margarita quaero,
nec quos Thynia lima perpolivit,
anellos nec iaspis lapillos.

Valószínűleg e dalra vonatkozik Augustus egy levele Maecenashoz (Macrob. Sat. II, 4, 12), melyben túlzott utánzás által élesen gúnyolja a költő irályát; a levél vége így hangzik: „vale, mi ebum Medulliae, obur ex Etruria, lasar Arretinum, adamas Supernas, Tiberinum margaritum, Cilniorum smaragde, iaspi Iguvinorum, berulle Porsennae, carbunculum Hadriae, ἴνα συντέμω πάντα, μάλαγμα moecharum.“ A mi Maecenas egyes nyilatkozataiból fönmaradt, mindenben a szellemdús, finom, mivelts férfit jellemzi. Egy rhetor ugyanegy napon latin és görög declamatiót tartott; Maecenas így nyilatkozott róla: „Τυδσίδην δ' οὐκ ἂν γνοίης ποτέροισι μετρίη.“ Különben a gúnyoros Cassius Severus is megkérdezte, mikép tetszett neki ama rhetor? „male καὶ κακῶς“ volt válasza.

A költészetben is meg lehetett az ósdi és az asiainak megfelelő alexandriai irányt különböztetni. Horatius nem hódolt egyiknek sem; az ő tekintete Görögország nagy költőire irányult, kiket itáliai földre kívánt átültetni épügy, mint azt Cicero a demosthenesi valódi atticai szónoklattal tette volt. Az antiquarii ellen fegyvere élével küzdött, az ellenkező irányt azonban alig támadta meg; meglohet, hogy e tekintetben viszonya Maecenashoz volt reá befolyással.

A föntebbi közleményekből, melyek az anyagot korántsem merítik ki, az olvasó alkothat magának képet a római élet rend-

kivüli élénkségéről az irodalom terén. Nem volt tekintélyes római, ki abban egy vagy több irányban részt nem vett volna. Asinius Pollio elméletileg és gyakorlatilag mivelé a szónoklatot, s e mellett történész és tragikai költő volt, nem is említve politikai tevékenységét. Kevesen bírtak ily teremtő sokoldalúsággal; de értelem és érdekelttség minden iránt megkívántatott mindenkitől, ki a „mívelt” névre ama kor szellemében igényt tartott.

A költészet iránt is igen széles körben létezett érdekelttség. Hor. enyeleg fölötte s a t. I, 4, 36:

et quodcumque semel charta ille verit, omnes
gesti et a furno redeuntes scire lacuque,
et pueros et anus;

és 74 s k. vv:

In medio qui

scripta toro recitent sunt multi quique lavantes:
svave locus voci resonat conclusus. Inanes
hoc juvat, haud illud quaerentes, num sine sensu,
tempore num faciant alieno.

A költészet mindemellett, bármennyire ápoltatott is, Rómában a nép szellemével nem tudott egybeforni, idegen, exoticus növény maradt. Azt pedig legkevésbé lehet sem mondani, hogy ott valaha otthonossá lett, mint a görögöknél és főleg Athénben. Aeschylus, Sophocles, Euripides, Aristophanes bizony számíthattak az egész népnél érzés és értelemre. A görög költészet Homéertől kezdve a népelet talaján magából a nép szellemével sarjadzott: mindnyájának közbirtoka volt. Horatius egészen helyesen mondja (Ars poët. 323).

Grais ingenium, Grais dedit ore rotundo
Musa loqui, praeter laudem nullius avaris

Talán csak egy korszakot mutat még föl a történelem, melyben egy egész nép hasonló törekvésektől volt áthatva: a XIV—XVI-ik századot Olaszországban, midőn ép úgy mint Athénben irodalmi és művészi élet egybefolyt. Egyiptomban a Ptolemaeu-

sok alatt két nemzet élt egymás mellett békés egyetértésben. A Ptolemaeusok hiába kísérlék meg a kettő egybeolvasztását, végre is, mint mindenütt, hol Nagy-Sándor görög szokásokat, görög életet akart összeolvasztani keleti étellel, az utóbbi, a honos fenmaradt, az előbbi elenyészett. Rómában is a népesség két rétegét kell megkülönböztetni, de nem egymás mellett, hanem egymás fölött. A mint a felső enyészik vagy visszavonul, előtérbe lép a másik. Az alsó rétegek életét megragadó módon festi Petronius (Ep. obsc. vir.). Róma szellemi élete idegen volt és idegen maradt. Ki kételkedik azon, hogy a honi elmekből, a Fescennini, Atellanae, a régi carmina-ból nemzeti irodalom fejlődhetett volna? A saturnusi vers további képzésre, fejlesztésre alkalmas volt. De a nemzeti irodalom minde csirái elfojtattak azok által, kik a görög műveltséget átültették Rómába. Azokat, kik ez irányban legtöbb és sikeres tevékenységet fejtettek ki, a Scipiokat, Enniust stb. nem érheti szemrehányás, hogy a görög műveltséget ápolták, torjesztették. Ki is tudott volna a görög nyelv és irodalom bájainak ellentállani, midőn azoknak egész világa tárult fel a rómaiak előtt? S ki ne örvendene a gazdag, fényes római irodalomnak, mely a görög és római szellem összeolvadásából a világváros óriási viszonyai közt képződött. De nem szabad ez irodalmat népiesnek tekinteni, nem lehet keresni azt, mi a görög költészet minden legkisebb töredékéből kisugárzik, mély, benső érzést, kedélyt. Van csekély számú ily költemény is, p. Catullus panasza testvére halála fölött, Laberius prologusa, melyben fájdalmasan panaszolja, hogy öregségére kénytelen mint mimus föllépni, Horatiusnál is, midőn ifjuságáról és atyjáról emlékezik; ezek azonszórványos jelenségek, melyek nem lehetnek mérvadók a költészet egyetemére.

A költők vagyis verselők száma Rómában igen nagy. Horatius fenyegeti azt, ki őt a költésben gátolni akarná, (Sat. I, 4, 104.)

multa poëtarum veniet manus, auxilio quae
sit mihi — nam multo plures sumus — ac veluti te
Judaei cogemus in hanc concedere turbam.

E p. II, 1, 93-ben Horatius összehasonlítja a görögök könnyed, vidám, gyermeki módon majd e, majd ama benyomásnak hódoló kedélyét a római élet szellemével, hol:

Romae dulce diu fuit et sollemne reclusa
mane domo vigilare, clienti promere jura,
cautos nominibus rectis expendere nummos,
majores audire, minori dicere, per quae
crescere res posset, minui damnosa libido.

Igy volt hajdan; most

mutavit mentem populus levis et calet uno
scribendi studio: pueri patresque severi
fronde comas vincti cenant et carmina dictant.

Önmagát sem zárja ki a költő:

Ipsa ego, qui nullos me affirmo scribere versus,
invenior Parthis mendacior et prius orto
sole vigil calamum et chartas et scrinia posco;

már nap fölkelte előtt íróeszközt hozat, mint Persiusnál az előkelő ifju; s ha különben mindenki csak azt miveli, a mit tanult, itt.

scribimus indocti doctique poemata passim.

A változázt, mely mindenesetre nem oly hirtelen állott be mint Hor. után hinni lehetne, nem lehet szebben s találóbban ecsetelni; valóban szelíd örvöngésnek (levis insania) lehetett nevezni a mohó vágyat, melylyel hivatott és hivatlan a költészetre adta magát.

E kép azonban sokkal erősebben színezettnök tűnik föl, semhogy véletlen vagy céltalannak lehetne tartani, s Horatiusnak aligha nem mellékes szándokai voltak. Valószínű, hogy Augustus, kihez ez epistola intézve van, volt befolyással annak szerzésére, ha csak egy elejtett nyilatkozattal is, melyben két-

ségét fejezé ki ez általános költészkedés eredménye fölött, mint a mely elpuhítja az ifjúságot, hadi szolgálatra képtelenné tesz (E p. I, 1, 125: *militiae piger et malus*), megrontja az erkölcsösséget, mindennemű kicsapongásokra csábít s m. e. Ismert dolog, mennyire iparkodott Augustus a római erényt és erkölcsöt újra megszilárdítani. Történhetett volna a veszélyes irány meggátlására a kormány részéről is lépés, mint utóbb Ovid Tomiba száműzetett s minden panasza dacára sem hivatott soha vissza, miként Labienus iratai elégettettek (Svet. Ca. l. 15): Horatius kegyet ajánl, s ezt annál bátrabban teheté, mert ő költészete tiszta jellegét soha sem mocskitá be aljasságokkal.

Vannak az irodalomtörténetben oly korszakok, midőn a Parnassust a törpe nép, gyenge elmék egész csapata foglalja el, az irodalmát apró rongyokra tépi s értéktelen apróságok árjával borítja el. Semmi sem képes biztosabb határt vetni ily üzelmeknek, mintha egy valódi lángész tűnik fel, egy valóban jelentékeny művet alkot. A sas, úgymond Sophocles Ajaxban, szétriasztja a ludakat. Oly mély belátású férfinak, mint Augustusnak, figyelmét ez nem kerülhette el. Ő és barátai óhajtották, hogy a fessettük irány meggátlására Horatius is megtegye a magáét, s minden felől ostromolták, hogy egy nagy, méltó anyagra fordítsa erejét. A drámanak, így válaszolt Horatius, Rómában nincs hona; nincs költő, ki képes volna olyat létrehozni (már Polliot sem hiszi képesnek, kiről pedig Sa t. I, 10, 50 még azt mondotta: *Pollio regum facta canit pede ter percussó*); az eposra pedig volt költő: Vergilius és Varius, kikre Augustus bőkezűsége nem volt elvesztegetve mint Sándoré Choerilusra; Augustus erre meg fogja lelni jövőben az alkalmas erőket, ő (Hor.) azonban nem képes

res componere magnas
 terrarumque situs et flumina dicere et arces
 montibus impositas, et barbara regna, tuisque
 auspiciis totum confecta duella per orbem
 claustraque custodem pacis cohibentia Janum
 et formidatam Parthis te principe Romam.

Augustus annyiban hasonlított Nagy Sándorhoz, hogy ez Choe-

ribus rosz verseit ugyan királyilag jutalmazá, de ábrázoltatását csak Apelles és Lysippusra bizá; Augustus (Sveton. A u g. 89) is: „componi aliquid de se nisi et serio et a praestantissimis offendebatur, admonebatque praetores ne paterentur nomen suum commissionibus obsoleferi.“

Cicero az Oratorban (24. §.) e gondolatnak ad kifejezést: „semper oratorum eloquentiae moderatrix fuit auditorum prudentia.“ E mondat ugyan csak félig igaz, mivel nagy szónokok képzőleg hatnak a közönségre, teremtenek közönséget; — de a költészetre nézve sem maradhatott közönyös, minő közönség számára működik.

Horatius (Sat. I, 4) elbeszéli, miként jutott ő a satirák szerzéséhez. Jeles atyja korán hozzá szoktatta, hogy maga körül tekintsen s elfogulatlanul szemléljen, hogy másoktól vagy másokon tanulja meg, mit kelljen cselekedni, mit mellőzni. Ily módon szokta meg, hogy önmaga s mások fölött elmélkedjék; s ha szabad ideje engedi, gondolatait néha papírra teszi (137 k. v.): „haec ego mecum compressis agito labris: si quid datur oti, illudo chartis.“ A nyilvánosság elé nem szánta ezeket, — úgymond, sem a könyvkereskedésbe, sem recitatioknak (71 v.):

nulla taberna meos habent neque pila libellos,
quis manus insudet volgi Hermogenisque Tigelli,
nec recito cuiquam nisi amicis idque coactus,
non ubivis coramve quibuslibet, —

mint mások teszik. A 6-ik sat.-ban, melyben az élet függetlenségének pótolhatatlan becsét magasztalja, hasonlóan szól:

ad quartam jaceo; post hanc vagor aut ego lecto
aut scripto quod me tacitum juvet ungor olivo. —

Egyébiránt azon kifejezés, hogy ama költői munkálatai nem jutottak nyilvánosság elé, csak megszorítással értendő. Oly polemikus irányu költészet, minőt a satirákban és epodokban észlelünk, épenséggel megfoghatatlan volna azon szándok nélkül, hogy minél szélesb körökben terjesztessék; sőt részben föltételez oly költeményeket, melyek már régebben jutottak volt a

közönség elé. Így nincs értelme p. S a t. I, 10-nek szűk baráti körnek szánva; Horatius támadott volt, most megtámadta t i k és v é d i magát e támadások ellen. Polemiája nem szorítkozott itt személyi ügyekre, mint néhány epódban vagy Catullus némely költeményeiben, — hanem fontos irodalmi kérdésekre s érdekekre irányult, melyekre nézve széles elterjedés szükség, sőt életkérdés volt. Ily költemények, ha első ízben baráti körben olvastattak is föl, csakhamar a könyvkereskedésbe jutottak. Nagyobbára ismertek voltak már egyenkint, mielőtt gyűjteményekbe szedettek, melyekből több régiebb s már elterjedt darab kihagyathatott. Ovidius beszéli önmagáról (Trist. IV, 10, 61):

*Multa quidem scripsi, sed quae vitiosa putavi
emendaturis ignibus ipse dedi.*

*Tunc quoque, cum fugerem, quaedam placitura cremavi
iratus studio carminibusque meis.*

Horatiusnál is ily szigorú, megsemmisítő önbírálatot kell föltételeznünk. Annyt mindenesetre lehet állítani, hogy a nyilvánosság kizárása nem terjedhetett ki az összes sermones-re. Számos költeménynek természetesen csak baráti körben volt értelme, p. az *Iter Brundisium*-nak, melyeknél egyébiránt Horatius azon mellékcélt is tarthatta szem előtt, hogy megmutassa, miként lehet és kell a régi luciliusi satirát a jelen körülményeknek megfelelőleg átídomítani.

A könyvkereskedésre Rómában e helyt nem terjeszkedünk ki bővebben. Jó, remek művek jövedelmeztek a — Sosiusoknak (árusoknak) és a tengeren túl is vitettek (Ars. poet. 345: „hic meret aera liber Sois, hic et mare transit“); a fércművek csakhamar — borstakaróul használtattak (Ep. I. 1 vége), vagy Uticába és Ilerdába kerültek, hol azon, mi Rómában régen elavult volt, még sokáig épültek. A *recitatio* król valamivel bővebben kell megemlékeznünk.

A *recitatio* szokása egészen sajátos jelenség Rómában. Kezdetek vagy kísérletek ugyan mindenütt fognak találkozni, hol teremtő elmék és fogékony szellemek, kik köze-

lobbi viszonyban állanak egymáshoz, nemcsak könnyed társalgásban lennek gyönyört, hanem állandó becsü, tartalmas elmeszüleményeket kívánnak hallgatni vagy közölni; de sehol sem nyert szokás vagy intézmény oly kiterjedést és fényt, mint Rómában a köztársaság utolsó idejében és a császárok alatt Marcus Aureliusig. Aeschylus és Sophocles korában, hol egy nagy mivellet nemzet képezte a költő hallgatóságát, ily recitációknak nem lett volna értelmök. De midőn művészetnek vissza kell vonulnia a néptől, midőn a nép medve- és kötél-táncok látványosságáiban több gyönyört lel, mint a költészet fenséges termékeiben: akkor a nyilvánosságért bár gyenge kárpótlásul szolgál a recitatio, az elmeszülemények felolvasása, baráti körben, miáltal idő folytával mind nagyobbá lesz az úr, mely a szellem-dus költőt elvlasztja a szépre fogékonyssággal nem bíró, nyers tömegetől. Rómában a tragoediák és comoediák, mind a görög mind a római anyagot tárgyazók, nem képezték soha a népelet kiegészítő részét; az itészek szólnak Horatiusnál (Ep. II, 1, 60):

Dicitur Afrani toga convenisse Menandro,
Plautus ad exemplar siculi properare Epicharmi,
vincere Caecilius gravitate, Terentius arte.
Hos ediscit et hos arto stipata theatro
spectat Roma potens;

a tényleges állapotet alább festi a költő (183—207 vv.). Névleg praetexta és togata soha sem emelkedhetek nagy érvényre Rómában. Az Atellana a comoedia mellett mindig főntartotta magát s mintegy kárpótolta a népet az unalomért, melyet amott kiállott; később egymaga uralkodott a szinpadon, míg végre a mimus és pantomimusnak kényszerült helyet adni. A nagy közönség már Terentius idejében nyers volt; most a lovag is más dolgokban keresett szórakozást: „verum equiti quoque jam migravit ab aure voluptas omnis ad incertos oculos et gaudia vana.“ Ily viszonyok közt természetszerűleg keletkeznek felovasások recitationes — és pedig vagy zárt körben — inter amicos v. advocatis hominibus —, vagy hogy mindenki szabadon meghallgathatja — publico.

Ily szellemi érdekek által szorosán összetartott irodalmi körök már a két Scipio körül alakultak; az idősbnél a görög műveltség ápolása, az ifjabbnál a stoica philosophia képezte a szellemi kapcsolatot. Cicero, ki különös előszeretettel élte bele magát a múlt idők e viszonyaiba, az ifj. Scipio e körét kitűnően értékesítette művében „de republica.“ Követni lehet ez irányt a polgárháborúk idejéig, melyek e tekintetben is természetesen iszonyúan romboltak. A nyugalom visszaállta után az egész irodalmi élet úgy szólva kizárólag ily körökben mozgott, declamatiókban és recitatiókban nyilatkozott, melyek vagy magánházakban tartattak (Asinius soha sem szavalt publico), vagy nyilvánosan, a fődörökben (mint Hor. is elbeszéli), a forumon.

A legmagasabb személyek ily körök alkotói és résztvevői voltak. Claudius sokat írt s folyton felolvastatá (Svet. Claud 41. per lectorem). Augustusról írja Svetonius (Aug. 89): ingenia saeculi suis omnibus modis fovit; recitantes et benigne et patienter audiit, nec tantum carmina et historias, sed et orationes et dialogos. „Ő maga ‚in coetu familiarum velut in auditorio‘ sok prózai dolgozatát olvasá vagy olvastatá föl, p. ‚Rescripta Bruto de Catone,‘ továbbá ‚hortationes ad philosophiam,‘ művét ‚de vita sua,‘ melyet azonban (13 k.-ben) csak a cantabrok elleni hadjáratig végzett be (Svet. Aug. 85). Pompejus régi híve Labienus ily úton hozta nyilvánosságra történelmét; hallgatói között volt Cassius Severus, ki azt állítá magáról, hogy oly tökéletesen elsajátította azokat, hogy ha a történetkönyveket elakarják égetni, égessék el őt is, mert könyv nélkül tudja tartalmukat.

Ovid egy igen szép költeményben pillant vissza ifjúsága idejére. Lovagi családból származott, s törekedhetett volna a ‚latus clavus‘ elnyerésére, de szíve ifjúságtól kezdve a költészethez vonzá, ajkán a szó önkénytelenül versben folyt. Fia-tal korában jött Romába (szül. 43-b.) és ez időről mondja:

Temporis illius colui fovique poëtas,
 quotque aderant vates, rebar adesse deos.
 Saepe suas volucres legit mihi grandior aevo,
 quaeque necet serpens, quae juvet herba, M a c e r.

Saepe suos solitus recitare Propertius ignes,
jure sodalicio qui mihi junctus erat.
Ponticus heroo, Bassus quoque clarus iambis
dulcia convictus membra fuere mei.

Szól Horatius és Vergiliusról; ez utóbbi csak látta („Vergilium vidi tantum“ 51. v.). Vergilius tudvalevőleg 19-kben K. e. halt meg; Tibullus is nemsokára elhunyt (18-b.): „nec amara Tibullo tempus amicitiae fata dedere meae.“ Róma elegicusai Gallus Tibullus, Propertius közül Gallus már 26-kban halt meg; önmagát Ovidius jogos önérzettel ama háromhoz negyediknek sorozza. Horatiusról mondja:

et tenuit nostras numerosus Horatius aures,
dum ferit Ausonia carmina culta lyra.

Ez azon időben volt, midőn Horatius befejezte dalkönyvét. Annyi mindenesetre kitűnik Ovidius szavaiból, hogy Horáccal közelebb viszonyban nem állott. A költő ekként folytatja:

Utque ego majores, sic me coluere minores,
notaque non tarde facta Thalia mea est.
Carmina cum primam populo juvenilia legi,
barba resecta mihi bisve semelve fuit.

Ovid első fellépése is egy nyilvános recitatio volt.

(Vége következik.)

H ó m a n O.

A homéri kérdés jelenlegi állása.

II.

Ritkán jelent meg könyv, mely egyrészt az általános tudományos haladást oly hatalmasan mozdította volna elő, másrészt oly mély benyomást tett volna a szakkörökön kívül is, mint Wolf *Prolegomená-i*, s a minden tekintetben nevezetes tünemény, hogy tudós szaktársai közül csak igen kevesen, névleg Ilgen és Hermann Gottfrid álltak határozottan pártjára ⁶⁸⁾, néhányan szárazan és támogató érv nélkül ellene nyilatkoztak ⁶⁹⁾, a nagyobb rész pedig — hallgatott ⁷⁰⁾, csak onnan magyarázható ki, hogy a tudósok legjelentékenyebb rész nem ért meg Wolfot, mindnyájan pedig úgy szólva elámultak új, merész tana fölött, a mély tudománynyal és elmeéllel kivított eredmények megtámadására vagy méltánylására azonban nem éreztek magukban elegendő képességet. Nyíltan leginkább bölcsész és költő kortársai nyilatkoztak részben mellette, részben ellene. ⁷¹⁾ Tanai hallgatóinál találtak lelkes fogadtatásra és

⁶⁸⁾ Heyne magának tulajdonlta a találmányt, s úgy nyilatkozék, hogy Wolf az eszméket, melyeket könyvében fejteget, az ő előadásából merítette. L. levelét Wolfhoz *Kö r t e n é l*: *Leben Wolfs* II, 293 és *Zoega Leben* II, 62. Ellene élccel küldött Wolf „*Briefe an H. Hofrath Heyne von Prof. Wolf.*“ Berlin 1797.

⁶⁹⁾ Igy Voss, Homér híres fordítója. A francia *Sainte-Croix* cáfoló iratot bocsátott ki Wolf ellen „*Refutation d'une paradoxe litteraire de M. Wolf sur les poésies d'Homère 1797 és 1798*“ anélkül, hogy Wolf munkáját olvasta volna. *Schlosser J. G. is*, „*Homer und die Homeriden*, Hamburg 1798“ ellene nyilatkozott.

⁷⁰⁾ Maga *Ruhnken is*, kinek Wolf a *Prolegomená-t* ajánlotta.

⁷¹⁾ *Schneider*, a két *Schlegel*, *Niebuhr* helyeselték nézeteit. Nagy jelentőségű volt *Humboldt V.* helyeslő nyilatkozata; *I. W.*

jutottak legszélesb elterjedésre ugyannyira, hogy majdnem három évtizeden át vagy nyíltan vagy hallgatagon általános érvényűeknek tartattak. Wolf annyira meghaladta korát, hogy egy új nemzedéknek kelle jönni, mely átlássa, hogy a felvetett kérdést nem képes egész kiterjedésben tárgyalni, hanem hogy egyesek csak egyes részek fejtegetésével foglalkozhatnak, s célszerű munkafelosztás mellett ezek felderítésével vihetik előbbre az egészet. Csodálatos, de igaz, hogy a Wolf művében megjelölt eszméket ellenfelei jobban megértették, a bennök rejlő igazságoknak nagyobb mérvben szereztek érvényt, mint követői, a mit egészen találóan ecsetel Schlegel e szavakban: „Wolf művét a tudvány és igazságszeretet, a gondolatok és észleletek hosszú sorának pontos meghatározása és szoros láncolata mintaképévé teszi a történeti vizsgálatnak az ókor egyes tárgya fölött, melyet követői majdnem kevésbé értettek meg vagy használtak föl, mint a kételkedők.“⁷²⁾ Grimm Jakob kuttatta s állapította

v. Humboldt Lebensbild und Charakteristik von R. Haym' 159 o. és Körte Leben Wolfs I, 276. — Fichte nyilatkozatára, hogy ő már előzetesen ugyanazon eredményhez jutott mint Wolf, ez éles gunnyal válaszolt L. J. G. Fichte's Leben u. lit. Briefwechsel, von s. Söhne' II, 432 s k. II. — Wolf különösen a költők figyelmébe ajánlotta művét; Götthe lelkesedve fogadta az új tánt s üdvözli mesterét:

Erst die Gesundheit des Mannes, der endlich vom Namen Homeros
Kühn uns befreiend uns auch ruft in die vollere Bahn!
Denn wer wagte mit Göttern den Kampf, und wer mit den Einen?
Doch Homeride zu sein, auch nur als letzter, ist schön.

Később azonban, mélyebb átértés után, egészen ellenkező nézetre tért; v. ö. 'Briefwechsel mit Schiller' III, 89-te gyönyörű s való nyilatkozattal u. o. IV, 207: „Ich bin mehr als jemals von der Einheit und Untheilbarkeit des Gedichts überzeugt, und es lebt überhaupt kein Mensch und wird nicht wieder geboren, der es zu beurtheilen im Stande wäre.“ — Schiller kezdettől fogva így gondolkozott, „útrigens muss einem, wenn man sich in einige Gesänge hineingelesen hat, der Gedanke an eine rhapsodische Auseinanderreihung und an einen verschiedenen Ursprung nothwendig barbarisch vorkommen: denn die herrliche Continuität und Reziprozität des Ganzen und seiner Theile ist eine seiner wirksamsten Schönheiten.“ — Hegel halálóképen tiltakozik Wolf u. n. Vielhomere ellen; I. Aesthetik III, 339.

⁷²⁾ Fr. Schlegel 'Geschichte der Poesie.' 158 o.

meg az epos fejlődési korszakait s fajait a német, finn, szerb és szkandináv népeknél; ⁷³⁾ Nitzsch a Homér nevére s költészeti hagyományára vonatkozó adatokat állította össze s bírálta meg, ⁷⁴⁾ Welker a homéri epost megelőző és követő hősköltményi termékeket tette tüzetes vizsgálat tárgyává; ⁷⁵⁾ Hermann G. bebizonyítani igyekezett, hogy toldások és utánköltés a homeri költemények, névleg az Ilias eredeti alakját és tartalmát tetemesen módosították, s hogy ezek mai szövegünkben is felismerhetők. ⁷⁶⁾ Ezek s hasonló kérdések fejtogetése Wolf állításait annyiban módosítá, hogy nemcsak az írás használata régibb korban tétetett kétségtelenné, ⁷⁷⁾ hanem az is, hogy a homéri költemények reá Solon és Pisistratus előtt gyűjtve, azok szövege megállapítva volt; az pedig, hogy az Ilias és Odyssea alapítója vágy alapítói egységes művészi tervet követtek, kétségbe sem vonatott.

Hogy az Ilias és Odyssea eredetileg nem írásban jegyeztettek föl, hanem szóbeli előadásban terjesztettek, azt nemcsak a költemények tartalma és nyelvezete, hanem történeti adatok

⁷³⁾ Hogy okozatokból okokra, hasonló eredményekből hasonló előzményekre lehet következtetni, azt nem lehet kétségbe vonni; megengedve, hogy a népek eposköltészetét népénekköltészet előzte meg, ez nem bizonyítja azt, hogy ily egyes énekek összességét képezi az Ilias és Odyssea, hanem legfőlőbb azt, hogy ezeket a görögöknél is kisebb hősénekek előzték meg. Lehrs (Jahrbücher f. wissenschaft. Kritik 1834. 625 o.) így vélekedik: „Der Genius musste sich im Zeitalter des epischen Gesanges aus einzelnen Gesängen zum vollkommen organisirten Ganzen durch innern Drang emporschwingen, und man ist fürwahr nicht berechtigt, den Griechen nach andern Erscheinungen die höchste Ausbildung des epischen Gesanges in stetiger Folge zu versagen.“ — Tudva levő dolog, hogy Wolf tana vezetett a Nibelungok és az ind epos (Rómayana) stb. fölbontásához elemeire.

⁷⁴⁾ Nitzsch G. V. De historia Homeri maximeque de scriptorum carminum aetate meletemata. Hannov. 1830—37.

⁷⁵⁾ Welker F. G. Der epische Cyclus und die homerischen Dichter. Bonn. 1830—35. V. ö. Düntzer Homer und der epische Kyklos. Köln. 1839.

⁷⁶⁾ Hermann G. ‚De iteratis apud Homerum.‘ ‚De interpolationibus Homeri.‘ Lips. 1832. és e.

⁷⁷⁾ Hug J. L. Die Erfindung der Buchstabenschrift, ihr Zustand und frühester Gebrauch im Alterthum. Ulm. 1801. Nitzsch de hist. Hom. etc.

is kétségtelenné teszik; de hogy már a 8-ik században k. e. befejezett egészet képeztek, az onnan világlik ki, hogy egyéb e korban keletkezett eposi költemények az Ilias, mint teljes egész köré csoportosulnak.⁷⁸⁾ Biztos történeti adatok az irás használatáról a 7-ik századig terjednek; ez idő előtt, de valószínűleg jóval utána is a költemények írásbeli följegyzését nem lehet feltételeznünk: azok tehát néhány századig szóbeli hagyományban őriztettek. A költemények szerkesztésében követett művészi terv mellett maga a tartalom, a kivitel bizonyított legnyomatékosabban. Mikép származott azonban e művészi egész? Egy és ugyanazon költőnek művészi conceptiója-e az Ilias és Odyssea? vagy ugyanazon költő több önálló, vagy épen különböző költők énekeinek egyesítéséből származtak? e kérdésekre a történeti adatokból választ nem meríthetünk, itt egyedül magukra a költeményekre vagyunk utalva: a homéri költemények maguk foglalják magukban történetüket,⁷⁹⁾ vagyis a költeményekben magukban kell és lehet egyedül azok történetét keresnünk.

Egészen helyesen mondja Bonitz,⁸⁰⁾ hogy ez elméletileg igen szépen hangzik, de a gyakorlati kivitel az alanyi felfogásnak gyakran az egyéni önkénynek tág tért nyit. Mert ki határozhatja meg oly költeményeknél, melyek keletkezte óta évezredek multak, melyek kora iránt a történeti hagyományok teljesen hallgatnak, minő mértéke kívántatik meg a belső összefüggésnek arra, hogy azok eredeti egységességét lehessen állítani — főleg akkor, midőn nem egy művészetileg vagy történetileg megállapított minta szerint ítélhetjük meg, hanem épen e költemények szolgáltak a következő időkre alapjúl, mintájául egy egész fajnak, az eposnak? Ebből magyarázhatjuk ki a különbséget, sőt az ellentétet, mely e kérdésre nézve oly férfiak nézetei közt létezik, kik tudományos képzettségüknél fogva hivatvák a köl-

⁷⁸⁾ L. Sengebusch *Homorica dissertatio* I. és II.

⁷⁹⁾ V. o. Bernhardt Grundriss d. g. Litt. (3-ik kiad.) II, 146. s k. II.

⁸⁰⁾ Bonitz. *Über den Ursprung der hom. Gedichte*. Wien, 1864. 16 s k. o.

észet terén ítéletet mondani, s kik mindnyájan egyaránt a költemények benső lényegére alapítják vélelmeiket.

A két epos közt különösen az Ilias képezte behatóbb vizsgálatok tárgyát; mielőtt ezek ellentétes eredményét előadnók, szükségesnek tartjuk rövid tartalmát előrebocsátani.⁸¹⁾

Az Illas eseményei a trójai hadjárat utolsó évére vonatkoznak; a görögök kilenc évi csatározások után a város előtt áboroznak megtorlandók Paris merényletét. Ekkor Agamemnon, az egyesült hadak fővezére megsérti a fejedelmek legjelesibbét, Achillest, ki e miatt visszavonul a harctól, bosszút és elégtételt várva a szenvedett méltatlanságért. Achilles anyja, Thetis Zeushoz fordul a bántalom megtorlását kérve, s az istenek atyja negigéri, hogy az Achivok mindaddig visszanyomtatni s szorongattatni fognak a trójaiak által, míg belátják, hogy egyedül Achilles képes balsorsukat elhárítani s jobbra fordítani. Jupiter gérete teljesedik; a harc szerencséje az ellenség részén van, sinek előnyomulását az achiv sereg legbátrabbjai is csak egy ideig tudják megakadályoztatni, s az egész sereg fenyegető inségekben Agamemnon követtség által kér bocsánatot Achillestől s megkérlelésére fényes elégtételt biztosít. Ez azonban még nem érzi kielégítve bosszuvágyát, a vezér kérelmét elutasítja, s csak a csapás után sujtja a görög hadakat; a trójaiak berontanak az elsáncolt táborba, rendre harcképtelenné teszik a vezéret, Hector eléri a hajókat, már egyet lángba borít — midőn a végveszély percében Patroclus kéréseivel ostromolván fegyverársát Achillest, ettől engedelmet nyer, hogy az ő fegyverzetében s harcosaival visszaüzhesse a táborból az ellenséget. A harc lezárásában azonban Patroclus megfélekedezik a nyert engedélyről, s támadásra kell a trójaiak ellen; ekkor eléri végzete, tetemét s csak hajjal lehet az ellenség elől megmenteni. A vészes hírre Achilles lemond haragjáról, s a harctérre lépre pusztá megjelölésével meggátolja az ellenség előnyomulását; majd teljes elégtételt nyer s iszonyu hoszura indul: a trójaiak csapatai hullanak kezei alatt, végül az, ki egyedül mert szembe szállani, az ellen büszkesége és reménye, Hector is elesik. Patroclus elta-

⁸¹⁾ Bonitz id. munkája nyomán.

karíttatása, a tiszteletére rendezett haláláldozatok és versenyek, Hector holttestének kiszolgáltatása s a hullája fölött mondott gyászdalok képezik a költemény befejezését.

E tartalomvázlatból is kiki megítélheti a részletek szoros összefüggését, ⁸²⁾ természetesen azon határok közt, melyre az epos tekintettel lenni tartozik. ⁸³⁾ Az epos kellékeihez korántsem tartozik a cselekmény folytonos előbbrevitele; a cselekménynek az eposban is fejlődési szakokkal, történettel kell bírnia, de az nem kívántantik, hogy minden részlete a főcselekmény fejlődését előmozdítsa. ⁸⁴⁾ Az epizódok nem fejlesztik szükségkép a cselekményt, annak folyamatával egyidejűek sőt azt megelőzők lehetnek, s mégis ki fog epizód nélkül epost képzelhetni? Ily értelemben az Ilias egységét elfogulatlan olvasás és megítélés után még annak megtámadói sem tagadják. Maga Wolf így ír: — „quoties animadverto ac reputo mocom, quam in universum unus his carminibus insit color aut certe quam egregie carmini utriusque suus color constet etq.

⁸²⁾ Ha nem helyezkedünk is oly magas álláspontra, minőt Nietzsche, 'Die Sagonposie der Griechen 1852' 89-ik lapon fejt ki: „Die Ilias hat in dem zum eigenen Leid umschlagenden gerechten Zorn Achills (A 203, 214, 558) das ruchbarste und feinste Beispiel der büssenden Masslosigkeit, wie der berechtigteste und insoweit vom höchsten Zeus anerkannte Ehrenanspruch die masslose Menschennatur zu Leid führt, weil Zeus die masslose Unversöhlichkeit nicht duldet und namentlich die Führung der etwa bestimmenden Umstände sich selbst vorbehalten hat,“ — s melyet Baumlein 'Commentatio de Homero ejusque carminibus' p. 23 is elfogad: „neque quin una, eaque, id quod Nitzschius monuit, tragica sententia universae Iliadi subsit quisquam dubitabit.“

⁸³⁾ L. Zimmermann F. Über den Begriff des Epos. Darmst. 1848.

⁸⁴⁾ Álljon itt két illetékes bíró véleménye. Göthe Briefw. m. Schiller III, 71 így ír: „Eine Haupteigenschaft des epischen Gedichtes ist, dass es immer vor und zurück geht; daher sind alle retardirende Motive episch. Es dürfen aber keine eigentliche Hindernisse sein, welche ins Drama gehören,“ és Schiller u. o. 85 o. „Dona Epiker möchte ich eine Exposition gar nicht einmal zugobon, wenigstens nicht in dem Sinne, wie die des Dramatikers ist. Da er uns nicht so auf das Ende zutreibt, wie dieser, so rücken Anfang und Ende zu ihrer Dignität und Bedeutung weit näher in einander, und nicht weil sie zu etwas führt, sondern weil sie selber etwas ist, muss die Exposition uns interessieren.“ V. ö. Bernhardy id. m. 33 s. k. II.

s.“⁸⁵⁾ Hermann G. ezt mondja: „Egy szellem longi át az egészszet, ugyanazon hang vonul keresztül az egészszon, a gondolatok, nyelv és rhythmus egy, megállapított alakzata észlelhető az egész műben.“ Nem tartjuk szükségesnek, folytatni az idézeteket, melyek többé-kevésbé azonosok, csak a következtetést említjük fel, mely úgy hangzik, hogy épen e magasztalt tulajdonok, az alak és tartalom dicsőített összhangzata szolgálnak bizonyosságául annak, hogy e költemények nem lehetnek egy szerző művei; hogy évszázadok munkássága, számos egyesek vagy társaságok (iskolák) egyöntetű működése hozhatá csak létre az úgynevezett homéri epopoeákat. Az Iliasra nézve már Hermann megkísérlé bebizonnyítani, hogy annak egy tetemes része nem illik bele egy alapul felállított Achilleis keretébe;⁸⁶⁾ Grote tovább ment, s az Odyssea egységét megdönthetetlennek tartva, az Iliast két kisebb eposból összealkotottnak mondja, melyek elseje eredetileg a mai Ilias I, VIII, XI—XXII. könyveiből állott s Achilleis címmel bírt, a második, az Ilias a II—VII. és X. könyvet foglalta magában.⁸⁷⁾ Nézetét magáévá tette s Lachmann ellen megvédeni iparkodott Friedländer, kiről alább bővebben fogunk emlékezni. A felosztató itészetben logtovább ment Lachmann,⁸⁸⁾ ki azon észleletből indulva ki, hogy mind az Ilias mind az Odyssea egyes részei önálló énekek alak-

⁸⁵⁾ L. 63-ik jegyz.

⁸⁶⁾ L. Hermann G. Opusc. V p. 56 ss.

⁸⁷⁾ Grote History of Greece II. — Hasonló értelemben nyilatkozott már előbb Düntzer (Jahns Jahrbücher Suppl. II, 393): „Eine andere Mittelstellung zwischen den entgegengesetzten Ansichten haben wir selbst seit unseren ersten auf Homer gerichteten Untersuchungen eingenommen, indem wir weder die Zusammensetzung aus einzelnen umlaufenden Liedern annehmen, noch die ursprüngliche Einheit der beiden grossen Gedichte aufrecht halten zu können glaubten, sondern der Ansicht waren, diese seien aus einigen grösseren Gedichten und einzelnen kleinen Liedern gobildet“ és (395 o.): „Grote, der später als wir B—H ausgeschieden hat.“ V. ö. Bonits id. m. 25. o.

⁸⁸⁾ Lachmann K: Betrachtungen über Homers Ilias. (Két. 1837 és 1841-ban a berl. akademiában tartott fölolvasás). Mit Zusätzen von M. Haupt 1865.

jában költötteknek tűnnek fel, megkísérli az Ilias egész állományát egyes alkotó elemeire bontani szét, a mint azok az ő képelete szerint léteztek vagy létezhetek, mielőtt epopoeává egyesítették. Merész és kétségkívül mély elméjű vizsgálatainak eredménye az, hogy az Iliasban tizenhét önálló éneket lehet megkülönböztetni, melyek különböző költők művei, csak később fűzettek egy egészbe; — de ez nem történt minden ügyesség és szerencse nélkül, ellenkezőleg oly sikerrel, hogy az egyes részek nem ritkán az összetartozás látszatával bírnak, s ő feladatát épen abba helyezi, hogy az egységes szerkezet ellen bizonyító laza összefüggés, dologi ellenmondás és összeférhetlenségek legkisebb nyomát is kifürkészsze és boncoló eljárása támogatására érvényesítse.

Lachmann elmélete nagyszámu követőkre talált s talál jelenleg is; belőle, mintegy közös kútfőből merítenek az újabb és legújabb ítések, mind kik az Ilias és Odysseában nem látnak egyebet különálló énekek kisebb nagyobb sikerrel eszközölt egymáshoz ragasztásánál; érveik ugyanazok, az eredmény melyhez jutnak, szinte nem lényegesen elütő Lachmannétól, úgy hogy elégnék tartjuk, az ő vizsgálatai folyamát és eredményét röviden ismertetni, követői nevét és működését alkalnialag mellékesen említve föl; jegyzetben Friedlaender⁸⁹⁾ ellentmondó nézeteit Lachmannéival párhuzamosan fogjuk kivonatban közölni. A-ban Lachmann három részt különböztet meg: a kezdetet 347 v.-ig, Briseis kiszolgáltatásáig, mely szép összefüggésben, minden ellentmondás nélkül művészi alkatot mutat, és két folytatást, melyek egyike 430—492 vv. a másodikba beékelve

⁸⁹⁾ Friedlaender L: Die hom. Kritik von Wolf bis Grote. 1853. — Szerinte a homéri költemények keletkezése 850 és 776 közé esik, s valószínűleg a hetedik század középtáján jegyeztettek föl először (18 s k. o.). A rhapsódok, kik két századig élő szóval terjeszték a hagyományt, minden költemény alapvonalaikat, a részek egymásutánját, homeri szellemet és kifejezést s nagyobbára az eredeti szókat is megőrizték, de egyes részokban eltérések, bővítések, változtatások eszközöltek (20. o.): ennek nyomán az ítéset nincs jogosítva, egyes ellenmondásokból és összeférhetlenségekben különbözö alkotó elemekre vonni következtetést (21 s k. II.) két részt lehet megkülönböztetni s szétválasztani az Iliasban, az I, VIII, XI—XXII és II—VII könyveket, melyek teljes, önálló két egészet képeznek.

Chrysois visszavitetését Odysseus által, az utóbbi 348—429 vv. és 493=611 Thetis megjelenését fiánál és az Olympuson adja elő. Az első folytatás tökéletesen illik az ének kezdetéhez:

348. ἡ δ' ἄεκουσ' ἄμα τοῖσι γυνῆ κίεν αὐτὰρ Ὀδυσσεύς
430. ἔς Χρῦσην ἔκαθεν ἄγων ἰσθῆν ἑκατόμβην κτλ.

s e két rész vagy eredetileg összetartozott, vagy a második később igiten ügyesen amannak szellemében utánköltetett. A második folytatás tartalmilag nem egyeztethető össze az énekkel (423. v. az istenek tegnap óta az aethiopoknál vannak, s Apollo onnan küldi vészhozó nyilait az achivok seregére, 96. v.); ezen fölül a két folytatás egyenlő kezdettel bír:

Ἡ δ' ἄεκουσ' ἄμα τοῖσι γυνῆ κίεν αὐτὰρ Ὀδυσσεύς —
Ἡ δ' ἄεκουσ' ἄμα τοῖσι γυνῆ κίεν αὐτὰρ Ἀχιλλεύς: —

s így e versdarab (430 v.):

τὴν ῥα βίην ἄεκουτος ἀπήρων

egészen elesik, mi annál valószínűbb, mert Lehrs szerint ἀπήρων s h. csak a vers végén szokott előfordulni. 370 s k. vv. az ἀνακαυφαλαίωσις-t már Aristarch nem találta helyén valónak.⁹⁰⁾

A II. éneket képezik L. szerint B 1—52, 87—142, 147—163, 165—179, 181—193, 198—202, 207—264, 333—483, 780—785. A vonatkozás az első könyvre csekély, az első folytatásra azonban tagadhatatlan: az áldozat leírása mindkettőben A 458 s kk, B 421 s kk. egyenlő kimerítő. Kihagyandónak véli L. mint méltatlant a βουλή γερόντων-t B 53—86, s evvel együtt kiesnek mint hozzátartozók a 143. és 194. v. az utóbbit a reá

⁹⁰⁾ Friedl. az ellenmondást, mely abban rejlik, hogy 222. v. a vizsály alatt Athene küldetve az Olympusra érkezik a többi istenek közé s Apolló még a vizsályt megelőző napon lő az Achivokra 53. v — másfelől pedig Thetis 424. v. beszéli, hogy a vizsály előtti napon az istenek mindnyájau az aethiopokhoz kísérték el Zeust — nem az eredeti szerzés, hanem a rhapsod rovására magyarázza, ki a második részt külön adván elő, Zeussal együtt szerepelteti a többi isteneket, nem emlékeztén meg, hogy az első részben előadottak szerint nem lehetnek jelen. — 366—392 vvt egy rhapsód toldásának tartja. Az ἀπήρων-ra vonatkozó megjegyzés alól kivételt képez δ. 646.

következő hárommal már Aristarch is törölte; 203—205. ép úgy mint 194—197 mint méltatlan toldásai a beszédeknek kimaradnak. Odysseus beszédét finom aesthetikai érzékből véli kihagyandóknak 278—332. vv., s velök együtt vagy 265—277 vv. vagy 333—335. megdőlnek. B 484—779. vv.-ben a *κατάλογος* foglaltatik, s ez külön éneket képez; ennek utánzása 786—815. sokkal gyarlóbb, semhogy megállhatna. ⁹¹⁾

A III. ének Γ 15-vel vagy Γ 16-vel kezdődik s Γ végéig tart, de csak körülbelül 170 vers valódi: 16—102, 111—115, 314—382, 449—461 — egyszóval, mindaz, mi Helenára és Priamusra vonatkozik, nem tartozik ez énekbe. Helenára vonatkozólag a symmetriai érzéket sérti, ha a kifogástalan terjedelmű 379—282 és 449—459 vv. után még 66 versben 383—448 vv. van szó Parisról; nem kevésbé zavaró az avval összefüggő *τιχοσκοπία* 121—244 vv. hol különösen 230, 171, 199, 228 alig menthető ügyetlenséget árulnak el. Priamos egész föllépése a *τιχοσκοπία*-n kívül is távol áll az ének eredeti tervétől 103—110, 116—120, 245—313. Ezek kihagyásával a legszebb összefüggés mutatkozik, csakhogy a mese változást szenved annyi-

⁹¹⁾ A II—VII és X ének általános képét adják a trójai háborunak: Achill haragja ugyan tart, de Zeus ígérete és Thetis kérése nem teljesedik: e könyvek képezik a tulajdonképi Iliast, melylyel egy költő az Achilleist bővíteni akarta; innen az átmenet nehézségei a II. k. kezdetén és a VII végén. Nemcsak a *βουλή γερώνων*, hanem az álom küldése is (a II k. elején) összoillesztés kedvéért toldattak be, s az ének tulajdonképen csak a sorog egybe- gyűjtésével kezdődik. Köchly (Prooem. Tur. 1850), Franke (Prog. Gera. 1864.) és Bernhardy (Grdriss II, 160) két tervre nézve különböző részt látnak B-ban; az első a 483. v.-ig telve van compilatiokkal, célellőnes ismétlésekkel, sőt gyakran értelem- és tervhányban sínlődik, — v. ö. még Hermann de iteratis apud Homerum p. 10; a második rész a *κατάλογος* nem tartozik az eposhoz, mely Achilles haragját tárgyazza. V. ö. Hermann Opp. V p. 75: Nitzsch, az egységes Homér védője is hasonlóan nyilatkozik (Sagenpoesie d. Gr. I, 127) e részről: „Der Katalog ist das sprechendste Beispiel der nationalen Befangenheit, welche auch Einschüßel gar lebendig als ächt homerisch anerkannte; aber die homerische Darstellungsweise fehlt dieser Aufzählung ganz und gar.“ — Fel kell omliteni Köchly azon elmés kísérletét (Prooem. Turic. 1853), hogy az egész költemény theogoniai és genealogiai költemények törvényei szerint 285—5 versből álló szakaszra osztotta; csak a Thamyrisról szóló epizódot nem sikerült ő keretbe foglalni. — V. ö. főleg Hermann G. de interp. H. p. 7.

ban, hogy a szövetségi áldozat nem a párviadal előtt hozatik, hanem akkor, midőn egyik győzendett; evvel összehangzik 71. s k. vv., 94. és 320. s k. vv. ⁹²⁾

A IV. ének Δ 1. v.-től kezdve a párhaj történetéhez s Paris nőrablásához csatlakozik s mégsem folytatása a III. éneknek, melyből az $\delta\rho\kappa\iota\alpha$ eltávolítottak; vagy egy egész ének hiányzik a Γ kiküszöbölt versei helyén, vagy legalább egy darab; Δ 159-ről nincs említés Γ -ban; Δ 67, 72, 263, 271 és Γ 107 a kötés megszégését jelentő kifejezések különböznek. A IV. ének tartalma: az istenek tanácsa, Menelaus megsebeztetése, a Trójaiak elönyomulása és Agamemnon u. n. $\epsilon\pi\iota\pi\acute{\omega}\lambda\eta\sigma\iota\varsigma$ -e; ez utóbbi azonban Δ 421. v.-vel befejeztetik, hol tehát az ének végét is képzelnünk kell.

Az V. ének kezdete Δ 422 az előadás ugyanazon módját tükrözi vissza, melyet B -ban láttunk, sőt e vers B 483 vagy 780—785-re közvetlenül következhetik. A vonatkozás a IV. énekre, Menelaus megsebeztetésére E 206 s k. vv. L. előtt nem bír fontossággal. Az eredeti és toldott részek megkülönböztetésére e könyvben nem terjeszkedik ki L., valamint azon sejtalem bebizonyítására sem, valjon ugyan egy szerzőtől származnak-e a II. és V. ének; valjon összeegyeztethető-e B 446 és E 738; valjon E 711—792, 907 s k. vv. és Θ 350 s k. vv. közt melyik eredeti, melyik utánzás? — Az ének E -t és Z 1. versét is magában foglalja.

A VI. ének Z 2. vagy Z 5.-vel kezdődik, meséje a megelőző könyvéhez csatlakozik, a 3-ik és 4-ik könyvre nincs vonatkozás. Az egész éneken, mely H 312 v.-ig tart, ugyanazon szelid, bájos hang vonul keresztül: Diomedes és Glaucus találkozására előjáték Andromache és Hectoréhoz, Z 5—36 és H 8—14 megfelelnek egymásnak, Nestor, ki az $\epsilon\pi\iota\pi\acute{\omega}\lambda\eta\sigma\iota\varsigma$ -ban (IV.) fordult volt elő, itt Z 66. és H 123-ban lép föl. ⁹³⁾

⁹²⁾ Bernhardy Grdr. II, 162 k. 1. szerint a $\tau\epsilon\iota\chi\omicron\sigma\kappa\omicron\pi\iota\alpha$ Γ -ban nagybecsű költemény, mely egy trójai hadjáratot tárgyaló eposba tartozhatott ép úgy mint a $\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$. A nyelvi sajátságokról v. ö. Curtius G. Philologus III, 18—20. A könyv vége 383—438 Bernh. szerint későbbi kézre mutat. 396—418 vv már a régiek előtt gyanusak voltak.

⁹³⁾ Az utóbbi három énekre nézve Bernhardy Grdr. II, 163 egye-

A mi most következik: *H* 313— Θ 252 semmi összefüggésben sincs az eddigivel, *H* 321, 322 vv.-t kivéve, melyek hiányozhatnak is, és *H* 351-t; az elbeszélés összeszorított és ügyetlen: *H* 381 reggel van, 421 hajnalodik, 433 még nincs (ujból?) reggel, 465 a nap enyészik, Θ 1 újból kél, 68. dél van; sok és sokféle történik nem egészen 500 versben: négyszeri étkezés *H* 313, 370, 466, Θ 53 (reggel, miután épen egész éjjelen át tartott a lakoma *H* 476); négyszeri menydörgés és villámlás *H* 478, Θ 75, 133, 170; két istengyülekezés *H* 433, Θ 1; Zeus utat tesz Θ 40, méri a halálsorsokat Θ 69 és a sast küldi Θ 247; értekezés Héra és Poseidon közt Θ 198; az achivok tanácskozása, a trójaiak tanácskozása és küldöttsége, az elsettek megégettetése; ezen kívül az achivok bástyát építenek kapuval és árokkal alig husz óra lefolyása alatt *H* 433, 465; Nestor majdnem életét veszti Θ 90; a trójaiak majdnem egyrészt Θ 130; majdnem berekesztetnek Iliosba, másrészt kis híja, hogy Hector föléggetti a gályákat Θ 217. Ily roppant anyag és ténymalmozban semmi egység, semmi összefüggés, s ezért L. szerint nem is képez külön éneket, hanem előkészítésnek tekintendő a következőre, melynek kezdetét kiszorította⁹⁴⁾, mert most

tört Lachmannal. V. ö. itt a következőkben Köchly 'De Iliadis carminibus dissertationes' zürichi prog. 1850 óta és hozzá Ribbeck. Jahns Jahrb. f. P. 85, 1—30, 73—100 és La Roche Zeitschrift f. die öst. Gymn. 1862. 264 k. ll.

Friedländer id. m. 66 k. l. saját és Grote állításának támogatására felhozza, hogy Zeus Δ és E-ban egészen másnak tűnik fel, mint A-ban; itt úgy vázoltatik mintha Thetisnek soha ígéretet nem tett volna, vagy arról teljesen megfeledkezett volna; az 'Iliás' Zeusa egészen más, mint az Achilleisé, a mint hogy tartalmilag e két rész általában semmikép sem függ össze egymással. — L. ez ellenében Nitzsch Sagenpoesie der Griechen 190 s k. ll.

⁹⁴⁾ E részt már Hermann G. praef. in Hymn. p. VII silány utánzásnak noverte; gyakoriak az ismétlések *H* 438—441 *H* 336 kk. után, *H* 229 k. B 771 után. Már a régiok olvotendőnek tartották az *H* 443—464-ig tartó részt. *H* és Θ hiányaira vonatkozólag l. Köchly Diss. VII. — Friedländer id. m. 64 k. ll. *H* befejezését a bástya és ároképítés elbeszélésével toldottnak tartja azért, hogy a következő könyvhöz átmenet létesíthessék. Az Achillois, u. m., mely az 1-ső k. után a 8-ik és a 11-ikre tört át, föltételezte a bástya és árok létezését; miután azonban az 1-ső és 8-ik könyv szét-

egyszerre minden ismét világos és érthető lesz Θ 253.-vel, hol a VII. ének kezdődik. Bár itt az achivok az árkon kivonulnak, melyről csak a toldásnak tartott H 440, 449 ben tétetik említés, s árok még 336. és 343. v.-ben is előfordul, bár Zeust az Ida hegyén ülve leljük, hova Θ 47. v. szerint indult, mely szinte kirekesztetett: Lachmann, hivatkozva minden mi volt olvasó érzésére, kijelenti, hogy a költő oly változó hangon, oly szegényesen és ismét kitűnően egyszerre, nem zonghette a VII. ének bevezetését, melyet elveszettnek hisz. Ez ének különben szerinte Θ 484-ig tart; *) Θ következő részét toldásnak mondván.

A VIII. ének: *προσβία πρὸς Ἀχιλλεῖα* (I.) önmagát eléggé bélyegzi mint gyenge utánköltést, mely azonban már azon célból történt, hogy az egyes részeket láncolatossá összefűzésbe hozza. Különösen I. 17

szakítottak egymástól a görögök hős tetteit díszítő énekek által, a 8-ik k.-ben következő események megérthetése kedvéért kellett említést tenni a bástyaépítésről. F. különben nem ért egyet Lachmannal a 8-ik k. elejére vonatkozólag is, (Grote is csak a 7-ik végét tartotta toldásnak), hanem védelmére kel egyes megtámadott helyeknek; kitűnő Zeus beszéde 1—27 vv. és Neator szorongatott helyzetének előadása 80—130 vv. Diomedes ez énekben is a nap hőse; Zeus dörgése Diomedes visszariasztására nagyon is hatásos: a csata változó folyamata s a trójaiak végleges előnye épen annak bizonyítását célozzák, hogy ezek győzelmüket egyedül Zeus akaratának köszönhetik.

Ime! mily tág terét tünteti föl e két tudós nézete az alanyi fölfogásnak! toldások gyakoriak, különösen ismétlések alakjában, ezek a következők (28—79 vv. közt):

Θ 32—37 = Θ 463—465

39—40 = X 183, 184

41—44 = N 23—26

58, 59 = B 809, 810

60—65 = Δ 446—451

66—67 = Λ 84, 85

67—72 = X 209—212, V, 3. Hermann De iteratis a H. p.

7. és Kayser de interpolatore homerico.

*) Friedländer id. m. 34 k. l. Θ 105—199 vv.-t, melyek közül az utolsót Aristarch is toldásnak mondja álláspontjából megvédeni iparkodik; ellenben betoldottaknak tartja 67—72 és 475 vv.-t, a Θ 330. v.-t pedig elferdítettnek.

azonosságát B 110-el, és I. 34 vonatkozását A 370-re említi fol L. ítélete támogatására. ⁹⁶⁾

A IX. ének, K, a *Δολώνεια* egészen magára áll a megelőző és következő közt; az ellenmondás, mely A 1, O 491 és K 251, 578, 199 közt az időre vonatkozólag oly kirívó, vagy úgy magyarázható ki, hogy a két kaland nem ugyanegy éjjel történt, vagy úgy, hogy két különböző monda alapján készült két eredetileg külön állott énekkel van dolgunk. ⁹⁷⁾

A következő könyvek nincsenek oly mértékben s oly könnyen fölismerhetőleg szétválasztva mint az eddigek, s két körülményben összefüggenek, hogy t. i. A 1 — Σ 240 egy nap tarka eseményeit vázolják, és hogy a három legkiválóbb hős: Agamemnon, Diomedes és Odysseus harcképtelenné tétetnek a csata további folyamára. Mindenek előtt A 71—83 egy helytelen hasonlat és azon ellenmondás miatt, hogy az istenek egyidejűleg a harctól távol állóknak és résztvevőknek mondatnak, törlendők. ⁹⁸⁾ A 193, 194 és az azonos versek A 208, 209 ellentétben állanak Zeus tanácsával O 232, s kihagyandók. Igen kétséges és ellenmondásokkal telve a részlet A 497—520, melyet már Hermann is elvetett. ⁹⁹⁾ A 540—543 nem illenek a közvetlenül megelőzőkhöz. A hasonlat, mely A 557 v. után következik, illetlen, hanem A 557-hez közvetlenül és szorosan csatlakozik egy rész, mely azon helyen, hol jelenleg áll, nem bír értelemmel:

⁹⁶⁾ V. ö. Moritz De Iliadis libro IX suspiciones criticae. Progr. 1859. Friedländer id. m. 37 l. véleménye szerint I nem feködt az eredeti Achilleis tervében, sőt ellenmondásban van annak alap gondolatával. A négy hely későbbi énekekben, melyek vonatkoznak ez énekre, könnyen eltávolíthatók! — Kayser id. m. 11 l. így nyilatkozik: „Nonum librum a sexto decimo adeo discrepare in gravissimis rebus, quae pro cardine totius Iliadis habentur, ut unius poetae *Προσβέτα* et *Πατροκλέα* esse nequeant.“

⁹⁷⁾ Friedl. (u. o.) is későbbi keletűnek tartja K-t, bár a megelőző könyvekre vonatkozás észlelhető. Szerinte a 8-ik könyv után közvetlenül a 11-ik következik. — V. ö. még Düntzer Philologus XII, 41 k. II. és a régiek — οἱ παλαῖοι — véleményét, kik alatt Lachmann csak egy alexandriai tudóst kíván értetni (33. o.) e tanulmány elején. (Közl. 252. o.),

⁹⁸⁾ 78—83 vv.-re nézve már a régiek észrevették az ellenmondást. Az egészre l. Hermann de iteratis.

⁹⁹⁾ Hermann G. Opuscul. V. p. 61.

Ξ 402 s kk, melyek közül csak Ξ 426 nem áll az őt megillető helyen, és Ξ 430, 431 toldattak be N 536, 537-ből, vonatkozással M 76, 91 és N 790-re. Szakadatlan sorban következnek az összetartozó események Ξ 507-ig, ekkor azonban megszakad a láncolat, s a folytatást csak O 220 s kk.-ben leljük föl újból, csak hogy mindaz, mi Poseidonra vonatkozik, ugyanazon okból, mint Ξ 508 s kk.-ben, kihagyandó: O 222—231, s törlendők még a kétes vv: 258—261. és 270. E versek: O 281—305 azon okból, mert feltételezik, hogy a harc a fal előtt foly, melyről sehol sem történik említés, mellőzendők. A trójaiak előnyomulásával O 306—327 ismét harcolniak kell következni, és pedig szokás szerint változó szerencsével; ezeket azokban O 328—514-ig nem leljük, s e miatt e versek nem tartoznak ide, hanem következik O 515 s kk. Ezek nyomán Lachmaun így alkotja össze három különböző könyvből:

a X éneket: A 1—71, 84—192, 195—207, 210—496, 521—539, 544—557; Ξ 420—429, 432—507; O 220—1, 232—257, 262—269, 271—250, 306—329, 515—590; azt jegyezvén meg, hogy e versekkel a cél, mely ez ének elé tűzve van, a három hős megsebesítése, eléretett, Hector elérte dicsősége tetőpontját azért, hogy az achivokat a hajóikig visszazűzte.

XI. éneknek tekinthető a *Τειχομαχία*, mely az Ilias 12-ik könyvét tölti be, csak a kezdet esett az összeillesztésnek áldozatul, vagy toldatott meg pár verssel, úgy hogy M 3:

οὐδ' ἄρ' ἔμελλεν
τάφρος εἶσι σήσειν Δαναῶν καὶ τειχὸς ὑπερθέν.

képezhette a bevezetést. Az achivok fallal körülvett táborukat védik az ostromló trójaiak ellen. Csak egy nehézséget tartalmaznak azon helyek, melyek a bal oldalon folyó harcról szólnak. A harcot elismeri egy következő könyv, s mind az itt M 139, 140 szereplő hősök, Asios és társai ott is mint a balszárnyon küzdők említetnek (N 384, 506, 545, 560); de e könyvben M 118, 120 vv. ez oldalra helyezik a kaput, N-ben pedig nem itt (675, 679), hanem a partra vont hajók közepén leljük a kaput (312, 681); továbbá Asios ezt nyitva találta (M 121), Polydamas pedig úgy vélekedik (M, 223), hogy kapun és falon rést kell

törni. L. legalább is sajátosságoknak tartja, hogy mindazon versek, melyekben a kapuról és a Lapithfiakról, Leonteus és Polypoetesről tétetik magasztaló említés, minden kár nélkül kihagyathatnak: 118 *τηπερ* — 124 *εχε*, 127—136, 141—156, 162—174.¹⁰⁰) A nevetséges verseket 175—181 már a régiiek egyhangúlag elítélték; a 450-ik vers azonban:

τόν οἱ ἐλαφρόν εἶθ' ἔκ Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω

L. véleménye szerint tartható, ha a megelőzőt: *οἰοί νῦν κτλ*, mely 383. v. nyomán ismételve van, töröljük. — Az egész énekben nem tétetik említés egy közelmúlt csatáról a síkon (118. v. nem bizonyít e mellett); csak egy későbbi ének alkalmával lesz valószínűvé, hogy az achivok körülfaragását megelőzte a három hős megsebesítése.

Egy XII. éneket képezett a *Μάχη ἐπὶ ταῖς ναυσί* (Ilias N) mely egy *Τειχομαχία*-t föltételez ugyan, de nem azt, melyet mi ismerünk, mert a görögök és trójaiak állása több tekintetben amattól eltérőleg. adatik elő (v. ö. N 46, 91, M 331, 365, 400-al). Az ének minden részlete igen szép összefüggésben van, csak Zeus méltóságos fölléptetésével (N 8. 9):

*οὐ γὰρ ὄγ' ἀθανάτων τιν' ἐέλιπετο ὄν κατὰ θυμόν
ἐλθόντ' ἢ Τρώεσσιν ἀρηξέμεν ἢ Δαναοῖσιν.*

nem látszik megférőnek azon megjegyzés (345—360 vv.), hogy Zeus, Achilles és Thetis kedvéért nyujt egyidőre diadalt a trójaiaknak, és hogy Poseidon titkon harcra buzdítja az achivokat; továbbá 92—93 vv. nem lehetnek valódiak, mert az ott felsorolt hősök Peneleus kivételével nincsenek ott helyükön; végre 156—169 vv. toldásnak látszanak.

A XIII. ének egészen az istenek körében mozog, ezeknek személyes és látható föllépését ecseteli, hatalmukat rajzolja, példák Ξ 392, 272; Ξ 257, O 117, 136, 181, 224; Ξ 274, O 225; N 345, 355 és O 187; úgy hogy ez ének bevezetésének

¹⁰⁰) Friedlaender id. m. 78 k. II. ezen látszólagos ellenmondást úgy véli elenyésztethetőnek, hogy a bástya kapuja, az egyetlen, a középben volt; ott törte be Hector (M 445—471), ott kell képzelniünk N 312, 681 v. után is; valószínű, hogy az ellentmondó M 175—181 vv. későbbi interpolatio

tekinthetjük *N* 345—360 vv.-t, melyekhez Ξ 153—401 vv. csatlakoznak, melyeknek folytatását Ξ 508 k. és *O* 1—219 vv. képezik; a mi még következik; *O* 220, 221, 232—235 vv., azt a költő a *X* énekből vette, melyből egyébiránt e helyen bármennyit ismételtetett; *O* könyvnek a bevezető 1—4 vv. után pedig egészen helytelenül adatott a *Παλλωξίς* cím.

L. az elmondottak szerint *A—O* 590-ig négy kisebb nagyobb terjedelmű éneket állított össze, s eljárását indokolásául kívánja tekintetni azon nézetének, hogy az *Ilias* korántsem az eredeti énekekből állítottatott össze csak ély változtatásokkal vagy toldásokkal, hanem hogy az egyesek részletek közé számos pótdarabok illesztettek be, melyek az egésznek az összetartás állászatát kölcsönzik. Ezek közül négyet oly silány-nak tart, hogy fölöslegesnek állítja a kutatás szükségét is azok eredete iránt: Ξ 27—152 vv., melyek Nestor szereplését tárgyazzák, ki egyebütt nem említettik a négy énekekben; Poseidon különösen hangzó tanácsa Ξ 370—388 és 367—380, végre *O* 657—667, melyekben Nestor imáját és buzdítását olvassuk, mind ügyetlen utánköltésre mutatnak. De vannak oly darabok is, melyek egy *Τεχομαχία* tartozékát képezik és egy negyedik csatát a hajónál beszélnek el, de hézagosan maradtak reánk. Ilyenek *A* 497—520 vv., melyeknek eleje hiányzik; *A* 558—848 Aias visszavonulását beszélnek el, de az elbeszélés 595 v. után s több helyen hézagos, 665—762 vv.-et már Hermaun is nem homériaknak nyilatkoztatta ki; *O* 281—305 és 328—366 nyilván összetartoznak és a csata továbbá folyamára vonatkoznak szintűgy mint *O* 381—514, melyeket egy külön, önálló ének töredékeinek, vagyis

a XIV. éneknek lehet nevezni. Befejezését képezték-e ez éneknek Hector és Aias buzdító beszédei, azt eldönteni nem lehet. ¹⁰¹⁾

¹⁰¹⁾ Az *Ilias* *A—O* könyveit illetőleg l. Cauer Über die Urform einiger Rhapsodien der *Ilias* 1850; Cauer egészen Lachmann szellemében ogja fel az énekeket. Hieske Über Lachmanns zehntes Buch d. *Ilias*. 1859. Koch Philologus VII; Hermann, Nitzsch id. mm; Bernhardt Grdr. II, 165—168 ll. Schoemann *A—Σ* könyvekről Jahns Jahrb. 69, 19 o. és Jacob A. Über die Entstehung der *Ilias* und *Odysee*.

Lachmann XV. ónoko a *Πατρόκλεια* magában foglalja *O* végét az 592 v-tól, az egész *Π*-t és *P*-t. A Zeusra vonatkozó helyek közül *Π* 97—100 vv. értelmetlenek. Falat nem tételez fel, nem ismer ez ónek, különben ott, hol árokról van szó (*Π* 369, 380) ezt is fel kellett volna említeni. *O* 653 nem egyeztethető össze az előbbiekkal, 668 v. előtt hézagnak kell. *O* 658—667 vv. kiküszöböltetéséről már főnebb volt szó. Abból, hogy *O* 705, *Π* 286 ujjalag is Hector és Aias küzdenek Protesilaus egy hajója körül, mint a XII. énekben (*N* 681) és a XIV-ben (*O* 416), azt következteti L., hogy itt ugyanazon monda három különböző alakítását bírjuk. Hasonlóan kettős előadását találjuk a mondának, hogy Aias hátrálása után gyújtatott föl a hajó: *O* 727 és *Π* 102; az első elbeszélésnek azonban csak úgy lehet értelme, ha 727—732 vv. egy versbe foglaltatnak össze:

Αίας δὲ σμερδὸν βοῶν Δαναοῖσι κέλευε.

minek megfelelőleg 743. v.-ben *κοίλη ἐπὶ νηὶ* volna irandó. *Π* 24—26 ismétlése Nestor szavainak *A* 659—661, s ezért a 27-ik verset nem mondhatta Patroclus. *Π* 152—154 és 467—477 vv. valószínűleg toldásnak tekintendők; így *Π* 283 v. (= *Ξ* 507) is, mely nem illik a következőkhöz. Miután L. szerint e könyv a bátyját nem ismeri, s mégis említés tételik erről *Π* 558 (= *M* 438) és *Π* 511 (= *M* 388), valószínűnek látszik, hogy *Π* 509—531 és 555—562 a Sarpedon — mondának önkényes kibővítése, s talán hasonlóképen *Π* 666—683. Továbbá az egész gondolat, melyen nyugszik a 698—711 vv. elbeszélése, itt legalább időszzerűtlen; 850 v. pedig szükségtelen és irányzatos bővítés. Mikképen lehet azonban az eltérő elbeszéléseket Patroclus haláláról *Π* és *P*-ban összeegyeztetni? Ott (793, 802, 804, 815) az istenek fegyverzik le, maga Apollo löki le fejéről a sisakot — itt Euphorbus akarja fegyverzetétől megfosztani (13, 16), s Hector ezt csakugyan megtészi (125, 187) és pedig fejét és vállait (205). Vagy folytatás kezdődik a *P*-val, elűtő az előbbi könyv tartalmától, vagy, mit L. helyesel, *Π* 793—805, 815, 846 nem származnak a költőtől, ki Patroclus halálát s a harcot holtteste körül egy énekben adta elő, melyben minden a legszobbb rendben függ össze, előadás és hang semmi különbséget sem tüntetnek

föl, s mert *P*-ban még több, a főnobbihoz hasonló toldás mutat-
ható ki, így a 366—423 vv. más előadásból látszanak átvettek-
nek. Mily gyakran történik ez, mutatja egy pár helynek össze-
hasonlítása; *P* 306 Hector megöli:

*Σχεδίων μεγαθύμου Ἰφίτου υἱόν,
Φωκῆων δ' ἄριστον, ὃς ἐν κλειτῷ Πανοπηῖ
οἰκία ναιετάασκε πολέσσ' ἀνδρεσσιν ἀνασσων —*

és a *X* énekben *O* 515 is éltétől fosztja meg:

*Σχεδίων Περιμήδεος υἱόν,
ἀρχὸν Φωκῆων. —*

továbbá *P* 347 olvassuk:

*στῆ δὲ μάλ' ἐγγὺς ἰών, καὶ ἀκόντισε δουρὶ φαιινῷ,
καὶ βάλεν Ἰππασίδην Ἀπισάονα, ποιμένα λαῶν,
ἦπαρ ὑπὸ πραπίδων, εἶθαρ δ' ὑπὸ γούνατ' ἔλυσεν'*

A 577:

*στῆ ῥα παρ' αὐτὸν ἰών, καὶ ἀκόντισε δουρὶ φαιινῷ,
καὶ βάλεν Ἰππασίδην Ἀπισάονα, ποιμένα λαῶν,
ἦπαρ ὑπὸ πραπίδων, εἶθαρ δ' ὑπὸ γούνατ' ἔλυσεν'*

és *N* 411:

*ἀλλ' ἔβαλ' Ἰππασίδην Ἐψήνορα, ποιμένα λαῶν,
ἦπαρ ὑπὸ πραπίδων, εἶθαρ δ' ὑπὸ γούνατ' ἔλυσεν.¹⁰²⁾*

Ez énekben különben még *P* 545 és 546 már a régiek által, és
pedig helyesen gáncsolattak.¹⁰³⁾

¹⁰²⁾ Ily ellenmondásokra maga Bonitz, ki különben az *Ilias* egységét
nem ismeri el, nem fektet nagy súlyt; „manu kann derlei Dinge, dass derselbe
Hold zweimal an verschiedenen Kampf Tagen durch die Hand verschiedener
Feinde getödtet wird, als Kleinigkeiten unbeachtet lassen; — derlei Wider-
sprüche in einem langen Gedichte würde man dem Dichter selbst unter der
Voraussetzung ursprünglich einheitlicher Conception leicht zu gute halten“
írja, *Über den Ursprung d. h. Ged.* 22. o. — Több ily kisebb ellenmondásokat
. F a e s inél *Ilias* Einleitg p. 7.

¹⁰³⁾ Ez énekre nézve l. az irodalmat 101. jegyz. — Friedlaender
d. m. (47. k. ll.) a 12-ik—17-ik könyvekre nézve mondja, hogy ily terjedel-

Ez ének, a XVI, Σ—X végoig tart, tehát öt könyvet foglal magában, „melyek annyira meggyeznek az eseményekben, a modorban, minden görög hős mellőzésében Achilles kivételével, isteni megjelenések és ténykedések halmazában, a nagyszámu regében, képek és hasonlatok silányságában“ — hogy összefüggésükben, melyet tagadni nem lehet, egyazon költőt árulják el, ki gyongébb és tehetségtelenebb az előbbi könyvek szorzóinak bármelyikénél. ¹⁰⁴⁾ Különösen feltűnő és visszatetsző azon jelenség, hogy beszédok az utolsó könyvekben általában csak egy versre terjednek: Σ 182, 392; Τ 429; Φ 509; Ψ

mozgásával megrázkódtatja az Olympust, Θ 23, hol e'mondatik, hogy ő lánccon képes volna az isteneket mind, a földdel és tengerrel egyetemben kimozdítani helyükből, E 859 Ares megsebesítettven elbődül, mintha 9 v. 1000 ember kiáltana s elesve testével kilenc hold földet takar bo, s m. — Röviden az egész részben M—O „nem csak a legjobb összefüggés észlelhető, hanem folytonos törekvés is a cél felé.“ Nem tehetjük, hogy Lachmann véleményét ugyan-e helyről szó szerint ide ne igaztassuk bebizonyítására főnebbi állításunknak, hogy az egyéni fölfogásnak, gyakran önkénynek mily tág tere nyílik ily vizsgálatoknál (Betrachtungen XXIII, 56 l.): „wem die Verschiedenheit unerheblich dünkt, wer sie nicht auf die erste Erinnerung selbst herausfühlen kann, wem diese vier Atome — von zusammen mehr als zweitausend vierhundert Versen (6. A—O 590), in ihrer jetzigen Anordnung und Verbindung als wolgestaltete Theile eines künstlich gegliederten Epos erscheinen, wer nicht begreift, wie die Sage sich vor mit und durch Lieder bildet, der thut am besten sich um meine Untersuchungen ebenso wenig zu bekümmern als um epische Poesie, weil er zu schwach ist, etwas zu verstehen.“

¹⁰⁴⁾ V. ö. ez ítélet iránt Hoffmann Progr. Lüneburg. 1850. — Wolf gáncsa még nem terjed Σ-ra, hanem a T-vel kezdődő könyvekre. — Friedl id. m. 57 o. L. általános ítéletére általános tapasztalási igazsággal felel, hogy egy költő sem egyenlő mindig önmagához; egyes jelenségek pedig, p. a hősök mellőzése és az istenek megjelenése a harcmezőn a tények fejlődésében lelik magyarázatukat: Patroclus halálával Achillesnek inagának kell előtérbe lépni, Zeus megengedi az isteneknek a részvétet a harcban. A 18-ik k. csak a Πατρόκλια-val összehasonlítva vozt fényben és érdekekben, különben a 20—23-kkel együtt az Ἀχιλλεύς egyéb részeinél semmivel sem áll hátrább. A 19-ik k. már tárgyánál fogva (Achilles és Agamemnon kibékülése) sem nyujt indokot magas röptü előadásra.

707, 753, 769; Ω 88; hogy p. Héra. beszéde közvetlenül e szavakra következik Ψ 479:

ἀλλὰ χολωσαμένη Διὸς αἰδοίῃ παρακοίτις·

arra nincs több példa, hogy egyenes beszéd vers közben kezdődjék, mint Ψ 855:

*ἐκ δὲ τρήρωνα πέλειαν
λεπτῇ μηρίνθω δῆσεν ποδός, ἧς ἄρ' ἀνώγει
τοξέειν. „ὄς μὲν καὶ βάλῃ τρήρωνα πέλειαν
πάντας ἀειράμενος πελέκας οἰκόνδε φερέσθω.“*

A XVII. ének L. szerint nem következhetett a XVI. után, mert képzelhetetlen, hogy egy költő ily kapcsolatot válasszon:

*ὄς ἔφατο κλαίονσ', ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες. (X vége)
ὄς οἱ μὲν στενάχοντο κατὰ πτόλιν. (Ψ 1) ¹⁰³*

Ez énekben különösen a befejező versok 824 s kk. silányok s korábbi jelezések után (Ψ 621—623, 634—638) fölöslegesegek.

Az utolsó könyv, Ω képezi L. XVIII. énekét, s már értelmetlen kezdete *ἔλυτο δ' ἄγων* minden összefüggést az előbbivel, kizár, ¹⁰⁶) nem árul el művészi kezet, és az időszámításban (*ἐκ τοῖο δουδοκᾶτη* Ω 31) is kimagyarázhatatlan zavart mutat. ¹⁰⁷)

(Vége köv.)

H ó m a n O.

¹⁰⁵) Grote és Friedl. id. m. 60 l. szerint az 'Αχιλλεῖς Hector halálával befejeztetik, a következő két könyvnek (23-ik és 24-ik) azonban csak egy van értelme, ha az Achilleis folytatásának tekintjük, semmi esetre sem lehetnek önálló énekek. A L. által megrótt kapcsolat természetes kifolyása a szóbeli előadásnak, melynél, ha a két könyv egy folyamban adatott is elő, az első után szünetet lehet sőt kell is föltételeznünk. Ψ különben költői értékre nézve a legjobb könyvekkel kiállja a versenyt.

¹⁰⁶) A görögök gyűlölete a versenyjátékoknál az előbbi könyvben (Ψ 258, 451, 617) többször neveztetik *ἄγων*-nak, s ha eszók: *ἔλυτο δ' ἄγων* ama gyűlökezet fölözlatását jelentik, e nehézség elenyészik. L. F. id. m. 62.

¹⁰⁷) E valóban létező zavarom már az alexandriaiak így vélték segíthetni, hogy a 23—30. vv. kihagyását javasolták, úgy hogy *ἐκ τοῖο* Hector halála napjára vonatkozik; a versek így következnének egymásra:

22 *ὄς οὐ μὲν Ἐκτορα δῖον ἀεικίζεν μενεαίνων*

33 *ἀλλ' ὅτε δὴ β' ἐκ τοῖο δουδοκᾶτη γένετ' ἠώς κτλ*

MUTATVÁNY

Fustel de Coulanges. „La cité antique“ című művéből.

VIII. FEJEZET.

Az örökösödési jog.

Az örökösödési jognak természete és alapelve a régieknél.

Az örökben maradt cultus teljesítésére lévén alapítva a birtokjog, nem vala feltehető, hogy e jog az egyénnek rövid léte után megszűnjék. Az ember meghal; a cultus megmarad. A tűzhelynek nem szabad kialudnia, sem pedig a sirboltnak elhanyagoltatnia. A házi vallás folytattatván, a birtokjognak is folytonosnak kellett lennie vele együtt.

Két dolog szorosan van összekapcsolva a régieknek mind hitéletében mind pedig törvényeiben, t. i. a családnak cultusa és birtoka. Ez oly kivételnélküli szabály, mind a görög mind pedig a római jogban, hogy nem lehetett megszerezni birtokot cultus, és cultust birtok nélkül: „A vallás elöirja, így szól Cicero, hogy minden családnak javai és cultusa elválaszthatatlanok legyenek, és hogy az áldozatokról való gondoskodás mindig arra háromoljék, a kire az örökség száll.“¹⁴⁹⁾

Athénben egy szónok ezen szavakkal követeli magának az örökséget: „Fontoljátok meg jól, bírák, és mondjátok meg,

¹⁴⁹⁾ Cicero, De legib. II. 19, 20; Festus v. Everriator.

valamelyiknek elleneim közül, vagy nekem kell-e örökölnöm Philoctemon javait és áldozatot hozni az ő sírján?“(150)

Mondható-e világosabban, hogy a cultusnak gondja elválaszthatatlan az örökösödéstől? Ugyanigy van a dolog Indiában is; a személy, mely örököl, akárki legyen is az, kötelezve van áldozatot hoz a siron. (151)

Ezen elvből indultak ki a régiéknél az örökösödési jognak minden szabályai. Az első ugyanis az vala, hogy fiuról fiura szállván a vallás, a birtok és ezek ezekre szállhasson. A mint a fiu természetes és kötelezett folytatója a cultusnak, úgy ő is örökli a javakat. Ezen az úton az örökösödésnek szabálya fel van találva, ez nem következménye az egyszerű egyezménynek az emberek között, hanem származik hitéletükből, vallásukból, abból a mi a leghatályosabb lelkeikre. Az a mi eszközli, hogy a fiu örököl, az nem atyjának személyes akarata. Az atyának nincs szüksége végrendeletet csinálni; a fiu teljes jogánál fogva örököl, ipso jure heres existit; így szól a törvénytudó. Sőt ő kénytetetett örökös, heres necessarius (152). Az örökség sem elfogadható, sem elutasítható dolog reá nézve. A birtoklásnak valamint a cultusnak folytatása ép úgy kötelező mint jogos. Akár akarja akár nem, az örökség reá háramlik, akárminő legyen, még terheivel és adóságaival is. A beneficium inventarii, és a beneficium abstinentiae nem valának megengedve a fiura nézve a görög jogban és csak későbbben hozattak be a római jogba.

Rómának jogi nyelvén nevezetik a fiu heres suusnak, mintha mondanók: heres sui ipsius. És valóban ő csak önmagától örököl. Atyja és ő közte sem az adományozásnak, sem a hagyományozásnak nincsen helye. Egyszerűen csak a folytatás létoz, morte parentis continuatur dominium.

Már atyja életében a fiu együttbirtokosa a háznak és a szántóföldnek, vivo quoque patre dominus existimatur. (153)

150) Isaeus VI, 51. Pláto nevezi az örökösöt δαδοχος θεών-nak törv. V. 740.

151) Manu törv. IX. 186.

152) Digest, XXXVIII. k. tit. 16, 14.

153) Institut. III, 1, 3; III, 9, 7; III, 19, 2.

Hogy helyes fogalmat képezzünk magunknak a régiek örökösödéséről, nem kell jószágot képzelnünk, mely egyik kézzől a másikra száll. A jószág ingatlan, mint a tüzhely és a sir, melyhez fűződik. Az ember az, ki változik. A férfi az, ki a család nemzedékei sorában a megszabott órában megjelenik, hogy folytassa a cultust és birtokának gondját magára vegye.

2. A fiu örököl, nem pedig a leány.

Ezen pont az, melyben a régi törvények különöseknak és igazságtalanoknak látszanak. Némi meglepetést érezünk, ha a római jogban azt látjuk, hogy a nő nem örököl semmit, ha férjhez megy, a görögöknél pedig, hogy nem örököl semmiféle esetben. A mi pedig az oldalrokonokat illeti, az, az első tekintetre, még távolabbnak látszik a természet és igazságtól. Oka ennek az, hogy mind azon törvények, a legszigorubb logikát követve, azon hitből és vallásból folynak, melyet az imént észleltünk.

A cultusra nézve szabály az, hogy ez fiuról fiura szálljon; az örökösödésre nézve pedig, hogy kövesse a cultust. A leány nem képesült arra, hogy folytassa az atyai vallást, mert férjhez megy, és férjhez menvén, lemond az atyai cultusról, hogy kövesse férje cultusát. Ő neki e szerint semmiféle címe nincsen az örökösödésre; ha történt volna, hogy az atya hátrahagyta volna vagyonát leányának, a birtok el lett volna választva a cultustól, a mi nem volt megengedhető. A leány nem is lett volna képes az örökösnek első köteleességét teljesíteni, t. i. folytatni a lakomák nyújtását, mert férjének elődci azok, kiknek áldoz. A vallás e szerint megtiltja neki, hogy atyjától örököljön.

Ez a régi elv; ezt gyakorolják egyaránt a hindu, görög és római törvényhozók. Ezen három népnek ugyanazon törvényei vannak, nem mintha azokat egymástól kölcsönözték volna, hanem mert törvényeiket ugyanazon hitbeli meggyőződésből merítették.

„Az atyának halála után, — így szól Manunak törvénye, — a fivérek osszák fel egymás közt az örökséget;“ és a törvényhozó hozzávetőleg ajánlja a fivéreknek, miszerint nővéreiket adományban részesítsék; — fontos bizonyíték arra nézve, hogy emezeknek semmi joguk sem vala az atyai örökségre.

Igy áll a dolog Athénben is. Demosthenesnek védbeszédében elegendő alkalom van kimutatni, hogy a leányok nem örökölnének. ¹⁵⁴⁾ Ő maga szolgál például ezen szabály alkalmazására, mert neki nővére vala és saját irataiból tudjuk, hogy ő egyedüli örököse vala az atyai hagyatéknak; az atya csak a hetedik részt tartá meg magának, hogy azt leányának adományozhassa.

A mi a leányoknak az örökségből való kizáratási jogát illeti Rómának első idejében, e tekintetben határozott és világos szövegű törvénnyel nem birunk; mindazonáltal található erre nézve mély vonások a későbbi korszakok jogában. Justinianának institúciói kizárják még a leányt a természetes örökösök sorából, ha nincsen többé az atyának hatalma alatt; már pedig nem az, mihelyt férjhez ment a vallásos szertartások szerint. ¹⁵⁵⁾ Ebből következik, hogy ha a leány férjhez menetele előtt megszthatá is fivérével az örökséget, mégis bizonyosan nem teheté azt, mihelyt a házasság más vallás- más családhoz füzé. És ha ez így vala Justinian idejében, föltehető, hogy a régi jogban ezen elv a legszigorúbban alkalmaztatott és hogy a leány, ki még hajadon ugyan, de férjhez menendő volt, kizáratott a örökségből. Az institúciók egy még régi elvről tesznek említést, mely ugyan szokásból kiment, de nem még feledésbe, s mely követelé, hogy az örökség mindég csak fiura szálljon. ¹⁵⁶⁾ Ezen törvényre való megemlékezés okozta, hogy az asszony a polgári jogban sohasem lehetett örökös. És mennél tovább távozunk el Justinian korszakától és közeledünk a régi korszakhoz, annál többször találkozunk azon szabálylyal, mely az asszonyokat az örökösödéstől eltiltja. Cicero idejében az atya, ha fiut és leányt hagyott maga után, a leálynak vagyonának csakis harmadrészét hagyományozhatá; ha pedig csak leánya volt, az vagyonának csak felét nyerheté. Itt meg kell jegyezni, miszerint arra nézve, hogy a leány felében vagy harmadrészben örökölhessen a maga javára, az atyának végrendelete kívántatott meg; mi bizonyítja, hogy a leány teljes örökösödési joggal nem

¹⁵⁴⁾ Demosth. in Boeotum. Isaeus X, Lysias in Mantith 10.

¹⁵⁵⁾ Instit. II. 9, 1.

¹⁵⁶⁾ Instit, III, 1. 3.

birt. ¹⁵⁷⁾ Végre másfél századdal Cicero előtt Cato, iparkodván feleleveníteni a régi erkölcsöket, a Voconia-féle törvényt hozta, mely tiltá: 1) az asszonyt örökössé tenni, legyen az bár egyetlen leány, hajadon vagy férjezett; 2) az asszonynak a hagyaték negyöd részénél többet hagyományozni. ¹⁵⁸⁾ A Voconia-féle törvény csak megújította a régiakat; mert nem tehető fel, hogy azt Scipionak kortársai elfogadták volna, ha nem támaszkodott volna régi elvekre, melyek még tiszteletben állottak. Csatoljuk hozzá, hogy semmit sem határoz az *ab intestato* (végrendelet nélküli nevű örökösödési jogra nézve; valószínűleg azért, mert ezen tekintetben a régi törvény még épségben volt, tehát rajta semmi változtatni való nem volt. Rómában és Görögországban kizárá az eredeti jog a leányt az örökösödésből, mi csak természetes következménye vala azon kikerülhetetlen alapelvnek, melyet a vallás felállított.

Igaz, hogy az emberek már jó korán találtak oljárást, hogy megegyeztessék a vallásos követelést, mely szerint a leány kizáratott az örökösödésből, azon természetes érzellemmel, mely kívánja vala, hogy ő is élvezhesse az atya vagyonát. A törvény ugyanis rendelé, hogy a leány örököshöz menjen nőül.

Az athénbeli törvények ezen elvet a legszélsőbb végletekig hajtották. Ha a halott maga után hagyott egy fiút és leányt, a fivér mint egyedüli örökös kénytelen volt nővérét nőül venni; ha csak nem tartotta előnyösebbnek, neki valamit adományozni. ¹⁵⁹⁾

Ha a halott csak leányt hagyott maga után, örököse vala legközelebbi rokona; de ezen rokonnak, ki közel áll vala hozzá, már a leányhoz való viszonyánál fogva, kellett a leányt nőül venni. De még tovább mentek: ha ezen leány már férjezett

¹⁵⁷⁾ Cicero, De rep. III, 7.

¹⁵⁸⁾ Cicero in Verrem I, 42. Tit. Livius XLI, 4. St.-August. De civ. Dei III, 31.

¹⁵⁹⁾ Demosth. in Eubul. 21. Plutarch Themist. 32, Isaeus X, 4. Corn. Nepos, Cimon. Meg kell jegyezni, hogy a törvény nem engedé meg a férjhez menetelt anyai vagy szabadon bocsátott fivérhez. Csak is az atyai fivérhez volt szabad nőül menni, mert csak ez vala az atyának egyedüli örököse.

volt, cserben kellett hagynia férjét és nőül mennie atyja örököséhez. Az örökös maga is lehetett nő; ezen esetben el kellett válnia nejétől és nőül venni rokonát. ¹⁶⁰⁾ Látjuk ebből, mennyire nem vette tekintetbe a régi, csak hogy megegyező legyen a hittel, a természetszerűséget.

A szükségesség, eloget teleni a vallásnak, összegyeztotve azon kívánattal, megmenteni az egyetlen leánynak érdekeit, még egy más kibúvó ajtót fedozett fel. Ezen pontban a hinduk joga teljesen megegyez az athénbeliek jogával. Olvashatni Manu törvényeiben : „Az a kinek nincsen gyermeke, kötelezheti leányát, hogy neki fiut szüljön, ki az övé lesz és ki tiszteletére a halotti szertartásokat végezze.“ Erre előre kellett figyelmeztetnie a férjet, kinek adandó vala leányát, ezen formula kiejtése mellett : „Oda adom neked, ékszerekkel ékesítve, ezen leányt, kinek nincsen fivére; a fiú, ki tőle születni fog, az én fiam lesz, ki végezni fogja a halotti szertartásokat tiszteletemre. ¹⁶¹⁾

Ugyanez vala a szokás Athénben; az atya folytathatá utódait leánya utján, adván neki férjet az említett kizárólagos föltétel alatt. A fiu, ki ezen házasságból született a nő atyja fiának tartatott; ő követé cultását, jelen vala a vallásos cselekményeknél és később fentartá annak sírját. ¹⁶²⁾ A hinduk jogánál fogva ezen gyermek örökölt nagyatyja után, mintha ennek fia lenne. Ugyanez vala szokásban Athénben. Ha az atya férjhez adta egyetlen leányát az említett módon, örököse nem leánya vala, sem veje, hanem leányának fia. ¹⁶³⁾ Mihelyt teljes koruvá lön, birtokába vette nagyatja hagyatékát, habár atyja és anyja még életben voltak ¹⁶⁴⁾.

A vallásnak és törvénynek ezen sajátzerű türelmét megerősíté ama szabály, melyről az imént szó volt. A leány nem

¹⁶⁰⁾ Isaeus III, 64, X, 5. Demosth. in Eubul. 41. Az egyetlen leány neveztetett *ἐπίκληρος*-nak, mely szó annyit jelent mint: ki jár az örökséggel, kit az örökséggel együtt elvesznek.

¹⁶¹⁾ Manu törv. IX, 128, 136. Vasischta, XVII, 16.

¹⁶²⁾ Isaeus VII.

¹⁶³⁾ Nem nevezték őt unoka-fiunak; hanem *θυγατρούς* névvel jelölék meg azt.

¹⁶⁴⁾ Isaeus, VIII; 31. X, 12, Demosth. in Steph. II, 20.

vala képesítve az örökösödésre. De ezen elv szigorúságának természetes enyhítése következtében az egyetlen leány közvetítő eszköznek tekintetett; segédelmével a család létét folytathatá. Ő nem örököl; de a cultus és örökösödés általa másra megyen át.

3) *A mellékágak örökösödéséről.*

Egy ember meghalt gyermek nélkül; hogy megtudhassuk, ki volt vagyónának örököse, csak azt kell keresnünk, kinek kellett lennie cultusa folytatójának.

A ház vallása vér utján szállott fiuról fiura. A férfi vonalban való leszármazás alapítá meg egyedül a vallásos viszonyt a két ember közt, mely megengedé az egyiknek, hogy a másiknak cultusát folytathassa. Az, a mit rokonságnak neveztek, nem vala más, mint azt feljebb láttuk, mint ezen viszonynak kifejezése. Rokon volt valaki, mert ugyanazon cultusa, ugyanazon eredeti tűzhelye, ugyazon elődei voltak. De nem volt azért valaki rokon, mert ugyanazon anyai méhből született; a vallás nem engedé meg a rokonságot a nő utján. A két nővérnek vagy egy nővérnek és fivérnek gyermekeit semmiféle kötelék sem füzé egymáshoz, és nem tartoztak sem ugyanazou házi valláshoz, sem pedig ugyanazon családhoz.

Ezen elv szabályozá az örökösödést. Ha valamely férfi, elvesztvén fiát és leányát csak unokákat hagyott maga után, fiának fia örökölt, de nem leányának fia. Utódok hiányában fivére volt az örökös, nem nővére, fiának és nem leányának fia. A fivérek és unokák hiányában át kellett haladni az elődök során, mindig a fiágon végig, míg egy ágra jutottak, mely a családtól figyermek utján elágazott; ekkor vissza felé kellett haladni ezen ágon végig, fiuról fiura, mignem élő férfiura akadtak; ez vala az örökös. Ezen szabályok egyaránt valának épségben a hinduknál, mint a görögök- és rómaiaknál. Indiában az örökség illeté a legközelebbi rokon sapindát; sapinda hiányában a samodacast¹⁶⁵). Már pedig láttuk, hogy azon rokonság, melyet

¹⁶⁵) Manu törv. IX, 186, 187.

ez kifejezett, vala a vallásos rokonság vagy a fiuk utáni rokonság, mely a római agnationak felelt meg.

Az athénbeliek törvénye így hangzék: „Ha valamely férfi meghalt gyermek nélkül, a halottnak fivére az örökös, természetesen az atyai részről való testvér; ennek hiányában fivérének fia; mert az örökösödés mindig fiuról fiura és a fiutódokra száll“¹⁶⁶). Ezen régi törvényt még Demothenes idejében idézték, jóllehet már módosított és már kezdték az aszony után való rokonságot is elismerni.

A tizenkét tábla szinte határozá, hogy, ha férfi meghalt törvényes örökös nélkül, az örökség legközelebbi rokonára szálljon. Láttuk pedig, hogy az agnationak nem volt helye a nők utján. A római törvény részletezé azonkívül, hogy az unoka a patruusnak, az atya fivérének örököse, és hogy nem örökölhet avunculustól az az, az anyja fivéréből¹⁶⁷). Ha megvizsgáljuk azon táblázatot, mely a Scipiók családját tartalmazza, észre fogjuk venni, hogy Scipio Aemilianusnak öröksége, ő maga magtalan lévén, nem szállhat sem nényjére Corneliára, sem C. Gracchusra, ki a mi fogalmaink szerint volna unoka-testvére, hanem Scipio Asiaticusra, ki tényleg legközelebbi rokona vala.

Justinián idejében a törvényhozó nem érté már ezen régi törvényeket; ezek neki igazságtalanoknak tetszének; azért is vádolja a tizenkét táblát rendkívüli szigorrról: „mely folytonosan nyujta elsőseget a fiutódoknak, és kizárá örökségből azokat, kik csak a nők által valának összekötve a halottal“¹⁶⁸). Igazságtalan jog, ha úgy akarjuk, mert nem veszi vala tekintetbe a természetet; de egészen logikai következetes jog, mert azon elvből származván, hogy az örökösödés kötve vagyen a cultushoz, eltávolítá az örökösödéstől azokat, kiket a vallás nem hatalmazott fel a cultus folytatására.

4) Az emancipatio és adoptio hatása.

Láttuk, hogy az emancipatio és adoptio a cultusnak változtatását hozta létre. Az első feloldá az egyént az atyai cultus

¹⁶⁶) Demosth. in Macart; in Leoch. Isaëus VII. 20.

¹⁶⁷) Instit. III, 2, 4.

¹⁶⁸) Instit. III, 3.

alól, a másik beavatá őt egy másik család vallásába. Itt is alkalmazkodott a régi jog a vallásos szabályhoz. A fiu, ki ki volt zárva az atyai cultusból, egyszersmind el vala távolítva az örökösödéstől. Ellenben az idegen, ki az adoptio következtében társul vétetett valamely család cultusához, fiúvá lett, folytató a cultust és öröklé a javakat. Az egyik és a másik esetben a régi jog inkább vetteszámba avallásosköteleket, mintsem a születését.

A mint ellenkezett a vallással, hogy ugyanazon férfinak két házi cultusa legyen, ép úgy nem örökölhetett két családtól. E szerint a felfogadott fiu, ki a felfogadónak családja után örökölt, nem örökölhetett természetes családja után. Az athénbeliek törvénye igen kifejtett volt ezen tárgyra vonatkozólag; az attikai szónokok védbeszédei mutatnak nekünk gyakran férfiakat, kik fel valának fogadva valamely családba és kik azon családtól, melytől származtak, örökölni akartak. De a törvény ellentállott. A felfogadott férfinem örökölhetett saját családjától, csak ha abba visszatért; és nem térhetett vissza, ha előbb ki nem lépett az adoptáló családjából. Ebből azonban csakis két föltétel alatt léphetett ki: az első vala, hogy igényt ne tartson ezen család örökségére, a második, a házi cultus, melynek folytatása végett felfogadtatott, ne szünjék meg az ő kiléptével. E miatt köteles volt fiut hátrahagyni, ki őt helyettesitse. Ezen fiu veszi át a cultus és a javak birtoklása fölötti gondot; az atya pedig visszatérhet atyai házába és átveheti az örökséget. De ezen atya és fiu nem örökölhetnek többé egyik a másiktól, mert nem ugyanazon családbeliek, sem rokonok többé ¹⁶⁹⁾.

5. *A végrendeletet kezdetben nem ismerték.*

A végrendeleti, az az azon jog, mely szerint valaki vagyónával rendelkezik, hogy ez csakis a természetes örökösre szállhasson, ellenkezett a vallásos nézetekkel és az örökösödési joggal. A birtok sorosan össze volt nőve a cultussal; de a cultus örökös volt, lehetett-e ilyen körülmények közt gondolni a végrendeletre? Másrészt a birtok nem volt az egyénnek, hanem a

¹⁶⁹⁾ Isaeus X. Demosth többször. Gajus III, 2. Instit. III, 1, 2. Nem szükség figyelmeztetni, hogy ezen szabályok módosultak a praetori jogban.

családnak tulajdona; mert az ember nem szerezte meg azt a munka jogán, hanem a házi vallásnál fogva. A családhoz kapcsolva levén, a halottról az előre szállott, nem a halottnak akaratára és választása szerint, hanem azon magasabb szabályok erejénél fogva, melyeket a vallás megállapított.

A hinduk régi joga nem ismeré a végrendeletet. Az athénbeli jog egészen Solonig határozottan tiltá meg azt és Solon maga csak azokat hatalmazta fel erre, kik gyermekeket nem hagytak magok után ¹⁷⁰⁾). A végrendelet sokáig meg vala tiltva vagy nem ismerve Spártában és csakis későbbben, a peloponnésusi háboruban jutott érvényre ¹⁷¹⁾). Fenmaradt még azon időknél emléke, melyekben Corinthban és Thebaeben ez ugyanigy vala. ¹⁷²⁾

Bizonyos, hogy azon jog, mely szerént valaki szabadon rendelkezhetett vagyónáról, kezdetben természetes jognak nem vala elismerve; a régi korszakoknak állandó alapelve volt, hogy az egész vagyonnak a családnál kellett maradnia, melyhez a vallás azt csatolta vala. Pláto a törvényekről való értekezésében, mely nagyobb részt magyarázata az athénbeli jognak, világosan kifejti a régi törvényhozók gondolatát. Ő feltételezi, hogy az ember halálos ágyán követeli a jogosultságot végrendeletet tethetni és hogy azért felkiált; „Oh istenem, nem súlyos az, hogy nem rendelkezhetem javaimmal úgy a mint szándékozom, és annak javára, ki nekem tetszik, hagyván többet amannak, kevesebbet emennek, azon ragaszkodás aránya szerint, melyet alkalman volt látni?“ De a törvényhozó ezt feleli ezen férfinak: „Te, ki nem ígérhetsz magadnak már egy napot sem, te, ki már a föld alá szállni készülsz, hozzád tartozik-e ilyen ügyben valamit határozni? Te nem vagy ura sem javaidnak, sem önnön magadnak; te és javaid tartoztok a családhoz, az az elődeidhez és utódaidhoz.“ ¹⁷³⁾

Rómának régi joga reánk nézve igen homályos, az vala már Cicerora nézve is. A mit ismerünk, az nem haladja túl a

¹⁷⁰⁾ Plutarch, Solon, 21.

¹⁷¹⁾ Plutarch, Agis, 5.

¹⁷²⁾ Aristot. Polit. II, 3, 4.

¹⁷³⁾ Plato, törv. XI.

tizenkét táblát, melyek bizonyosan nem képezik a régi római jogot és melyből másrészt csak töredékek maradtak reánk. Ezen törvénykönyv szentesíti a végrendeletet; azonban a töredék, mely ezen tárgyra vonatkozik, sokkal rövidebb, csonkább, hogysen belőle a törvényhozónak szándékát ezen ügyre nézve megismerni lehessen; mert jóllehet megadja a jogot végrendeletet tehetni, nem tudjuk, mily megszorítások és mily föltételek alatt történhetett az. ¹⁷⁴⁾ A tizenkét tábla előtti időből semmiféle törvényszöveggel nem birunk, mely a végrendeletet vagy tiltaná vagy megengedné. De a nyelv fentartotta egy oly időnek emléket, melyben az nem vala ismeretlen; mert a fiut saját maga és szükséges v. kényszerített örökösnek nevezé. Ezen formula, melyet még Gaius és Justinian használnak, mely azonban már nem egyezett koruk törvényhozásával, kétség kívül azon régi időkből származott, melyekben sem a fiu nem volt kitagadható az örökségből, sem pedig azt magától el nem utasíthatá. Az atyának e szerint nem volt szabad rendelkezési joga vagyona fölött. Fiu hiányában és ha a halottnak csak mellékrokonai valának, a végrendelet teljesen ugyan nem vala ismeretlen, de igen megnehezítve. Ahhoz nagy formalitások kívántattak meg. Mindenek előtt a titokszerű eljárás nem vala megengedve a rendelkezőnek, míg életben volt; a férfiu, ki családját kizára az örökségből és megsérté a törvényt, melyet a vallás megalapított, köteles volt ezt nyilván tenni a nagy napon és mind azon gyűlöletet, mely az ilyen cselekményhez fűződött, még életében magára venni. De ez nem vala minden; megkívántatott ezenkívül, hogy a rendelkezőnek végakarátát jóvá hagyja a legfőbb tekintély, az az, a főpapnak elnöklete alatt curiák szerint összegyülekezett nép. ¹⁷⁵⁾ Ne képzeljük, hogy ez csak pusztá formalitás volt, különösen az első századokban. Ezen curiák szerinti

¹⁷⁴⁾ *Uti legassit, ita jus esto.* Ha Solon törvényeiből csak ezen szavaink volnának: διαθεσθαι ὅπως ἂν ἐθέλη, szinte csak azt tételoznők fel, hogy a végrendelet minden lehető esetben meg vala engedve; de a törvény hozzá csatolja: ἂν μὴ παύσῃ ὄσων.

¹⁷⁵⁾ Ulpian, XX, 2. Gajus I, 102, 119. Aulus Gellius XV, 27. A végrendelet *calatis comitiis*, mely kétségkívül igen régi időkből volt alkalmazásban, Cicero idejében már nem vala ismeretes. (De orat. I, 53).

gyűlések valának a római polgárzatnak legünnepélyesebb gyűlekezetei és gyermekies volna azon állítás, hogy a népet a főpapnak elnöklete alatt csak azért hitták össze, miszerint ez csak egyszerű tanuja legyen a végrendelet¹felolvasásának. Hinni lehet, hogy a nép szavazott, a mi, ha közelebb vizsgáljuk a dolgot, mindenesetre szükséges is volt; létezett ugyanis egy általános törvény, mely az örökösödési sorrendet szigoru módon szabályozá; hogy ezen sorrend egyes esetekben megváltoztattassék, más törvényre volt szükség. Ezen kivételes törvény vala a végrendelet. A végrendelkezési képesség nem vala általánosan elismerve az emberre nézve és nem is lehetett mindaddig, míg ezen társadalom a régi vallásnak uralma alatt állott. Ezen régi idők hite szerint az élő ember csak néhány évre vala képviselője a maradandó és halhatatlan lénynek, mely maga a család. Csak bizományban bírá a cultust és a birtokot, életével megszűnt azok fölötti joga is.

b) Az elsősülöttség joga.

Az ős időkben oly intézménnyel találkozunk, mely jó sokáig uralkodott, melynek nevezetes befolyása volt a társadalomnak jövő alkotására s mely nélkül ezen alkotmány nem volna megmagyarázható. Ez vala az elsősülöttség joga. A régi vallás különbséget alapított meg a bátya és öccs között: „A bátya, szólnak a régi áriak, nemzetett az elődök iránti kötelesség teljesítésére, a többiek a szerelem gyermekei.“ Ezen eredeti felsőbbség alapján a bátyának kiváltsága vala, atyjának halála után a házi cultus minden szertartásainál elnökösködni; ő vala az, ki a halotti lakomát felajánlá és az ima-formulákat elmondá; „mert a jog, az imákat elmondhatni a fiuk között azt illeté, a ki első jött a világra.“ A bátya vala e szerint a hymnusoknak örököse, a cultusnak folytatója, a családnak vallás-rendelte feje. Ezen hitből leszármazott a jognak egyik szabálya: a bátya egyedül öröklé a vagyont. Így szól egy régi szöveg, melyet Manu törvényeinek utolsó szerkesztője törvénykönyvébe iktatott: „A bátya birtokába veszi az egész atyai örök séget és a többi fivérek alatta élnek úgy, mintha élénék atyjuk tekintélye alatt: Az

elszülött fivér lerója elődei iránti tartozását; ő neki e szerint mindent kell birnia. ¹⁷⁶⁾

A görög jog ugyanazon vallásos meggyőződésből eredt mint a hindu jog; nem meglepő tehát, hogy ott kezdetben az elsőszülöttség jogát találjuk. Sparta megtartá ezt hosszabb ideig mint a többi görög városok, mert hosszabb ideig volt hű a régi intézményekhez; nála az atyai örökség eloszthatatlan vala és az öccsnök nem volt semmi része benne. ¹⁷⁷⁾ Így vala ez sok régi törvényhozásnál, melyeket Aristoteles tanulmányozott; ő közli velünk, hogy Thebaenek törvényhozása rendelé, miszerint a földosztalékoknak száma változatlan maradjon, a mi bizonyosan a fivérek közt való felosztást kizárá. Corinthusnak egyik régi törvénye szinte követelé, hogy a családok száma változatlan maradjon, a mi nem történhetett másképen, mint hogy az elsőszülöttség joga megakadályozá, hogy a családok minden nemzedékben ágakra oszoljanak. ¹⁷⁸⁾

Nem kell várni, hogy ezeti régi intézményt még épségben találjuk az athénbelieknél Demosthenes korában; de még létezett ezen korban az, a mit az elsőszülöttség előjogának neveztek. ¹⁷⁹⁾ A felosztás kizárásával az atyai ház fölötti öröködésből állott; anyagiilag igen jelentékeny előny és még jelentékenyebb vallás tekintetéből, mert az atyai ház magában foglalá a család régi tűzhelyét. Mig az öccs Demosthenes korában egy új tűzhelyen feleveníté a lángot, addig megmaradt a bátya az egyedül valódi örökös, az atyai tűzhely és az ősök sírjának birtokában; egyedül ő maga őrzé meg a család nevét. ¹⁸⁰⁾ Ezek valának nyomai azon időeknek, a midőn ő maga birta az atyai örökséget.

Az elsőszülöttségi jognak igazságtalansága a régieknek több rendbeli szokása által enyhítettett; ugyanis az öccs majd fel-fogadtatott valamely család által, minek következtében örököse

¹⁷⁶⁾ Manu törv. IX, 105—107. 126. Ezen régi szabály módosult, a a menyiben a régi vallás gyengyült. Manu törvénykönyvében már találai cikkekét, melyek az örökségnek felosztását engedik.

¹⁷⁷⁾ Fragm. histor. Graecor. coll. Didot t. II. p. 211.

¹⁷⁸⁾ Aristot. Polit. II, 9; II, 3.

¹⁷⁹⁾ Πρωτοβία, Demosth. pro Phorm. 34.

¹⁸⁰⁾ Demosth. in Boeot. de nomine.

is lett; majd ismét nőül vette az egyetlen leányt; némelykor pedig megtörtént, hogy egy kihalt családnak földosztályát kapta. Ha pedig mind ezen források hiányoztak, az ifjabb fivérek gyarmatokba küldettek.

A mi Rómát illeti, ott semmiféle törvényre nem akadunk, mely ezen első szülöttségi jogra vonatkoznék. De ebből nem szabad következtetni, hogy ez egészen ismeretlen lett volna a régi Itáliában. Egészen eltűnhetett és emléke elhomályosulhatott. A mi engedi hinnünk, hogy ezen jog ismeretünket túlhaladó időben épségben volt, az, hogy ezen jog nélkül meg nem magyarázható a római és sabini gensnek létezése. Miképen juthatott volna egy család ahhoz, hogy magában foglaljon több czernyi szabad embert, mint a Claudiai család, vagy több századra menő csupa patriciusi harcost, mint a Fabiusok családja, ha az elsőszülöttségi jog nem tartotta volna meg az egységet a nemzedékek hosszú során végig és nem gyarapodott volna századról századra, megakadályozván a családtagok szétzülését. Ezen régi jog következményeiben, hogy úgy mondjuk műveiben, ¹⁸¹⁾ nyilatkozik

B a r t a l A.

¹⁸¹⁾ A régi latin nyelv fentartott még ezenkívül nyomot, mely akár mily gyenge is, mégis megérdemli az említést. Sors által a földnek osztályrésze fejeztetett ki; *sors patrimonium significat*, mondja Festus; *consortes* szó alatt tehát azok értendők, kiknek közös osztályrészük volt és kik ugyanazon egy birtokon éltek; már pedig a régi nyelv ezen szóval fivéreket és rokonokat, még pedig távoli rokonokat is jelzett, mi szinte bizonyíték arra nézve, hogy létezett idő, melyben az örökség és a család oszthatatlan vala (Festus v. Sors, Cicero in Verr. II, 3, 23. Tit. Liv. XII, 27. Vellei. 1, 10. Lucret, III, 772. VI, 1280.

Külföldi cl. philol. folyóiratok kivonata.

(Folytatás L. 328. o.)

— A körülményeket vizsgálva nem merész nézet, hogy a publius törvényhozás (415) a 3-ik secessioban kitört politikai krízis befejezése. — A Genuciusnak tulajdonított törvények vagy nem az övéi, vagy ő a plebei nobilitasnak volt eszköze. A 412-i mozgalmak módja mutatja, hogy hiányzott egy eszes államférfiu s azért siettek a patres olcsó engedményekkel befejezni a kormánykérdést; ilyenek az adósság ellengedése, — a licin. plebisc. tekintetbe vétele. Különben a kérdés elodazásának külső okai: hogy Róma egy háborút viselt, a másik pedig készülöben volt. Így jött a v. é. 415-i éve, midőn Publilius Philo consullá azután dictatorrá neveztetett. — Mint elődje Volero, úgy érzé ő is az injurias patrum. Philo helyzete nehezebb volt, mert mint a legfőbb hatalom ura, a még hatalmas patriciusokra is tekintettel kelle lenni. Célja volt a 305-i consuli törvény alapján a kormányt reformálni, a plebs jogait biztosítani s a kettős államból egy egységes államot alakítani. Egységes állam alakítása volt a patres célja is, de más uton. — A patres elismerték a conc. plebisnek tulajdonított jogot (ez a különbség az ekkori s a 305-i álláspontjuk közt), de követelték a patrum auctoritasnak a tribuni törvényhozáshozí viszonyának rendezését, mert a hozott plebiscitben hiányzott a patrum auctoritas helybenhagyása. — A patres az államjogok keresztülvételét, a plebeusok annak időszerű módosítását követelték s mint Publ. Philo törvénye mutatja¹⁾ e tények győztek a patr. államjog felett, mert új alapelv állítatott: Az utolsó és döntő forum a törvényhozásban nem a patrum auctoritas, hanem a polgárgyűlés határozata, tehát a scitum populi a centuria-gyűlésekben, mint eddig a plebiscitum a conc. plebisben volt. Ebből következik 1) hogy megmaradt 305-ből: ut plebiscita omnes Quirites

¹⁾ Liv. VIII, 42.

tenerent, — 2) ut logum, quae comitiis contulatis ferrentur, ante initium suffragium patres auctores fierent. 3) Ennek következménye, a senatus változott helyzete és jelentősége — 4) A senatushoz új erők kívántattak, a plebei elem erősítettettt s vele a lex Ovinia-féle reform összekötöttettt; s így állott be szükségessége a 3-ik publ. törvénynek: ut alter utique et plebe . . . censor crearetur. — Tehát a patres és plebe egy államtettté egyesítetttek. —

C. Julii Caesaris commentarii de bello gallico Erkl. v. Fr. Kraner 7. Aufl. (1870.) Jelenti Vielhaber (L. Zeitsch. f. d. oest. Gymn. 1870. p. 526. ss.), — E kiadás a Weidmann-féle gyűjteményben legtöbb kiadást ért, minek oka többi közt bizonyosan a mű kitűnősége is. A javítás több jeleit mutatja, de a bevezetésben még sok javítandó van. — A 7. és 8. könyv néhány helyéről szól Vielhaber. —

Qu. Horacius Fl. Ex rec. et cum notis atque emend. R. Bentleyi Ed. 3. (1869 és 70) Jelenti Schmidt. (Zeitsch. f. d. oest. Gymn. 1870. p. 544. ss.) Kiválóan gondos, érdemteljes és példás mű. Szerencsés volt a gondolat az 1711-i 1. kiadásra visszamenni, mert a későbbi kiadások itt-ott változtatva voltak. A mely javításokat Bentley utólagosan ajánlott volt, Zangenmeister felvette. Csodálatos szorgalma, melylyel a számtalan idézetet hitelesítette. Gondosan van lenyomatva Bentleynek „Curae novissimae”-je, s nagy érdemet szerzett Zangenmeister a teljes kimerítő Index Horatianus által. — A kritikai commentar időszakú átdolgozása éppen most volna szükséges, midőn félni lehet, hogy kritikai vegyészke keze alatt Hor. egészen elenyészik, — e mű oda irányulna, hogy „az erősen megvitattott szöveg mint egy jól összefüggő, gondolat és alakban egyiránt tökéletes traditio igazoltassék” (Benhardy Röm. Lit. p. 137) Schmidt c tekiütetben kísérletet tesz és előleges kutatása tárgyául az odák 3-ik és a Satirák 1. könyvét veszi. Zsinórmértéknek a Haupt M., Moineke A. és Linker G. kiadások vétettek. Schmidt összeállítja tábláját azon helyeknek, melyek Bentleytől ajánlott olvasásmód szerint a kiadóktól el vagy el nem fogadtattak. Az odák 3-ik könyvében 122 hely közül 61 a mai Horác-kritika szerint helyes, 45 conjectura közt öt bizonyos. — A satirák 1-ső könyvb. 153 hely közül 88 helyes, 27 conjectura közül 2 bizonyos. A Bentleytől gyanúsított 4. sat. 92. versét a mai kiadók eredetinek ismerik el. — Cuningham és Johnson Bentley ellenfelei voltak. Amazokhoz hasonló ellenfelei, így fejezi be Schmidt, ma is vannak Bentleynek. Egyik rész

száraz mint Johnson, kik trivialis jegyzetekkel akarják Bentley conjecturáit legyőzni, a másik rész magasan repkedő, mint Cuningham.

Kvičala J. Sophokles 3 thebaci tragoediájának megítéléséhez (Zeitsch. f. d. oest. Hymn. 1870. VIII. 595. as.) Lásd Phil. Közl. 2. 3. füzetecit.

Ciceros Orator. Erkl.v. d. Jahn. Anhang De optime genere oratorum. 3 kiad. Weidmann Berlin (1769). Jelenti Schenk K. — Orator különösen alkalmas iskolai olvasásra. Brutus előismereteket igényel; „De oratore“ terjedelmes. — Ez a legelső a görög irodalom tanművein uralkodó, Jahn utolsó dolgozatainak. Összehasonlítva a 2. kiadást a 3-ikkal, szövege és jegyzetekben sokféle javítást látunk.

Kvičala János Sophokles Ajaxa megítéléséhez¹⁾. — (Zeitsch. f. d. oest. Gymn. 1870, IX. X. p. 677. ss.) I. Ajax 2-ik fele kedvezőtlenül íteltetett meg. Bergk (kiad. előszavában p. XXXV.) ezt Sophokleshez méltatlannak s Jophontól származottnak tartja, a tragoediát rövidnek s egy trilogia (Ajax, Teukros, Eurisakes) előénekének állítja; Schöll és Schmidt nem épen kedvezőtlenül ítéli meg, de szintén egy trilogia kezdő énekének tartják. (Fő tekintettel Schöllre!) A trilogiai vélemény könnyen állitható fel, — mert Teukros és Eurysakes darab címei és töredékei fenmaradtak — de be nem bizonyítható. Aias mint Wolff is véli (Kiad. p. 129.) tökéletes egész; az, hogy egyszerre előadatott Aias, Teukros és Eurysakes, ki nem mutatható. Bergk kárhóztató véleménye ellen akarja Kvičala védni Aias 2-ik részét — Bergk: „Duplex quasi est fabulae argumentum, et quae post Aiakis mortem adjecta sunt, ea si deessent, nemo facile desideraret.“ De Aias 2-ik része a hőnek halála utáni elégtétel, becsületmentése, mire Soph. nem csak jogosítva, de kötelezve is volt. Aias halála nem megnyugtató befejezés, legalább nem mindkét részre: elégtétel az istennek káromlásaért; de másrészt az ellenségek is győzedelmeskedtek, — pedig rokonszenvünk ezek ellenében Aiashoz vonz. A 2-ik rész hijával talán várhatnók, hogy Aias eltemettetik, de várjuk azt is, hogy ellenségei világosan elismerjék érdemeit. — Szükségés a folytatás, mert Teukrosnak — kiről 718 k. vv.-ben mondatik hogy jó — fel kell lépni, hogy szerencsétlen fivére iránti kegyeletét kitüntethesse; e nélkül Aias oly töredék volna, milyen a trilogiánál sem engedhető meg. Ezt követelő helyek még 342.

¹⁾ Részlet akadémiai felolvasásokból.

k. 562. kk. 688. k. 826. kk. — Azon állítás, hogy Jophon írta o részt, csak úgy volna elfogadható, ha előbb bebizonyíthatnák, hogy valóban más tette hozzá. — Azon jelenet is, melyben Odysseus nemeslelkűen Aias-ért Agam. határozata ellen küzdésre lép, szükséges. Odys. már kezdetben kedvezően, Aias iránt résztvően jellemezte. Aias és a kar véleménye (190, 379 kk. 388 kk. 445) ezzel contrastot képez, mit Soph.-nek meg kellett oldani, hogy bebizonyítsa, miszerint Odys. nem szinlet. Innen magyarázható Teukros nyilatkozata az 1381 kk. vv.-ben s a karnak végszavai is 1418-ban, bárnem kizárólag oda vonatkoznak. — Hogy a hős halála után a dráma még k. b. 500 versben folytattatik, ily eset van több s ez különben nem érv az eredetiség ellen. E második rész nincs is lazán hozzáfűglesztve és hanyagul keresztülvive. — Bergk szer. ennek írója „artem sermone serendi plane ignoravit“ mert „heroas temere jactantes vel conviciantes induceret.“ Az ellenkezési jelenetek bár talán szerfölött terjedtek, de Soph. az ilyeket el nem kerülhette. Az Atridák ellenállása indokolt, mert Aiasnak elégtételt kelle szerezni, ez okozá a Teukrossali vitát. II. Eddig tehát nem kellett a trilogiához mint kiegészítőhöz folyamodni. — A bámulatatos meglepetés és szorongatás festése, melybe Teukros kevéredett, kivántatja velünk T. jövőjének megismerését. Aias vég-tisztelete el van döntve; Teukros sorsa fenyegetve marad s a darab feloldatlan momentumokkal végződik“ stb. (igy Schöll p. 127.) a Tenkros és az Atridák közt a személyes vita csakugyan kiegyenlítőn marad; de miért volna ez zavaró? E vita nem kíván kiegyenlítést: Aias temetését ellenző ellenségek legyőzve s ez elégséges befejezés; így az Atridák elleni ellenszenv fokoztatik. Az Atridák ily jellemzése pedig hazafui mozzanat. — b) Talán az Atridákkal összetűködés miatt féltetni kell Teukrost? Hogyan? ha Odys. föllépte által a dolog véglegesen befejeztetik. S ha későbbi kiegyezkedést gyanítunk is, ennek helye a Teukros-dráma nem volt volna. — c) „Teukr. szerencsétlen sorsának, melyet atyja, elűzése által, készít, — ellőttünk lebegése szükségkép feszültséget okoz“ (Schöll 127). Menelaos szavai τούτ' εἰς ἀλίαν τοῦτοσ' ἔρχεται τινι csak fenyegetés, hogy Menelaosnak 1137. V-ben tett szemrehányásért Teukros bünhődni fog. Ha nem tudva itt kimondotta volna a mi Teukrost Telamon részéről várja, azt a költőnek észrevehetővé kellett volna tenni. — d) Teukr. vétsége. Schöllnek kelle Tenkrosban vétséget találni, hogy a Teukros-dramábani folytatás szükségesnek lássék.

Szerinte „Teukr. vétke, hogy Aias vétkeit magára vette, azokat kimenteni törekedett — s Aiasról a gyűlölet Tenkrosra megy át, mely az Atridák elleni szitkozódásban tör ki (p. 127. k.). Valamint nyercseség volt Aiasról Teukrosra bízni testét és maradékait, ép úgy meggon- dolatlanság Teukrostól, fivérének védelmét a hadvezérek bántogatásáig vinni. Vak düh Aiasról felhívni a besezű istennőjét a vezérek és sereg megrontására, s ép így tett Teukros is. Ebben az átok tovább hara- podzó rombolása észrevehető (Sch. p. 132). Nem maradhat el, hogy Aias és Teukr. átkai saját fejükre vissza ne essenek (p. 133). Teukrosnak az Atridák elleni átkának nem egyszerűen felfuvalkodás volt oka, nem is oly gyűlölet mint Aiasé. Tenkr. vétségének több mint fele tehát Aias vétsége (p. 138).“ — Hogy a költő Teukr. vétséget ki- emelni akarta, nem áll. Aias vétsége pedig Kalchas szavai után itélendő meg, hogy Athéne haragja őt csak azon egy napon üldözi (756). Különös, hogy Schöll nyercseségnek mondja, miszerint Aias tetemeit s hátrahagyottait Teukrosra bizza; — vagy elismerhette temetésrei ér- demtelenségét önmaga az, kinek becsületmentését Soph. oly lényegesnek tartá? — Hogy Teukr. dacában s a vezérek bántogatásában vétséget találjunk. Tenkr. nyilatkozatait az összefüggésből ki kellene szakítanunk s belőlök következtetni, hogy Teukr. provocatott és miként? Menelaos dölyfös parancsára (1047 k.), fenhéjázó nyilatkozataira (1050) Teukr. nyugodtan felel (1049, 1051). Midőn ezután Menelaos (1052 — 1090) boszuvágyát és dölyfét hányja fel, Teukr. hozzáillő lenézéssel válaszol. E szavakban *ἔρει παραλλάξ ταῦτα πρόσθεν οὐτος ἢν αἰθῶν ὀβρισιτής, νῦν δ' ἐγὼ μέγ' ἀν' ἄροισιν* ijesztően festetik a boszuvágy a holt ellenség ellen; ki magát védni nem bírja. Látszik hogy Soph. kiolthatatlan gyűlöletet akart kelteni Menelaos ellen. Men. nyilatkozataira (1073—1086), hogy Aiasnak ő előtte meghajolni kellett volna, Teukr. e nevetséges vádat megcáfolja (1097—1108) de csak is az Aias és Men. közti viszonyra szoritkozik, Nem mondja, hogy Agam. nak mint fővezérnek nem volt fensőbbisége Aias felett. Hogy eltemetni mindenestre akarta fivérét, csak elismerésünket érdemi s ha fivérét nem védné, abban vétket látnánk. — Indokolása igaz s bár *οὐ γὰρ ἤξιον τοὺς μηδένας* keserű, de a sophoklesi Men. nem védhető magát ellene. Men. beszéde csak phrasisok, mit Tenkr. leghelyesebben *ψόφος*-nak nevez. Teukrosnak így kelle magát viselni; a kérés-könyör- gés csak az irántai rokonszenynek ártana. Teukr. Menelaosnak dölyfére

(1120—22) csak védőleg, önérzettel; a szájhősség szemrehányására (1124) komolyan; s csak a meggondolatlan nyilatkozatokra válaszol gúnnyal. Nem a gyilkos szándék büntetlenségét (Schöll 124.), hanem azt állítja, hogy nem a z o n büntetést érdemlé, kogy el ne temettesék.

1135. illetőleg: a ki a szemrehányásra csak boszúval tud felelni, mint Men., az már előttünk el van ítélve, s hozzájárul hogy Odys. is indirecte elismeri, hogy Achill. fegyverei Aiaszt illetik. Teukrosnak Agamemnonnali vitáját illetőleg Schöll is csak nehezen talál vétkességet. Teukrosnak köneke kellene lenni, ha „hasonlóan személyesen bántó igazolásra nem ragadtatik.“ Agam. nyersen megtámadja Teukrost olyanért (1232—4) mit az nem is mondott; továbbá őt (1235) rabszolgának nevezi; Aias érdemeit kisebbiti (1235), a bírák igaztalanságát emlegeti Aiaszt sértő módon (1250—4); durván Teukrost korbáccsal fenyegeti (1556—8); s e dőlty fokozódik még 1259—63 vv.-ben. Bár ezen vv.-et Schöll későbbi oldásnak mondja, tökéletesen illenek az előbbiekhez, s Teukros válasza (1289) ezekre is utal — Teukr. válasza eleinte fájdalmas és önérzetes (1266—71), ezután kiemeli Aias hőstetteit a hajóégés és Hektorrali párbanál; 1290 kk. személyes válaszra megy át, melyet Schöll is (Jegyzet 1494-hoz) „igen emberségesnek“ mond. — Mily kedvezőtlenül vélekedett Soph. Agamemnonról, mutatja 1350. v. s Odys. is Teukrosnak Agam. iránti viselkedését felfogható- és megbocsáthatónak találja (1322 k.). — Vagy abban, hogy Teukr. „sáját kebléből hozzá áll Aias átkához a hadvezérek ellen,“ van vétség, melyért Teukr. Telemontól bünhődik? Aias átka (844) ép oly indokolt, mint Oedipusé fiai ellen (Oed. Kol.) vagy mint Philoktetésé. Odysseus sem nyilatkozik Teukr. ellen. — Tecmossa, Eurysaces és a kar sorsa sem kíván folytatást, mert mindezek méltó védőt találtak Teukrosban, kihez bizonyosan Odys. is hozzá áll, és ez megnyugtató. — 253 kk. 900 kk. 495 kk. 944 kk. sem kívánnak folytatást. A monda sem szól az Atridáknak Aias maradékai elleni ellenségességéről. A béke és hon utáni vágy sem kíván folytatást (Schöll. Beiträge p. 534.), egy szóval: e dráma-önmagában teljes értelemmel bíró egész.

Schenkl K. Kritikai észrevételek Soph. Philoktetéséhez. (Zeitsch. f. d. oest. Gymn. 1870. IX, X. p. 697. ss.) — Philoktetés szövege igen megváltoztatva származott roánk. Néhány helyről legyen itt szó. A prologusban a sziklás parton magasabban álló Neoptolemus mondja az alantabb álló Odysseushoz, hogy ép

oly barlangot lát, minőt a kisérő jellemzett; Odys. csak kérdi fel, vagy lefelé fekszik-e? Erre a válasz: *τόδ' ἐξὺπερθε· καὶ στίβου τ' οὐδεὶς κτυπός*. E vers jelentése nehezen érthető, de *στίβος* csak ösvényt jelenthet. Laur *Γ* varians (*στίβου*) *τύπος* = „ösvény, nyom, út-nyom.“ „*καὶ στίβου δ' — οὐδεὶς τύπος* — állhatott eredetileg. — Azonban ezen s a következő v. közt: *ὄρα, καὶ θ' ὕπνον μὴ καταυλισθεὶς κυρεῖ* körülbelül 2 versnyi hézag van, mert előbb Neoptolemosnak a barlang nyílásához kelle lépni, hogy lássa, van-e benne valaki? — 742. kk. vv-ben Philokt. elfojtott fájdalma kitör, megvallja, hogy baját már Neopt. és társai előtt nem titkolhatja, kéri barátját, yágja le lábát. Így egészen elidogenitók 750. után e vv: N. *τί δ' ἔστιν οὕτω νεωχμὸν ἐξαίφνης, ὅτου τόσηδ' ἰγὴν καὶ στόνον σαντοῦ ποιεῖς*, Φ. *οἷσθ' ὦ τέκνον· Ν. τί ἔστιν· Φ. οἷσθ' ὦ παῖ· Ν. τί σοί; οὐκ οἶδα· Φ. πῶς οὐκ οἶσθα; παππαπαππαπαῖ*. — De ha e verset 739 után teszszük, minden legszebb rendben van s ezután értjük Neopt. szavait 740 v. — Az interpolatiók nagyok, s így szinpadon is játszották e darabot (ellenk. Bernhardt. Litt. II. 2. p. 338. 2. Aufl.), sőt a végén Herakles beszéde átdolgozás, mely csak színésztől oredhetott. Némely interpol. még Nauck figyelmét is kikerülték. 1411 v. talán φάσχ' *Ἡρακλείους — ἀνδρῆν τε κλύειν λεύσσειν τ' ὄψιν* gondolandó. — 1420-ban *ἀρετήν* helyett *αἴγλην* ajánlható, — 1431-től nem csak hamisítva, de egészen átdolgozva van, s Herakles beszéde 1431-től így hangozhatott: *ἂ δ' ἔν λάβης σὺ σκύλα τῶνδὲ τῶν βελῶν, [κόμιζε δὴ μνημεῖα πρὸς πυρᾶν ἐμήν.] τὸ δεῦτερον γὰρ τοὺς ἐμοὺς Τροίαν χρεῶν [τόξοις ἀλῶναι. τοῦτο δ' ἐννόσι γ', ὅταν παρθῆς σὺ γαῖαν, εὐσεβεῖν τὰ πρὸς θεοὺς] καὶ σοὶ παραινῶ ταῦτ', Ἀχιλλέως τέκνον' [ὡς τὰλλα πάντα δεύτερόν ἡγεῖται πατήρ [Ζεὺς· οὐδ' ἄρ' ἠσέβεια συνδνήσκει βροτοῖς. — 1454. vben a réti nymphák említésének nincs helye, hanem e v. 1464. után teendő s *πέμψον πέμψαι*-ra javítandó (Meineke Anal. p. 322.). *οὐ* nem állhat hanem az 1454. v. áthelyezésével ez is *ὡς*-ra változtatandó. —*

Dr. Stanger. Alciphronhoz. (Zeitsch. f. d. oest Gym. 1870. IX. X. 702. sr.). — I. 131. így olvasandó: *Εἰ μὲν τι δύνασαι συμπραττεῖν, καὶ δῆτα λέγε πρὸς μὲ· εἰ δὲ μηδὲν οἶός τε εἰ ὠφελεῖν, γενοῦ μοι τὰ νῦν Ἀρσεοπαγίτου στεγανώτερος οὐ πρὸς ἑτέρους ἐκπυστα ποιῶν τὰμά.* — II. 2. 5. *πρῶτος* helyett Meineke *πρῶτην*-t ír, de könnyebb az átmenet a meghagyott írástól *προσφάτως*-ra, melyet a szerző gyakran használ (I. 39. 2. I. 39. 7.). — II. 3. 14. *ἐὰν δὲ ὀργισθῆ τί*

μοι Γλυκέρα ἄπαξ, ἀντήν κτλ. — ἄπαξ-nak erősített ποτέ értelemben a föltétes particulával összekötötésu a vigjátékíróknál szokott pl. Aristoph. Ach. 307. 923. Thesmoph. 1207. stb., de írónknál is I. 84. I. 10. 2. stb. — III. 8. 2. τὸν ἔρωτα ἐκκεκαυμένον τοῦ μαιρακίου ἐπ' oly helytelen, mint Bergler fordítása „amorem inflammatum adolescentis.“ Igy irandó εἰς ἔρωτα ἐκκεκαυμένον τὸ μαιράκιον. Ugyanott 3. §. σκέμματος-t Meineke nem tudja értelmezni és κόμματος-t vesz fel, de σκέμμα (commentum-Bergler) használata helyes. III. 28. 1: πάντα ἰπομέειν οἷά τε εἰμὶ πλὴν τοῦ συγκαθεύδειν, δέσποτα μετὰ σοῦ. Meineke p. 135. helyes megjegyzést tesz, csak javítani kell a helyet Frg. IV. 2. szer.: μετὰ φρόνου καθεύδειν ἂν εἰλόμην, Νέμεσι δέσποινα. III. 42. 1: ὡ ὄρᾳς csak glossa πιναρῶς szóból származva. Hasonlóan III. 66. 1. ἐθέσω csak jelenlevőnek mondható, — III. 62. 2. A hasonlatban hü ebről szólva προσυλακτοῦσιν Bergler szer. πουλακτοῦσι-ra javítandó. Bizonyítékok Aristoph. Lovagok 1018 v. 1023 v. — III. 71. 1. E constructio τέλος ἐκ τινος egyszerű gen. helyett szokatlan. Talán: ἐξ ὧν ὕβρις τὸ ὄφελος. — III, 74. 1. A parasite panaszkodik, hogy nem csak a patronus és vendégek, hanem a csolódség is rajta tölti kedvét, de az elszámálásnál hiányzani látszanak a hetaerák, kik ily dologban hiányozni nem szoktak (III. 48.), azért ἰταμοτέρων helyett ἰταμῶν ἑταιρῶν irandó.

Aristoteles über Kunst besond. üb. Tragoedie etc. Dr. Jon. Hub. Reinkens. Wien 1870. Jelenti Wrobel J. (Zeitsch. f. d. oest. Gym. 706. st.) — Arist. teoriája a tragoediáról oly problema, melylyel már sok tudós, sok philologus megmértéközött. E mű igazi kincs az Aristoteles iradalomban, kitünő elmeél, tudományos módszer által tűnik ki. Alapelve: „E* mű forrásának csak az aristotelesi iratoknak szabad lenni.“ Nem Aristot. költészetének commentárját, hanem tanának előállítását szándékolja. Műve 2 könyvre oszlik I. Darstellung d. Lehre d. Aristot. von d. Tragoedie (3—163). II. Kritik d. Lehre d. Arist. v. d. Trag. (167—339). Főelőnye e műnek a kritikában van, bár a legtöbb következtetés csak tagadólagos de „amicus Plato amicus Aristoteles sed magis amica veritas.“ — Jelentő csak a κάθαρσις kérdést vázolja; (κάθαρσις az orvosi nyelvből, hol orvosi gyógyítást jelent, vitetett át az aesthetikába. Jelent „megkönnyebbítettetni (κουφιῆσθαι) s Arist. a katharsis eredményeül a „megkönnyebbülést jó kedv érzetével“ mondja. κάθαρσις formai tekin-

tebben, elkülönzés, anyagi tekintetben az elkülönítendő minőségi ártalmasságát jelenti. A nyelvcsajtság a megtisztítandó és az el nem mocskolandó fogalmát köti vele össze. A Politikából VIII. 7. (1341, 38. kk.) tudjuk, hogy az exaltáltak, a könyörülők és félénkek és mind, kikön valamely páthosz uralkodik, érzik a katharsist. Azután szól az affectusokról, különösen a tragoediát illetőleg s néhány a nyelvezetet illető ponttal zárja jelentését.

Commentariis doctorum virorum in Sophoclis Oedipum Regem opimetron. Caj. Pelliccioni. Bononiae 1867. Kvičala J. (Zeitsch. f. d. oest. Gym. 1870. IX. p. 729. ss.). Igaz, hogy az új kritika megfledkezott, hogy a kritika, ha tudomány akar maradni, valamivel többnek s jobbnak kell lennie, mint folytonos *δοξαστική*-nek, — hogy az új kritikusok, midőn törekszenek bebizonnyítani, hogy a hagyomány romlott, a tudományos kritikát megújítani akarván, azt alapjában megrázkódtatják; igaz, hogy a sophokleszi tragoediákat annyira kezük alá vették, hogy Leutsch szer. Soph. mindig hasonlótlanabb lesz önmagához. De o panasz még nem érdem. P. valódi érdemet úgy szerzett volna, ha a számos helyen, melyet tárgyal, szerencsés exegesis és találó polemia által a felállított conjecturák alaptalanságát kimutatja; de ki a hagyomány megsértéséről panaszkozik és annak védelménél meddő kopárságot mutat, és oly exegesist mivel, mely sem „alacro ingenium“ sem idonea „idonea doctrinae adiumenta“-ra nem mutat: az többet árt mint használ. Ezt jelentő néhány helylyel bobiszonyítja. — A tlrhető észrovételek 2—3 kivétellel nem újak, bár P. mint magáéit adja elő. — A citatumokban nagy hanyagság tűnik fel — a conjecturákat kerüli P. — A nyomás incorrect.

Kivonatok

a Fleckeisen Adolf által Lipszében kiadott „*Neue Jahrbücher für Philologie*“ 1870-ik évi folyamából.

Aristotelis ars rhetorica cum adnotatione Leonardi Spengel. Lip. 1867. Ismerteti Kayser L. (Neue Jahrb. I, 1 kk.). — Spengel kutatásainak eredménye röviden egybe-
gyűjtve a következő: Az Ars rhetorica. Aristoteles legkésőbbi műveinek egyike, (a mi 1401 b. 32 Bk-ból következik), melyet a *σοφιστικοὶ ἄλεγχοι* és Topica után irt. Eredetileg ugyan nem szándé-

kolta megírni a harmadik könyvet, de azért ez is Aristoteles műve (V. ö. Jegyz. 1403 b. 2-hez). Egyes tételek föllállításánál nem jár el a szokott következetességgel, mivel e munka a nagy közönség kezébe volt szánva. V. ö. 1355 b. és 1358 b. 4 kk. Több ízben eltér egyes tárgyakra előbb föllállított definitióktól, így p. 1369 b. 33 ἡδονή-ra vonatkozólag különbözik Ethica VII, 12 k.-tól, különbözök az államkormányzatról e munka 1365 b. 29 és Politica 1279 a. 24; többször ismétlésekbe csik (1379 b. 29 és 1382 b. 16); sőt ellenmondásoktól sem egészen ment (v. ö. 1359 a. 19—1393 a. 16-al és 1370 a. 18—1369 a. 4-cl). Mindamellettt övé a tudományos, dialecticára alapított rhetorica megalkotásának érdeme, övé a valódi és látszólagos syllogismusok megkülönböztetése, az ezen alapuló fogalmak: *τεκμήρια, σημεία, εἰκότα* megállapítása, a topika megalapítása s szétválasztása *τόποι* és *σῶδη-re*, valamint az ἡθῆ és πάθη pontos meghatározása. — Különösen gazdag Spengel kiadása idézetekben atticai szónokokból, s gyakran kiderül, hogy ezekkel Aristoteles tökéletesen megegyez. Feltűnően gyakori e tekintetben különösen az azonosság Isocratessel, így p. 1360 b. 34 és Isocrates IX, 71; 1361 a. 33 és Demosthenes XX 41—46, 1361 b. 30 és Andocides IV 12 stb. — Figyelmet érdemelnek Spengel jegyzetei a bölcsező irányát és nyelvezetét illetőleg, hogy nem ritka ugyanazon szónak ismétlése (p. δει 2-szor 1368 a. 2. három sorában), hogy homonym és synonym fogalmakat felcserél egymással (p. 1366 a. 19-ben ἡθῆ és ἄθη), hogy εἶτω mindig δῆ-vel van összekötve egy értekezés végénél, εἶτι mindig δὲ-vel, ha új vizsgálatra tér át. — A critica alapja a cod. Parisinus 1741 (A), támaszul szolgál a vetus translatio, azaz a Morbeke Vilmos által a XIII. században cszközölt fordítás, melyet Spengel teljesen közöl. Igen nagy érdemű a szöveg kidolgozása, számos toldás kihagyása, áthelyezések és a következő biztos kiegészítések: 1356 a. 20 φαινόμενον ἀληθές, ib. b. 34 τοῖς τοιοῖσδε, 1360 b. 37 γνωρίμους γεγονέναι, 1366 b. 1 κακία δὲ τοῦναντίον, 1368 a. 5 οὐκ ἐπὶ . . . ἀλλ' ἐπὶ, 1369 b. 26 φαινομένων λυπηρῶν, 1371 a. 25 καὶ τὸ δὲ μεταβάλλειν 1376 b. 1 τῷ αὔξειν, 1379 a. 1 ἐν ᾧ ἄν τις ὑπερέχη, 1386 a. 3 ἡ τῶ τῶν αὐτοῦ, 1391 b. 10 ἄν τε πρὸς πολλοὺς ἄν τε πρὸς ἕνα, 1379 b. 5 στυγοῦσιν, ἀλλὰ διαλαβόντα χρῆ σκοπεῖν, 1303 b. 7 τὸ περὶ τὴν λέξιν, 1406 a. 26 καὶ οὐ σκυθρωπὸν, ἀλλὰ σκυθρωπὸν τὴν φροντίδα, 1414 a. 16 ὅπου μάλιστα ὑποκρίσεως δεῖ, ib. 30 εἶτι

δὲ τοῦ λόγου δύο μέρη ἀναγκαῖα ἀναγκαῖον γὰρ, ib. b. 36 ὁ αὐτός;
— Kayser még több helyre conjecturákat állít föl.

Lentz F. L. Cicero Laeliusához. (N. J. 1871. I, 17 k. l.) Cicero Laeliusának 7, 24 e helyén: „stantes plaudebant in re ficta,” „stantes” Ritschl szerint = „spectatores”; Lentz Nauck és Seyffert értelmezését védi, mely szerint a szó annyit, mint „assurgentes”, s bizonyítékkul felhozza Cic. ad. Att. II, 19, 3; Propert. IV, 18, 18; Sveton d. Aug. 56.

Rühl F. Kritische Miscellen. (N. J. 1871. I, 19 kk.). I. Azon hagyományt, hogy Phidias ifju korában festő volt, bizonyítja pseudo-Clemens Romanus VII, 12 igen jó codex Eusebianus, hol egy templomról van szó Arados szigetén „in qua Fidiac (o. Phidias) opera permagnifica pictura habebantur.” — III. A scholionok Hesiod theogoniája 299 és 379 verseihez két-két magyarázattól vannak összeállítva; az első *αὐόλον* e két magyarázatát tartalmazza 1) *ποικίλον διὰ τὸ διάφορον ἢς κινήσεως*, 2) *ποικίλον διὰ τὸ πολυέλικτον τῶν κλάδων καὶ πολυειδῆς τῶν φυτῶν*; a második így állítandó helyre: *ΑΡΓΕCΤΗΝ. τὸν ὄξυν καὶ ταχὺν καὶ καθαρὸν Ζέφυρον Ἀργέστην εἶπε. Ζέφυρον δὲ λέγει τὸν Εὐῦρον. Ἀκουσίλαος δὲ τρεῖς ἀνέμους εἶναι φησι κατὰ Ἡσίοδον, Βορᾶν Ζέφυρον καὶ Νότον· τοῦ γὰρ Ζεφύρου ἐπίθετον τὸ Ἀργέστην φησίν.* — VIII Justinus II, 10, 14 így javítandó: „omnia in tabellis ligneis magistratibus perscribit easdemque cera superindicta delita (cod. delet). ne aut scriptura sine tegmine indicia daret aut recens cera dolum proderet, fido (cod. fido deinde) servo perferendas tradit etqs.

Wehrich F. de gradibus comparationis linguarum sanscritae, graecae, latinae, gothicae. Gissae. 1869. Ismerteti Clemm, (N. J. 1870. I, 27 k. II.). Az egyetemi pályadíjat nyert munka két részre oszlik 1) de significatione et usu s szól a) a fokozás jelentéséről b) a fokozható beszédrészekről c) a közép és felső fok használatáról tüzetesen; 2) de formatione graduum d) a fokok képzését ragok által e) összetétek által f) körülírás által tárgyalja.

Müller M. Polybiushoz (N. J. 1871. I, 48) Svidasnál *ἔγμα* szó a. olvasható egy töredék: *παρεκόμεως ναῦς φορητοῦς ἄς ἔγματος γεμούσας ἐπενόει βυθίσας κτλ.* mely nagy valószínűséggel Polybiustól származik; ezt erősíti a nyelvvezet s Livius egy helye: 37, 14, 6-hol

ἴσθμα » ab urra-val fordítottak. A töredék Polybius *κτ'* könyvéhez tartoznék.

Pervanoglu P. Athén helyrajzához. (N. J. 1871. I, 49). Athén helyrajza, főleg Curtius E. kitünő műve „Sieben Karten zur Topographie Athens“ után valahára tisztába kezd jönni; egy nevezetes kérdés, hogy t. i., mely kapun át lépett be Pausanias a városba, oda látszik eldőlni, hogy ez a Dipylon volt (Bursian de foro Ath. és Wachsmuth Rhein. Mus. XXIII, 36 a piracei kapu mellett szólnak). Attika történetelőtti lakosai tudvalevőleg a pelasgok voltak, de tenger-mellékét már igen korán hajózó népek látogatták, s tartózkodásuknak maradandó emlékeit némely helyen ma is fellelhetjük; a tengerpartról terjeszkedtek a föld belsejére is; így kétségtelen, hogy az Acropolis dél és nyugoti oldalán a thrák Áresnek szentelt templom, s a thrák Chryse barlangja, sőt a keleti oldalon a Lykabettos név, az alján fekvő Kynosarges a Marathonból bevándorolt phöníciai napisten Melkart régi Herakles szentélyével ily őselepekre vezetnek. A Kynosarges valószínűleg a mai Asomati zárda mellett feküdt, mit a zárda falában talált archaetonicai maradványok s egy a Lykabettosról folyó patak medrében talált felirat (l. Göttinger Nachrichten 1867 nr. 9 p. 146 ss.) bizonyítanak, mely valószínűleg a Kynosarges-gymnasionban volt fölállítva. Az Akropolis egész környékét pelasg és külistenek (Zeus Polieus, Athena Polia, Demeter és Persephone, Kekrops leányai, Asklepios, Dionysos, Themis és Gaia) foglalták el, csak egy barlang régi rendeltetéséről nem volt eddig biztos sejtelmünk, arról, melyet a későbbi időben Pan foglalt el (a marathoni ütközet után, Pausan. sz.). Götting (Ges. Abhandlgen I, 100) nyomán a régibb hagyomány szerint itt tanyáztott Apollo kiszorított, s ennek egy délre fekvő csekély sziklaüreg tulajdonított lakhelyül — de helytelenül: a Pan barlangja a legrégibb időkből Apollóé volt. — Athénnek két *ἀγορά*-ja volt, egy régibb és egy újabb (így Meursius, Leake, Müller, Wieseler, Curtius; Forchhammer, Ulrichs, Raoul-Rouette egy mellett küzdöttek), amaz az Akropolis egyetlen feljárata előtt a nyugati lejtőn (l. Pausanias és Harpocr.), emez a Pistratidák ideje óta az Akropolistól éjszakra elterülő Ceramicus síkjában; amannak helyén volt valószínűleg a *Πρύξ* (Ulrichs Reisen u. Forschungen II, 209), mely név a mellette fekvő városrésztől származott a régi piacra. — A Pelasgikon-erődítésen belül feküdt a Klepsydra, mely által

az Akropolis vízzel látottat el (Philol. IX, 644), a. mint e forrást újabb időben 1822-ben Odysseus is a fallal kerített várterületbe foglalta.

Koch H. A. Plautus Miles Gloriosus-ához. (N. J. 1871. I, 61). 223 k. v.-ben :

„interclude comneatum inimicis, tibi muni viam,
quá cibatus comneatusque ad te et legiones tuas
túto possit pervenire“ —

az első versbeli *comneatus* a másodikból származott s így helyettesíthető :

interclude inimicis omnis aditus, tibi muni viam. —

262. v. Ritschl szt. így hangzik : párticipaverit de amica eri, vidisse sese cam — *A* ezt hozza : ERISESEVIDISSEAM, miből összevetve Plautus nyelv szokásával lesz e vers :

párticipaverat de amica erili, se vidisse cam. —

387 v.-ben: 'ego laeta viso' — irandó *visa* helyett. — 398 v. olvasása : ábi scelestá : nam insignite meo ero facis iniuriam — így változtatandó meg *A* és *C* összehasonlítása után :

ábicere istuc non decet te ; meo ero facis iniuriam. —

443-ban: immo ecastor stulta multum, quae vobiscum fabulem — stulta h. *mora* látszik helyesnek. V. 8. 870 k. v. Danz javítása szerint. —

466. v. így olvastatik rendszerint :

ut utroque orationem docte et astute edidit —

e helyett a kéziratokból inkább ezt lehet kibetűzni :

ut utroque orationem doctam meditate institit. —

799 s. k. v.-ben : né mi ut surdo verbera auris. egomet recta semita.

ad eum ibo : a tua mi uxore dicam delatum et datum

ily változtatás ajánlatik :

né mi ut surdo verbera auris. si audis ego rectissime

ei dabo : a tua mi uxore etc. — A következő v.-ben 801 ily olvasást javul *B*, *C* és *D* összevetésével :

ut sed ad eum conciliarem. ille eius domi cupiet miser.

(H. Ö. Ritschl: Neue Plautin. Excurso p. 33). --
997 v.-et Ritschl így állítja össze a codexekből:

dómina si clam domo huc transibit, quac hujus cupiens corporist

valószínűbb ez olvasás:

dómo si clanculum huc transibit etqs. —

1025 s. k. vv. melyek jelenleg így iratnak szerte:

adeo ad te, quid me voluisti? ¶ quo pacto hoc dudum accipi,
calidum refero ad te consilium, hunc quasi depereat. ¶ teneo istuc

Plautusnál talán így hangozhattak:

¶ quo pacto hoc occipiam, apperi.
Pa. vetus adfero <ego> ad te consilium, hunc etc.

1065 v. így látszik irandónak:

tum argenti habet inmensos montis: Aetna mons non acque altust.

1314 v. Ritschl szerint olvasva:

quid vis? quin jubes tu cferri dona quae ego isti dedi?

de c versnek, valamint az 1338-knak vége kétségtelenül ez volt:

— quae ego isti dedi omnia.

Müller Luc. Plautus Gloriosus ához. (N. J. 1870. I, 66).
466 (l. f.) Müller így véli olvasandónak:

ut utroque orationem docte divisit suam. —

1426-ik verset így olvassuk a könyvekben:

si posthac prehendero ego te hic arebo cestibus, —

miből a következő helyes értelemmel bíró sort lehet egybeállítani:

si posthac prehendero ego te hic, carebis testibus.

169 v.-ben Ritschl olvasása: Quid jam? aut quid est? — a kéziratok-
beli: „quid jam haud quid opus est“-ből származott; a hely így olva-
sandó: „quid jam haud opust.“ —

226-ik v.-ben *comminiscero* h. *comminisce* irandó.

503-ban *longum*-hoz *que*-t függesztve így olvasandó a vers :

longúmque diutinumque a mane ad vesperum

mert *diu* *pirrhychius*. Erre válaszolja

Fleckeisen A. (N. J. 1870. I, 69) hogy Plautusnál ezen kívül még két helyen fordul elő *diu* összetetteiben hosszan az *u*, így *Rudens* 93 és 1241 s így ama versben az eredeti alak, hosszú *u*-val *diutinum* antepaenultimájában megtartandó. Még egy helyen fordul elő *diutius*, *Trin.* 685 :

sicut dixi fáciam : nolo té jactari diutius

a hol tehát szinte vagy *diutius* vagy *dutius* olvasandó. Magára a *synizesis*re térvén át, vitatja azon kérdést, hogy valjon nem kell-e oly esetekben, hol mint p. *diu* egytagulag olvasandó, az *i* mássalhangzósítása helyett inkább kiugratni e betűt *s du*-t olvasni? A kiejtésben ily összevonások kétségtelenül léteztek. V. ö. *Ritschl Ind. lect. aest.* 1852, a versvégeket: *diutior*, *diutias* stb., melyek háromtagulag olvasandók (*ditior*), *festra* *Macrob. Saturn.* III, 12, 8, (v. o. *Festus Pauli* p. 91), *obliscier* *Noniusnál* (s. 500, 4) s ez alak volna talán helyreállítandó Plautusnál is *Capt.* 685. — De vannak esetek, hol a három betű, melyre a *synizesis* kiterjed: *e*, *i*, *u*, az írásban is kivészett; ilyenek: *quattor* (*Orelli* 4726 és *Cic. de re p.* II, 22, 39) = *quattuor*, *dae* = *dae* későkori feliratokban (l. *Brambach: inscriptionum in Germaniis repertarum censura*), *do* = *dae* angol föliratokon. Visszafelé vonatkoztatva Plautus és Ennius nyelvére p. e szóban: *quiesco* s származékaiban (v. ö. *Jahrb. f. Phil.* 1858 p. 69) olynemű *synizesis* mellett a lejtési nehézségek elonyésznek, *Merc.* 448 *troch. sept*:

quiesce, inquam : istanc rém ego recte vídero. quid ais ? quid est ?

quiesce h. *quiesce*-t olvasva. Hasonlóan megváltoztatandó *Pers.* 78 :

querintne recte néene : num afuerít febris ;

így *Amphitr.* 171 a *bacch. tetram* :

quo fácto aut dictód est opús, quietus né sis.

Továbbá diebus helyett debus irandó v. olvasandó Ampl. 170, Poen. V, 4, 37, Glor. 743. A főnebbi csetekhez járul még Plaut. Epid. III, 2, 2 és Ennius töredéke Diomedesnél (p. 388 K):

nos quiscere acquomst? nómus amho Ulixoum —

hol quiscere olvasandó.

Jeep Justus (N. J. 1870, I, 78) Horatius Od. I, 2, 21-ik versében: „audiet cives acuisse ferrum,“ acuisse helyett rapuisse-t hoz javaslatba.

Hont Ferd. Florus II, 4 f.-t így javítja: „tantum viro Marius dabat spei, nobilitati semper inimicus; consulatu suo praeterca confusus ipse rogandis Graecorum legibus ita vehementer incubuit, ut senatum quoque cogeret in verba jurare . . . qui mallet exilium. Saturnius autem occiso palam comitiis A. Ninnio competitore . . . subdito titulo in familiam ipse se adoptabat, cum tot tantisque ludibriis exultaret impune. igitur post Metelli fugam etqs.

Aeschylus Perser. Erkl. v. Dr. L. Schiller. Berlin Weidmansche Buchh. 1869. Ismerteti Rauchenstein R. (Neue Jahrbücher f. Philol. u. Paed. 1870. II. p. 81—91.) Hermann epochaliskiadása után nagy buzgóság észlelhető Aesch. tragoeidiái körül. Schiller kiadását az iskolák számára igen célszerűnek találja az ismertető. A előszó a mű méltatásához szükséges utasításokat adja mások véleményének szorgos tekintetbe vételével. Szól a műnek Phrynichos Phoenissáihoz viszonyáról, a jelenetekről, az alapgondolatról és a trilogiai véleményről. A commentár haladottabb tanulóknak van szánva. Kritikája okadatolt és végül a mérték — schemák következnek. Ismertető ezután szól röviden több helyről így pl. a 116 s k. vv nehéz helyén elfogadja Obernick véleményét, hogy πόλις helyett, melyet a scholiasta sem olvas, πόλιον-t téve a hely világos lesz. 857 k. vv. szintén nehéz hely. Sch. így írja *πρωτα μὲν εὐδοκίμους στρατιᾶς ἀπεφανώμεθ', ἡδὲ νομίματα πρόγιννα πάντ' ἐπεύδνρον* s így értelmezi *νομίματα πρόγιννα* = a persáktól felállított torony-crösségek által védett törvények. Prince a kézirati *εὐδοκίμους* helyett *εὐδοκίμων*-t, és kézir. *νόμιμα* h. (Hermann *νομίματα*) *νόμια τὰ πρόγιννα*-t ír stb. Braumbach Princeet pártolja, de ismertető ezt ajánlja: *ἡδὲ νόμιαι ἄτε πρόγιννα πάντ' ἐπεύδνρον*. stb. Végre tapasztalás után ism. ajánlja e kiadást, de kívánatosnak tar-

taná, hogy a kétséges helyeken helyeselhetőbb conjecturák vétessenek fel a szövegbe tekintettel a tanulókra.

Plátó Theaetetos ához Schmidt H. (Neue Jahrb. 1870. II. 91—92.) — 149 c. d. *καὶ μὴν καὶ διδῆσαι γὰρ αἱ μαῖται φαρμάκων καὶ ἐπάδουσαι δύνανται ἐγείρειν τε τὰς ᾠδῖνας καὶ μαλθακώτερας ἂν βοίλωρται, ποιεῖν, καὶ τίκειν τε δὴ τὰς δυστοκούσας, καὶ εἰς νέον ὄν ἀμβλίσκειν, ἀμβλίσκονσιν.* E helyhez számtalan conjectura van, melyek Stephanus e jegyzetének: „durius fuerit dictum hic νέον ὄν idcoque suspicione non caret apud nos hic locus“ félreértéséből eredtek, azért pl. legközelebb Stein H. (Neue Jahrb. 1869. p. 698) νέον helyett elhajtást jelentő *νόθον*-t ajánlja Buttman nyomán. De Schmidt, Ast, Wohlrab (Heindorf és Stallbaum) véleményeit összevéve állítja, hogy Stephanusnál sem „durius dictum,“ sem νέον ὄν nem vonatkozhatik νέον szokatlan jelentményére, hanem a constructio keménységére, mi a tárgy (*βρέφος* vagy *παιδίον*) hozzáfüggesztésével világosabb lett volna; azért helyesen fordítá Campell valamint Stephanus νέον-*t* így: „recens fetus.“

Aristoteles und d. deutsche Drama v. Dr. Gerh. Zillgen z. Koszorozott pályamű Würzburg 1865. — Ismerteti Müller E. (Neue Jahrb. 1870. II. 83—124.) — Aristoteles műtanában a beható vizsgáló figyelmét nem kerülheti el a nagy gondolkodónak architektoni lángelméje s így poetikai tanulmányaiban — egyedüli elmélete az utánzó művészetnek — bizonyára megvan a szoros összefüggés, tudományosság, és mitsem szólhatunk Goethe e szavai ellen: „es ist sehr merkwürdig, wie sich Arist. bloss an die Erfahrung halte“ Aristoteles célja nem elméleti volt (poetik. 9. 8. Herm., 14. 4; 15. 10 stb.), hanem a közvetlen hatás kora költőinek költészeti gyakorlatára s ez semmi esetre sem volt méltatlan a nagy férfihoz. — De nem csak a görög tragodiára akart befolyással lenni, hanem hatása habár nem a célzott, de igen széleskörű volt. Tekintetbe vette szerző Raumer F. értekezését is „über d. poetik d. Ar. etc.“ (Abhandl. d. akad. Berlin. 1828, 2831.), de úgy látszik, nem ismerte Rosenfeldtnek értekezését a revali gym. értesítőben. Az 1-ső részben, mely a trag. tárgyáról szól (a 2-ik az alakról, 3-ik a hatásról) Aristot. után adja a trag. meghatározását s jegyzeteiben különösen Lessinget pártolja, de e szavakat *δι' ἐλέου καὶ φόβου* „terreur“ (ijedtség) helyett Corneille is — kit szerző kifelejtett így, fordítja: „crainte“, noha tényleg még mindig az ijedtséghez ragaszkodnak a tragodiában a németek úgy mint a franciák. Szól azután, mennyiben al-

kalmazták különösen Klopstock és Gertsenberg az ijedelmet, s hogy mi-
ben áll az ijedelemgerjesztés, kimutatván így φόλος valódi szc-
lidebb jelentményét; útmutatást ad maga Ar. is a 14. fej. hol
ἐλεῖν mellé φοβεῖσθαι helyott φρίσσειν-t tesz, mely szónak jelentése a
„félelem“ mellett a „kellemetlen“ is magában foglalja. Azonban az
ijesztő sem volt egészen száműzve (Eumenidák) sőt az iszonytatóval is
össze volt kapcsolva (Aesch. Prometheus.) a trag. elején — de a várat-
lan más helyütt is előfordul (Oedipus), s ennek Ar. is ἐκπληκτικόν ha-
tást tulajdonít, mi talán csak „ijedelem gerjesztő“ lehet, de ἐκπληττεισθαι
nem ijedelemgerjesztő, hanem minden által előidézhető, mi tulságos
erővel hat a lélekre, hogy pillanatra szellemi és testi mozdulatlanságba
helyzi az embert. — A 2-ik „az utánzás“ című pontban kifejti szerző
Arist. tanát és hozzáfűggeszti az újabb műelmélet viszonyát a görög
tudós tanához. Itt ismertető nagyobb alaposágot várt volna. Fő hibája
szerzőnek, hogy nem elég élesen különbözteti meg azt, mi csak a költé-
szet bizonyos irányáról és fajairól mondatott, attól mi általános. — Ar.
nem azt mondja, hogy a költő „n e c s a k arra szorítkozzék a mi meg-
történt stb.“ hanem Ar. szerint a költőnek nem a történetirő szerint kell
eljárni, hanem akár történt, akár csak történhetett valami, az nyerjen
a költő szellemében alakot, melyben ő mint összefüggő szükségest vagy
valószínűt adja elő. Csak ez az igazi költő. — Nem szabatos ott, hol
Ar. főelvéül a természet utánzását közönséges értelemben állítja föl; Ar.
a „natura naturata“-t nem ismerte, hanem csak a képző természetet
„natura naturans.“ A természet szerint, annak végtelen képző oreje és
öszöne nyomán kell utánozni. — Nem kellett volna másrészt az „idea-
lis előállítás“ által az utánzást elnyomni s így az utánzó művészetek
lénye és célja előadásában minden folytonosságot elhagyni. — Ezután
szerző a dráma cselekvényét illetőleg terjeszkedik ki; itt is azonban
elhagyja csupán értolmezői tisztét és önállóbb akar lenni, szólván a szo-
morujátékról, melynek alapja a jelentékeny és méltóságos, a vigjáték-
ról, mely a nevetségessel foglalkozik s egy 3-ik nemről: az egyszerű
szinmürről, „mely a régiok előtt ismeretlen volt“, s mely úgy foglal el kö-
zép helyet, hogy a vigjátéknál komolyabb a szomorujátéknál vigabb
befejezéssel bír stb., ezt ismertető nem tartja megagycztethetőnek, mert
a szerencsés kimenet úgy sem ellenkezik a tragoediával (Orestes, Al-
kestis etc. Philoktetes Eumenidák stb.) és mily ellentét ez: jellemek és
fontos cselekvények? De a közép helyet foglaló drámának jobb megha-

tározását is találhatta volna szerző Aristotelesnél, ki még névleg is hivatkozik „Kleophon“-ra, mely tehát nem volt ismeretlen a régiek előtt s erre vonatkozólag tárgyalja Müller is Orestest, melyben hiányzik Ar. *σπουδαία προᾶξις*-a és *σπουδαῖοι* is, melyben a tragikai clemek mellett a komikai is helyet foglal, ha talán ezek középfaji harmoniává olvasztása a költőnek nem sikerült is. Ilyformán Hartung is (Ausgabe. Leipzig 1849. p. 8—17.) de ösmertető nem fogadja el Hartung azon állítását, hogy Alkestisben hasonló vegyület volna. — Tekintetbe kell venni azt is, hogy tulajdonképen „mi a szerencsés?“ Az egyszerű és bonyolult cselekvény megkülönböztetésében szerző igen felületes, s mint közönségesen, ő is összezavarja a sorsváltozást az *ἀναγνώρισις*-szel összekötött *περιπέτεια*-val, tehát téves a német drámának Ar. tanához való viszonyítása tekintetben, miért ismertető különösen tárgyalja Goethe Iphigeniáját. — Hogy a peripetia nem idegen a vigjátéktól sem, mutatja fogalma is: *μεταβολή τῶν πραττομένων εἰς τὸναντίον* tehát *ἐκ δυστυχίας εἰς εὐτυχίας* ugy mint megfordítva szép peripetia van Schiller „Maria Stuart“-jában, midőn a két királynő a Fotheringhay-kastély parkjában találkozik.

Horác első ódája. Campe J. F. C. (Neue Jahrb. 1870. II. 125—142). Csak egyszerű gondolatokat közöl C. melyek nem a tanultnak hanem a tanítónak agyában szülemlettek; de ezekkel Hor. értelmezését és kritikáját szeretné az egyszerű és egyenes utra visszatérlni, melyet soha sem kellett volna elhagyni. Hor. bizonyára odái élére egy méltó költeményt akart helyezni, melylyel egyszersmind a könyvet Maecenásnak átadni, ajánlani akarta, sőt talán épen a célra volt az költve. Guyet volt első, ki nem egyes verseket, hanem az egész költeményt Horáchoz nem méltónak mondá, de nem talált viszhangra. Ujabbau Hermann G. (1842.) ez ódát jelentéktelennek találta. Azok sincsenek kielégítve, kik benne finom humort, szeszélyt vélnek, mint Herder Ponsel, Grotcfend, Eichstadt, kihez Lübker is csatlakozik állítván, hogy sima, gáncsolhatlan ironia van benne, de erősebben, semmisítőbben kevés szavakkal a megvetett tiszteletvágy, pénzvágy nem található. Guyet és Hermann állítása sok ellenmondásra talált Jahnnál is (1843.) Peerkamp által a kritika új irányt nyert, a költő tisztelete megingattott, mindenütt interpolatiót, megrontást láttak. Tanítványai messze túlhaladták, legmesszebb ment Gruppe Minosában és Ribbeck O. ugy Juvenalában mint horáci leveleiben. Ezen ódáról még Martin F., Hanow R., Linker stb. élcselméjű férfiak irtak. Az értelmezésnek azon feltevésből

kell kiindulnia hogy a hagyomány hitolos. C. mellözni kívánja a kritikát. — Hor. a törekvések sorát adván elő, 9-iknek magát, a költőt említi. Az újabb kritika egyes tagokat kitörölt; egy másik rész 3 hármass csoportba osztá (Jahn, Diintzer, Galiani) mások másként: Hanow az első csoportba 2 képet, a két utóbbiba 3 — 3-at vesz fel, s ezt ellentétbe helyzi a költővel. Martin ismét másként s kritikájánál a költemény 16 versre olyad össze s így sokban egyez Gruppeval, ki szintén a 3 középső képet egészen elkülöníti, de M. strophát és antistrophát G. pedig Meincke szer. 4 soros szakaszokat vesz fel. Azon kép (a 6-ik) melyet épen Gruppe és Martin kitörültek „est qui nec (egész) lene caput sacrae“ (19—22 v.) némelyek szer. (Muret után Wolf, Eichstädt, Jacobs) a meditációt, siestát tartalmazza, de hamisan és tévesztve. Romába utasítottunk s az előkelő római, munkás napja után áll előttiünk, ki „non spernit,“ nem tagadja meg, ha estére egy pohár borocska mellé meghívatik. A két megelőző így ellentétben élő két egyént állit elénk, kik ily élvezetre nem képesek; az egyik („gaudentem . . . secet mare“) korlátolt birtoku és korlátolt vágyu, ki makacsul ragaszkodik csekély örökségéhez nem levén nagyobb vágya — tehát nem az elégedettség festetik, hanem az apathia, tompaelméjűség, (így Eichstädt is) g a u d e n t e n középhelyet foglal el la e t a r i és c o n t e n t u m e s s e közt. Cypria trabe oly hajó is lehet, mely Cypriába megy. — A következőben („luctantem . . . pauperiem pati“) a nyugtalanul törekvő ki nem juthat az élvezetbe, bár ismeri, csupa féltékenység és keresetvágyból, kereskedő, ki a tengervészben megfogadja, hogy ez utolsó útja, de nyugtalansága ismét üzi a bizonytalan útra, veszélyek közé. — A 1-ső három képben a törekvés célja van feltüntetve u. m. tisztelet, népkögy és pénz. Az elsőre Jahn szerint a görögök közül kelle a személyt választani, akkor midőn már rómaiak legfőbb tiszteletnek tarták a görög harcjátékokban győzni: itt tehát a régi idők festetnek. — A curriculum-ból (koçsi) látjuk egyszersmind az előkelőbb osztályt; evitare = a közleső tárgyat kikerülni. A 2-ik kitünő kevés vonásu képben a főszuly ezen van: „mobiliu turba Quiritium certat.“ A 3-ikban a pénzvágyó merterileg három vonással „verritur, proprio, horreo“ festetik. A 3-ik csoportban a rómaiak előtt férőhoz és rómaihoz legméltóbb foglalkozások emlittetnek. Nem, gunyolható a vadászatot, harcéletet, de ő mégis a költészetet választja. — A 7-ik kép egy előkelő rómain állit elénk, ki ifjui hévvel kedvet talál a katonaeletben s ez 3 helyzetben festetik. A 8-ikban a vadász festetik, ki a hideg éjtel is künn tölti és

kinok szanvaldlyót a vad úgy felingerlő, hogy nejét is feleli. — A 9-ik a költőt Horaciust festi háromszoros momentummal: 1) a költői tisztelet, hivatás, 2) magány, 3) a muzsák kedvezése. — A végzavakban „quodsi me lyricis vatibus inseris sublimi feriam sidera vertice“ azért nevezi magát egyszerűen lyricusnak (másutt Romanae fidicen lyrae és Latinus fidicen) mert „lyrici vates“ alatt csak istentől ihletett bárdok (vates) értendők; tehát Hor. κατ' ἔξοχήν lyricus vates-nek kívánt Maccenástól tartatni. Quodsi Hor.-nál két jelentménynyel bír: 1) ha tehát 2) és ha továbbá. Itt = „és hozzá még ha“ stb. Ha a két utolsó vers ez ódában Horatiustól van, akkor az első is biztosítva van. Hermann G. a pathoszt tartja a többtől elütőnek, de ez csak illedelmesség mert Macc. sokat tartott királyi származására.

Stobaeos Elogái II. 8. 6-hoz. (Mein. 116. 22 kk.)
 Drosihu F. (Neue Jahrb. 1870. II. 142.) ἡ δὲ ἐπὶ κακίαν ἄγροσα (ódiós) ἐστὶ λειψία τὰ μὲν κατ' ἀρχάς καὶ τούτου οὐ γρησίον, ἀπα-τηλοῦ δὲ καὶ ἐπὶ παραγωγῇ τῶν προσιόντων γεῦσαι τοῦ ἠδέος, ὥστε καὶ μηδενός stb. Jacobs: ὡς ὀλίγον . . . γεῦσαι αὐτοῦ τοῦ ἠδέος Dros: γεῦσαι hely. γέμουσα.

Qu. — Horatiu s Fl. Mit vorzugsweiser Rücksicht auf d. unechten Stellen u. Gedichte v. K. Lehrs (Leipzig 1869.) Jelenti Merguet II. (Neue Jahrb. 1870. II. 143 — 145.) — Eredménye: hogy sok hely többnyire belső okokból becsempészettnek vagy rontottnak vagy átalakított-nak mondatik. — Hozzá függesztett egy hasonló vizsgálódást Ovidius Heroidáiról. A felhozott indokok többnyire egyéni izléstől függnék. Tudomány szempontjából: egyes darab gyengébb volta nem bizonyíték még a szerző ellen s az izlés is maig változott, ily ellenvetések tehetők; de Hor. nem oly költő, kinél ilyesek megengedhetők volnának, mint valamely rendezetlen lángésznel s a kritika is csak mérsékelt akart itt lenni: azonban ezen okok nem az egyetlenek. — Mert logikájáról csak nem kételkedhetünk, pedig ez ellen is vét némely vers (carm. III 21. III. 27. etc.). Paedagogiai szempontból az izléstelenségek és képtelenségek, ha Horacéi is, a tanodából kitiltandók. Ajánlja a felvilágosítások használatát. — Az emendatiók, melyek teljesen elütnek a hagyománytól, csak észszerű pótlása a már fel nem ismerhető szövegnek.

Octav. Augustus isten emberisége és ujjászületése. Plüß Th. (Neue Jahrb. 1870 II. 146 — 152). A róm. császárcultus bizonyos, de a költők rávonatkozó helyei hizelgéseknek, költői

képeknek tartattak. Helyesen fogta fel Gerlach Hor. felett irt művecskéjében és Jahn O. („Aus d. Altertumswiss.“ p. 300 kk.), hogy a költők itt a nép szája a hitben, hogy Aug. a földre jött isten. — Van rationalistikus hang Hor.-nál is, de államódaiban a korszellemhez és néphíthez simul, — és ellentéttel kiemelve mondatik, hogy Aug. már a földön istenített. Először ismeré fel ez istent Verg. (Georg. I. 498. kk.). A polgár háboru után valamint a közhit, ugy Verg. (Georg. I. 24) Hor. (carm. I. 2.) Octaviannak az égbe visszatérését hirdetik s a régi jóslat szerint a keletről visszajövéen el is ment az égbe (Aen. I. 289.), hol Jupiter tanácsában ül és fekszik az istenek aranyasztala mellett (Horat. carm. III. 25. 3 11 k.). Ez égbeni tartózkodás csak felüdülés a harc után s Aug. Apollo kormányzó társa lön (Georg. I. 25—28 és 231 kk. Hor. c. saec. 9—12). Augustus nevét nyeri az emberi nemétől különböző természete jelelésére (Marquardt röm. alt. II. 3. 303. IV. 99. Ov. fast. I. 607 kk.) Ő második király Jup. után (Carm. I. 12, 49 kk. epist. I. 1. 106 kk.). A földön Jup. képmása (Carm. IV. 2. 37; epist. II. 1. 17. Ov. met. XV. 857. kk.) ki villámok helyett győzelmekben nyilatkozik stb. (Carm. III. 4—5. 4. Georg. III. 37. kk.) Békében neki áldoznak (Carm. III. 4. 37. IV. 5. 15. Verg. Georg. III. 16. kk.) Mi joga volt az istenséghez? Erre felel Ovid. met. XV. 745 kk. Hogy Octav. ne halandó törzsből származék, atyjának Caesárnak halálakor istenné kelle lenni, tehát ugy látszik, mintha Caesar halála után tüntette volna fel Octaviánt mint fiát s ez mint divus Julius másodsor született volna. Verg. születését megjövendélé, bár szavai különbözőleg magyaráztattak: Krisztusról, Octav. és Scribonia fiáról stb. vagy symbolice az uj nemzedékről, vagy az 5-ik saecularis ünnep Pollio consul általi megtartásáról; e magyarázat bár sok nehézséget legyöz, de sokban meg nem egyeztethető. A jövendélések csak Octaviánt illethetik, de nem tudták megmagyarázni Pollio consulatúsát a 40. évben, a születésévet. Octaviánra viszonyitva minden összhangzik. Octav. anyja Róma. — (Preller Röm. Myth. 773. Jahn Aus d. Altert. 297. Ov. met. XV. 850 k.) A születési év Ovid nyomán 44 vagy 43. Octav. maga a Caes. halála után megjelenő üstököst magára vonatkoztatja: abban fog születni (Plin. Nat. hist. II. 25. 94) Államdogmává Caes. istensége a 42-i triumvirek által tétetett. 40-ben hirdeté Verg. a divus Jul. fiát béke fejedelmének. Caesar Germanicus Arateája szerint [phaen. 558 kk. = progn. I. 28. kk (Breysig)] a bak csillágképe alatt lön Aug. istenné; ez a 43. év januárjának első napjaira

illik s ez isteni ujjászületésének ideje. (Cic. Phil. IV. 1. 2. V. 16. VII. 3. Appian b. c. III. 51 Cass. Dion. XLVI. 29. XVL. 17.) A császár istenembersége parodiai és ironiai utójáték a köztársaság tragikai elemzéséhez.

M ü n s c h e r F. W. A d a l é k. Pláto Gorgiasa magyarázatához és itészetéhez. (N. J. 1870. III p. 153—181).

M ü l l e r, M. Svidashoz (N. J. III p. 181.) A „*λυκόστομος*“ alatt olvasható töredékben *ἀνθρῶπον* irandó *ἀνθρώπων* h., mint már az eredeti Polybiusnál 7, 13, 7 bizonyítja. — A „*μετεβάλετο*“ alatti töredék: *ὁ δὲ ἄμα τῷ εἰς ὄψιν ἐλθεῖν μετεβάλετο πρὸς τοὺς πολεμίους* Polybiusból 5, 54, 1 van véve, s itt így hangzik: „*τὸ δ' ἐδώνυμον ἄμα τῷ συνιὼν εἰς ὄψιν ἐλθεῖν τῷ βασιλεῖ μετεβάλετο πρὸς τοὺς πολεμίους*“ mi egyszersmind érdekes példa arra, miként szokott Svidas excerpálni. — *Χοῆμα* glossa eredetije Polybiusnál 9, 22, 6, *οὐχ οἶός τ' εἶμι* ugyanannál 25, 9, 7 olvasható.

Trieber K. A spártai küldöttség a persa királyhoz 408-ikban K. e. (Ol. 94, 4). Xenophon (Hellen. I, 3, 13) írja, hogy e küldöttség feje Pasippidas volt, s hogy mások is csatlakoztak hozzá, mint Hermocrates, egy menekült Syracusaeból, és testvére Proxenos. Előbb (I, 1, 32) ugyancsak Xenophon írja, hogy Pasippidas 411-ben számkivettetett; hogy visszahivatott volna, arról sehol sem tétetik említés, hanem igenis arról (I, 3, 17), hogy mint hajórajvezér a hajók állomásozásáról rendelkezik. Az ellenmondás úgy oldható meg, hogy fönt s az utolsó helyen (I, 1, 32) Pasippidas h. Kratesippidas olvasandó, mivel a rokon hangzású nevek könnyen összetévesztethettek. Hermogenes pedig valószínűleg mint Antandrosbeli polgár vett részt a küldöttségben (V. ö. Hell. I, 126).

(Folytatjuk.)